

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Библиотека
ЗНАМЕН СРБИСТИКЕ
Одјељење за језик

Књига 18

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Милош Ковачевић

Рецензенти
Академик проф. др Јасмина Грковић-Мејџор
Проф. др Веран Станојевић
Проф. др Милош Ковачевић

Тијана Ашић

СТАНДАРДНО
И НЕСТАНДАРДНО
У ЈЕЗИКУ

Андрићев институт
Андрићград – Вишеград, 2024.

МОМ СИНУ

ЗАХВАЛНИЦА

Ова књига мојих радова о нестандартним облицима граматичких речи и облика не би настала да ми уваже-ни професор Милош Ковачевић, који прати мој научни рад већ двадесет година и који је увек имао оштро око за мој лингвистички таленат и довољно маште да разуме моја каткад необична објашњења лингвистичких феномена није понудио да приредим збирку есеја за Институт у Андрићграду. Током писања радова сарађивала сам са неколико колега од којих су најзначајнији професор Францис Корблен са Универзитета Париз 4, професор Веран Станојевић са Филолошког факултета Универзитета у Београду. Такође су ми од непроцењиве важности били разговори са академиком Предрагом Пипером, а што се анализе француских еквивалената са колегом лектором и преводиоцем Владимиром Павловићем. У приређивању радова помогла ми је колегиница др Марија Симовић.

Наравно, да није било подршке моје породице, пријатеља, а пре свега сина Душана који од рођења будно прати моју научну и књижевну каријеру, не бих тако лако проналазила инспирацију за своје теме и уживала откривајући непрегледна богатства значења наизглед помоћних речи и морфема. Душану стога посвећујем ову књигу са жељом да и он ускоро објави неко своје дело.

САДРЖАЈ

Предговор	11
-----------------	----

СТАНДАРДНЕ И НЕСТАНДАРДНЕ УПОТРЕБЕ ПРЕДЛОГА

Предлози <i>jo</i> , <i>na</i> , <i>u</i> у српском језику и њихова физичка и темпорална интерпретација	15
О просторној и временској употреби предлога <i>уз</i>	29
О предлозима <i>исјред</i> и <i>јред</i> у српском језику.....	55
Изражавање теличности и просторни предлози у српском језику.....	85
Спацијалне и апстрактне употребе предлога <i>јред</i> у српском језику.....	113
О једној специфичној употреби предлога <i>par</i> у француском и њеном српском преводном еквиваленту, предлогу <i>jo</i>	129

СТАНДАРДНЕ И НЕСТАНДАРДНЕ УПОТРЕБЕ ГЛАГОЛА, ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА И НАЧИНА (граматикализација)

С оне стране потенцијала	151
Деиктичка компонента у значењу глагола: случај глагола <i>ојићи</i>	171
О нестандардном значењу глагола <i>сјићи</i> и његовог француског еквивалента глагола <i>arriver</i>	193

СТАНДАРДНЕ И НЕСТАНДАРДНЕ УПОТРЕБЕ ДЕИКТИЧКИХ ПРИЛОГА

О семантици и прагматици заменичко-прилошких просторних локализатора <i>овде</i> и <i>ту</i> у српском језику и њиховим преводним еквивалентима у француском.....	
О апстрактним употребама прилога <i>овде</i> и <i>ту</i>	217

СТАНДАРДНО И НЕСТАНДАРДНО У КЊИЖЕВНОСТИ

Употреба негације прекида у прози Видосава Стевановића	249
Слободни индиректни говор и његови стилски ефекти у прози А. Камија и В. Стевановића	269
Језичка норма у поезији Стевана Раичковића	295
БИБЛИОГРАФСКА ЗАБЕЛЕШКА	311
ИНДЕКС ИМЕНА	315
О АУТОРУ	317

ПРЕДГОВОР

Пред вама је штиво сачињено од 14 радова који се на наизглед различите начине баве темом која ме опседа више од две деценије, (први рад у овој Збирци објављен је 2004, последњи 2024. године) а то су нестандартне употребе речи и облика у језику. Нагласила бих да под нестандартним употребама подразумевам оне у којима реч, попут предлога, или глаголско време или начин бива употребљено са значењем које се разликује од његовог основног семантизма. Мој циљ је био да утврдим и објасним како до такве појаве долази и шта то омогућује речима да мењају и прилагођавају своја значења.

Што се предлога тиче, највише су ме занимала они у којима се спацијални предлози користе са временским ентитетима, док су ме код глаголских времена интересовале њихове употребе у којима не означавају оно за шта се уобичајено користе, на пример аорист глагола *отићи* у српском може да значи будућност. Тема којој се увек враћам је и временска употреба српског потенцијала, где он означава понављање у прошлости. Такође су моју научну пажњу привукли наш глагол *сйтићи*, односно француски *arriver*, који у процесу граматикализације добијају нова значења: „успети да се нешто обави у временском року“, односно „бити у стању да се учини нешто“.

У нестандартне употребе које сам покушала да објасним спадају и специфични случајеви када се *овде*

не односи на место говорника, а *ӣу* на место саговорника.

Најзад, како је онеуобичајење оно што чини срж естетске функције језика, одлучила сам да у ову књигу ставим и три своја рада из стилистике. Први се тиче начина на који српски књижевник Видосав Стевановић користи негиране предикате у аористу да би представио замишљене радње, други се бави слободним индиректним говором и његови стилским ефектима у прози А. Камија и В. Стевановића, док у трећем изучавам семантичко и синтаксичко поигравање у песмама Стевана Раичковића.

Желела бих да на крају ове уводне белешке додам да овим радовима никако нисам изрекла све што сам током досадашње научне каријере уочила о семантичком феномену проширења, односно промене значења. То је тема којој ћу се увек враћати и којој ће, засигурно, бити посвећено још радова и књига. Јер, језик не престаје да ме опчињава и инспирише својим могућностима.

СТАНДАРДНЕ И НЕСТАНДАРДНЕ
УПОТРЕБЕ ПРЕДЛОГА

ПРЕДЛОЗИ ПО, НА И У У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВА ФИЗИЧКА И ТЕМПОРАЛНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА¹

1. Увод

Многи људи воле да леже *на* сунцу. Понеко ужива да седи у хладу. Но, нико не воли да спава *на* киши. Ипак, неке бебе врло лепо спавају *ио* киши. Али, *иоком* олује најчешће се пробуде. У овом ћемо раду анализирати употребу предлога *ио*, *на*, *у* и *иоком* са именицама које се одnose на природне феномене, односно праве догађаје. Покушаћемо да утврдимо каква је природа односа између различитих онтолошких типова предиката и временских интервала у којима су смештени. Такође ћемо размотрити однос између семантичког типа прилошке одредбе и интерпретације презента у српском језику

2. По-на-у опозиција у српском

2.1. У простору

Сви индоевропски и велика већина не-индоевропских језика лингвистички обележавају различитим предлозима (или пост-позицијама, видети Ашић 2004) два основна тополошка односа контакт – подлога и са-

1 Шири верзија овог добила је 2003. награду *Нејлор Прајз* Универзитета у Охају и објављена је у часопису *Балканистика*.

државање (бити унутар за тродимензионалне објекте). Али, у словенским језицима основни просторни односи укључују још два параметра:

а) Концептуалну опозицију дискретност – континуираност (опозиција између дискретних, функционално недељивих објеката и неограничене, хомогене, континуиране супстанце). Важно је овде напоменути да одлука о томе да ли је нешто континуирано или дискретно зависи од наше тачке гледишта (Jackendoff, 1991) а не од праве природе ствари.²

б) Концептуалну опозицију статичност-динамичност (опозиција између кретања и мировања).

Како се ово огледа у употреби предлога? За релацију *конџакиџ-џодлоџа* избор предлога зависи од природе субјекта (да ли је дискретан или континуиран) и од чињенице да ли се он креће. Ако је субјект континуирана супстанца (или група предмета који немају индивидуалност, нпр. *лишће*) употребљава се предлог *џо*. Ако је субјект дискретан употребљава се предлог *на*. Ако је субјект динамичан (у покрету) без обзира на његову онтолошку природу користи се предлог *џо*. Ево неколико примера:

- 1) Брашно је свуда *џо* столу.
- 2) Кутија брашна је *на* столу.
- 3) Кафа се разлива *џо* столу.
- 4) Лутка хода *џо* столу.

Што се тиче односа *џиџи садржан*, он је увек представљен предлогом *у*, без обзира на природу субјекта и

2 На пример, *крв* за наше око представља континуирану и хомогену сустанцу иако знамо да се она састоји од плазме и више врста крвних ћелија.

његово кретање. Изгледа да границе локализатора (тач-није речено границе рупе у локализатору у којој је смештен објект локализације,³ видети Casati i Varzi, 1999) одређују облик објекта локализације уколико је он континуирана супстанца:

- 5) Сат је у кутији.
- 6) Душаново млеко је у боци.
- 7) Нешто се мрда у кутији.

2.2. Са природним феноменима

Као што је већ поменуто из радова М. Ивић (1995) *йо-на-у* опозиција се из просторног преноси и у нешто апстрактнији домен природних феномена. Напомињемо да се према својим основним карактеристикама природни феномени могу поделити у две групе (идем):

- а) Ефективни – они су сами по себи динамични и делују нас нас (*Сунце сија* или *Киша йага*).
- б) Не-ефективни – они су сами по себи статични и само осликавају амбијент (*Поййуни мрак, хладна сена*).

Наша истраживања (Ашић 2003а, 2003б, 2004а и 2004б) су показала да се у случају ефективних природних феномена:

- *По* употребљава са просторно динамичким глаголима (онима који означавају хоризонтални померај) као што су *йрчайи*, *ходайи*, *йузийи*.
- *На* користи са просторно статичким глаголима (код њих не постоји такав померај) као што су *йевайи*, *сиавайи*, *йрчайи* у *месйу*.

Што се не-ефективних природних феномена тиче:

3 Термини *локализатор* и *објект локализације* преузети од Пипера (1998).

- По се употребљава са просторно динамичким глаголима
- У се употребљава са просторно статичким глаголима.

Ево неколико примера:

- 8) Коља трчи *ѿо* сунцу.
- 9) Душан седи *на* сунцу.
- 10) Ема хода по мраку.
- 11) Вава спава у хладу.

Из горе наведених правила, могу се извести следећи закључци:

- I) Између статичких активности и ефективних феномена постоји нешто као релација *дискретној конѿакѿи*.
- II) Између статичких активности и не-ефективних феномена постоји релација *дѿиѿи садржан у*.
- III) Између динамичких активности и ефективних феномена постоји нешто као релација *конѿинуираној (динамичкој) конѿакѿи*.
- IV) Између динамичких активности и не-ефективних феномена постоји релација *конѿинуираној (динамичкој) конѿакѿи*.

Истакли бисмо овде да, уколико се комбинују са просторно динамичким глаголима, не-ефективни феномени престају да имају својства контејнера (садрживача) и постају ентитети са којима је могуће остварити континуирани контакт у времену. Подсетимо да је ово ситуација посве различита од оне коју имамо у домену простора где је прави контејнер (онај који има у себи рупу, видети Casati i Varzi 1999) увек станиште за објекат локализације без обзира да ли је овај у покрету (динамичан) или у стању мировања (статичан).

3. Темпорална интерпретација

3.1. Кршење правила

Понекад је могуће оглушити се о *йо-на-у* правило и употребити предлог *йо* са просторно статичким глаголима:

12) Моја беба спава *йо* киши.

13) Недељама учим углавном *йо* мраку.

Уколико бисмо се придржавали горе наведених правила, у примеру 12 ваљало би употребити предлог *на*, а у примеру 13, предлог *у*:

12а) Моја беба спава *на* киши.

13а) Недељама учим, углавном *у* мраку.

Ипак, реченице 12 и 13 су прихватљиве, али се по значењу разликују од реченица 12а и 13а. Наиме, 12 имплицира да беба спава негде у затвореном простору, заштићена од кише али да се временски интервал њеног сна (делимично или потпуно) поклапа са трајањем кише. Исто тако, 13 имплицира да говорник учи тек кад се спусти мрак, тј. увече. Због тога се може рећи да ове реченице имају *темпоралну интеријетацију*.

За разлику од исказа 12 и 13, 12а и 13а имају тзв. *физичко значење*: у случају 12а једна беба је заиста изложена киши, а у 13а говорник је принуђен (због рестрикција струје, на пример) да учи у неосветљеној просторији.

Предстоји нам сада доста тежак задатак, да одгонетнемо како то предлог *йо* ствара *темпоралну интеријетацију*, те које је тачно природе временски однос између предиката и прилошке одредбе у реченицама тог типа.

3.2. Предлог *йо* и темпорална интерпретација

Јасно је да у реченицама типа 12 и 13 постоји конфликт између природе предлога *йо* (који означава динамички контакт) и природе просторно статичких глагола. Овај семантички конфликт се решава на следећи начин: природни феномени који се јављају у овим реченицама (у нашим примерима то су *киша* и *мрак*) када су уведени предлогом *йо*, (али, само ако се јављају у комбинацији са статичким глаголима), губе своју физичку природу. Тачније речено, њихова темпорална значењска компонента преовладава. Тако они постају временски интервали. Управо се у овим интервалима остварује динамизам просторно статичких глагола јер се ови развијају у времену (ради се о Вендлеровој (1957) класи *активности*, која је по аспектуалној природи динамичка (Jackendoff 1991). Дакле, однос који имамо овде је чисто временски, то је релација између два временска интервала.

3.3. Релација временског преклапања

Покушајмо сада да одредимо природу те релације. Познато је да се *темпорална онтологија* (Вендлер 1957) састоји од четири типа ентитета (стања, активности, остварења и достигнућа⁴), појма *временски интервал* (Ребул 2000) и три типа темпоралних односа: *суцесивности*, *инклузија* и *преклапање*. На пример, у српском се за суцесивност користи предлошки пар *йре-йосле*.

14) Катарина ће доћи *йре/йосле* Ускрса.

4 Вендлерова таксономија (Вендлер 1957) аспектуалних класа се заснива на критеријумима као што су динамичност, теличност и хомогеност.

За инклузију у српском такође постоји специјализовани предлог *ѣоком*:

15) *Током* јучерашње олује пало је велико дрво.

Током означава да је догађај „пасти; велико дрво” смештен негде унутар граница догађаја „јучерашња олуја”. Питање које се одмах јавља је: зашто у примерима 12 и 13 није употребљен временски предлог *ѣоком*, већ просторни предлог *ѣо*? Рецимо најпре да је у тим реченицама предлог *ѣоком* тешко прихватљив:

12b) ? Моја беба спава *ѣоком* кише.

13b) ? Недељама учим углавном *ѣоком* мрака.

Аналогно томе, предлог *ѣо* је неприхватљив у примеру 15:

15a) * *По* јучерашњој олуји пало је дрво.

Разлог за то је, највероватније, разлика између оног што за нас концептуално представљају с једне стране, *киша* и *мрак*, а с друге, *олуја*. Изгледа да је једино *олуја* за нас заиста представља *догађај* у правом смислу те речи (могло би се за олују рећи да је прототипски догађај). Овде се позивамо на дефиницију предмета и догађаја коју дају у својој књизи филозофије Касати и Варзи:

O1: Сваки *ѣрави ѣредмеј*: а) има оґраничену *ѣросѣорну екѣиензију* и неоґраничено *ѣрајање*; б) не може да заузме цео *ѣросѣор*, али могао би да заузме целину времена; в) у *ѣросѣору* мора бити *месѣа* за више *ѣредмеја* који се моу, и не морају, *ѣреклајати* временски.

E1: Сваки прави догађај: а) има ограничено трајање и неограничену просјорну екстензију; б) не може да заузме целину времена али би могао да заузме цео просјор; ц) у времену мора бити месиа за више догађаја, који могу, али и не морају, да се преклапају у просјору. (Casati & Varzi 1999: 173)

Изгледа да предлог *ио*, због својих одлика динамичности и конјинуираности не подноси строге и утврђене границе правих догађаја (каква је *олуја*) који по својој природи морају имати строго ограничено трајање. Ентитети попут *кише* и *мрака* су пак нешто између предмета и догађаја. Они имају неке чисто физичке одлике: *кишу* можемо осетити на кожи а *мрак* нас спречава да видимо. Али они ипак имају својство трајања: зато се и може рећи *ије мрака/иосле кише*. Но, напоменимо да *иосле мрака* и *ије кише* ипак звучи помало чудно... Њихове временске границе нису тако изразите и релевантне, оне нису тако прецизно одређене као границе *олује*. Зато се и тешко може рећи *иоком кише, иоком мрака*. Осим тога, каткад је могуће те границе занемарити. Управо се то дешава кад употребимо предлог *ио*. Са овим предлогом они постају отворени интервали. Дакле, баш као и у простору и овде све зависи од наше тачке гледишта! Додали бисмо овде још једно запажање: мишљења смо да се у овом случају не мора говорити о полисемији. Не постоји дакле *киша1* која је метеоролошки феномен и *киша2* која је временски догађај (исто важи и за *мрак*). Имамо само једну лексему која у својој семантичкој структури, својим квалијама, има и просторне и временске одлике и сходно томе, у зависности од реченичног контекста, генерише различите интерпретације (Пустојевски 1995).

Али још нисмо одговорили на питање каква је тачно временска релација између два темпорална ентитета који немају строго задате границе. Једна релација коју је

могуће замислити је строго временско преклапање (*overcrossing*). У мереологији (Casati & Varzi, 1999) се дефинише на следећи начин: $(OX): OXxy \stackrel{df}{=} Oxy \wedge \neg Pxy$.

Ова формула значи да постоји строго преклапање ако и само ако се x и y преклапају ($O = \text{overlap}$) али x никако није део y ($P = \text{parthood}$).

Али, може се исто тако замислити да је, у примеру 12, беба заспала кад је већ почела да пада киша и пробудила се док је још падала киша или да је беба заспала а киша онда почела да пада и престала пре него што се беба пробудила. Дакле, најбољи кандидат за ову релацију је ипак релација слабог преклапања (*overlap*) у којој је могућа и инклузија: $(Oxy \stackrel{df}{=} \exists z (Pzx \wedge Pzy))$. Ова формула значи да постоји слабо преклапање ако и само ако постоји једно z које је и део x и део y :

3.3. По и нереференцијални презент

Презент несвршених глагола је основно време у систему глаголских времена у српском језику. Он се може дефинисати (на основу параметара које је 1947 предложио Рајшенбах (Reichenbach)⁵) као (Ашић 2000): $S=R=E$ ($S = \text{тренутак говора}$, $R = \text{референтна тачка}$, $E = \text{тренутак збивања догађаја}$).

У граматикама се обично наводи да он има две основне функције (Станојчић и Поповић, 1997):

- 1) Односи се на збивања која се дешавају *hic et nunc* (у тренутку говора). Овај презент је познат као референцијални:
 - 1) Душан једе сада свој доручак.

5 По Рајхенбаху (Reichenbach, 1947) свако време се може дефинисати на основу односа између три тачке на временској оси (S , R и E). Наиме, између сваке две тачке могуће је временско подударње или неподударње.

- II) Али глаголи у презенту могу такође означавати збивања која нису актуелна у тренутку говора (S), већ су истинита у презенту у ширем смислу, или се понављају у садашњости. То је такозвани *нереференцијални презент* (Tanasić, 1996):
- 2) Душан радо једе чварке.
 - 3) Аутобус 45 пролази поред моје куће.

У каквој су сад вези ове две употребе презента са нашим предлозима? У реченицама у којима захваљујући предлогу *ио* имамо темпоралну интерпретацију презент се најчешће доживљава као *нереференцијални*. Тако у примерима 12 и 13 говорник казује шта је најчешће тачно за његову бебу или њега самог. Насупрот томе у реченицама са физичком интерпретацијом презент се пре тумачи као *референцијални*. Али, чини се да *нереференцијалност* презента у примерима типа 12 и 13 није везана искључиво за природу предлога *ио* већ за једно опште правило које важи за реченице у којима постоји прилошка одредба за време. Погледајмо следећи пример:

- 18) Моја беба спава после кише / поподне / у пет.

И овом реченицом саопштава се нешто што је навика говорникове бебе а не да беба у тренутку говора спава. Зато се у ову реченицу добро уклапају прилози типа *обично, најчешће* и сл:

- 19а) Моја беба обично / најчешће спава после кише / поподне / у пет.

Уколико пак желимо да инсистирамо на томе да се 19 дешава *hic et nunc*, можемо то учинити наглашеним *сада*:

- 20) Моја беба спава сада, после кише / поподне / у пет.

а. Ситуација у другим језицима

Наша истраживања на другим словенским језицима (Ашић, 2003, 2004б) показала су да и у њима опозиција *йо-на-у* присутна не само у просторној већ и у сфери природних феномена. Они такође лингвистички обележавају разлику између просторно статичких и динамичких глагола као и између ефективних и не-ефективних феномена. Највеће варијације запазили смо у случају темпоралне интерпретације. Као посебно занимљив издвајамо случај бугарског језика у којем се темпорална интерпретација (уз обавезно тумачење презента као не-референцијалног) остварује тако што се изоставља именички члан. Тако имамо опозицију између 21 и 21а:

21) Душан плаче *v* мракот.

21а) Душан плаче *v* мрак.

Као што се из примера види у обема реченицама употребљен је предлог *v* (*y*). Али првом реченицом, у којој именицу мрак одређује члан, казује се да Душан плаче у мраку (на пример, *доји се мрака*). Другом реченицом се саопштава да *Душан њлаче ноћу* (иако се можда налази у просторији где гори светло). Веза између опозиције *йо-на-у* и опозиције *одређеност-неодређеност* завређује доста пажње и није је (због ограничености простора) могуће анализирати у овом раду.

Што се шире контрастивне анализе тиче, ништа слично *йо-на-у* феномену не постоји у другим индоевропским језицима а што се не-индоевропских језика тиче, постоји донекле слична појава у кикију (банту језику који се говори у Кенији; видети Ашић, 2003а, 2004а).

5. Закључак

Употреба изворно просторних предлога *ио*, *на* и *у* са апстрактним ентитетима као што су природни феномени један је од могућих аргумената за потврђивање Локалистичке хипотезе (Лајонс, 1977) по којој су просторни предлози (и остале просторне речи) граматички и семантички фундаменталне у језику. А могућност чисто темпоралне интерпретације природних феномена (када се јављају уз просторно статичке глаголе а уведени су предлогом *ио*) сведочи о томе да разлика између материјалних и темпоралних ентитета (тј. предмета и догађаја) није тако оштра као што се на први поглед чини. Најзад, подвучимо да се опозиције *дискрејносћ-конџи-нуираносћ* и *сџајичносћ-динамичносћ* могу сматрати базичним опозицијама у језику.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Ašić, T. (2000), «Le présent perfectif en serbe: temps, mode ou puzzle?» *Cahiers de Linguistique Française* 22, 275–294.
- Ašić, T. (2003a), «The *po-na-u* opposition in Serbian and its Equivalents in some Slavic languages and Kikuyu»; in: ed. by P. Kosta, J. Blaszczak, J. Frasek, Lj. Geist, M. Zygis . *Investigation into Formal Slavic Linguistics*, Frankfurt, Peter Lang, p. 783–797.
- Ašić, T. (2003b), «L'expression de la relation temporelle d'over-crossing dans certaines langues» *Cahiers de Linguistique Française* 25, 221–235.
- Ašić, T. (2004a), *La représentation cognitive du temps et de l'espace: Etude pragmatique des données linguistiques en français et dans d'autres langues*, thèse de doctorat, Université de Genève et Université de Lyon2.
- Ašić, T. (2004b), «The *po-na-u* opposition in Serbian and its equivalent in Bulgarian: the relation between mass-count, definiteness and the temporal reading», *Naylor prize paper, Balka-*

- nistica 17, *A Journal of Southeast European Studies*, University of Mississippi.
- Casati R. & Varzi A. (1999), *Parts and places: The structure of Spatial Representation*, Cambridge (Mass.), The MIT Press.
- Ivić, M. (1995), *O zelenom konju*, Beograd, XX vek.
- Levinson, S.C. (2003), *Space in language and cognition: explorations in linguistic University*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackendoff, R. (1991), «Parts and boundaries», *Cognition* 41, 9–45.
- Lyons, J. (1977), *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Piper, P. (1998), *Jezik i prostor*, Beograd, XX vek.
- Pustejovsky, J. (1995), *The Generative Lexicon*, Cambridge (Mass.), The MIT Press.
- Reichenbach, H. (1947), *Elements of Symbolic Logic*, New York, Free Press.
- Reboul, A. (2000), «La représentation des éventualités dans la Théorie des Représentations Mentales», *Cahiers de Linguistique Française* 22, 13–55.
- Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (1997), *Gramatika srpskog jezika*, Beograd, ZNUS.
- Tanasić, S. (1996), *Prezent u savremenom srpskom jeziku*, Beograd, Institut SANU.
- Vendler, Z. (1957), «Verbs and Times», *Philosophical Review* 56, 143–160.

О ПРОСТОРНОЈ И ВРЕМЕНСКОЈ УПОТРЕБИ ПРЕДЛОГА УЗ

1. Увод

У овом раду анализираћу просторне и временске употребе предлога уз. Циљ ми је не само да дефинишем основну семантику овог предлога већ и да утврдим и опишем ограничења која он поставља на природу својих спацијалних аргумената, те да откријем како се та ограничења испољавају у његовој темпоралној употреби. Посебан одељак овог рада посвећен је генеративном механизму коерције (Пустејовски, 1995), помоћу којег се може објаснити интерпретација одређеног типа реченица са уз. Најзад, упоређићу темпоралне реченице са уз и темпоралне реченице са, њему донекле блиским, предлогом *ио*.

2. Просторне употребе предлога уз

2.1. Примери

Ево, најпре неколико примера просторне употребе предлога уз. Они треба да укажу на њену изразиту разноликост:

- 1) Брод плови уз реку.
- 2) Веверица се вере уз дрво.

- 3) Душан шета уз обалу мора.
- 4) Главни пут је уз море.
- 5) Твоја метла је уз зид.
- 6) Марама ми је уз врат.
- 7) Тијана и Кока стоје један уз другог.

Као што се уз ових реченица види, објекат локализације⁶ и локализатор се код предлога уз могу наћи у врло различитим геометријским и физичким односима. У примерима (1, 2, 5, 6) објекат локализације се на неки начин одупире локализатору, било пркосећи правцу његовог тока (1), било сили гравитације (2, 5, 6). Међутим, у примерима 3, 4 и 7 између њих не постоју никакав однос заснован на супротстављању снага: у примеру 3 објекат локализације се помера дуж хоризонталне границе локализатора а у примеру 4 хоризонтална граница објекта локализације додирује хоризонталну границу локализатора. Најзад, у примеру 7 два тела су паралелна и у непосредној близини (важно је истаћи да она једно другом не пружају физички ослонац већ стоје усправно сама по себи).

2.2. Основна семантика предлога уз

Шта је заједничко свим горе-наведеним примерима? Увек постоји контакт (јачи или слабији) између објекта локализације и локализатора. Тачније речено, ако је објекат локализације статичан постоји контакт између његове најдуже димензије и најдуже димензије локализатора. Али, ако је објекат локализације динамичан (ако се креће) онда се он обавезно креће дуж најдуже димензије локализатора. Стога би дефиниција предлога уз морала

6 Термини *локализатор* и *објекат локализације* преузети су од Пипера (1998). Објекат локализације је ентитет чија је локализација непозната а она се одређује на основу већ познатог положаја локализатора. На пример, у реченици *Књиџа је на сџолу*, објекат локализације је *књиџа* а локализатор је *сџо*.

макар делимично бити заснована на релацији *слаби контакти* (*weak contact*) коју на следећи начин, у својој књижи, одређују Касати и Варзи (1999):

$$WC^7xy =_{df} \neg Cxy \wedge Cx(c^8(n^9y))$$

(x је у слабом контакту са y је по дефиницији једнако x није повезан са z и x је повезан са затворењем суседства y)

Али шта је са односом конфликта снага, односно сила, који је тако очит у бројним примерима употребе овог предлога? Конфликт се јавља увек када је локализатор не-хоризонталан (вертикалан или косо постављен) или када поседује сопствену унутарњу снагу (као, на пример, река или поток, који имају свој ток). Дефинитивни доказ да је релација снаге компонента основне семантике предлога *уз* а не спада у домен контекстуалних инференција¹⁰ представља чињеница да у примерима 8 и 9 овај предлог не може бити употребљен. Уместо њега обавезна је употреба предлога *низ*:

- 8) Веверица се спушта *уз / низ дрво.
- 9) Спуштамо се *уз/низ реку.

Предлог *низ* означава да не постоји конфликт између силе кретања x и, било силе која потиче од самог y (као у 9), било од гравитације која се испољава кроз y (као у 8).

7 Контекстуалне инференције су закључци о значењу исказа које доносимо на основу контекста у којем је он изречен као и на основу знања о свету које имамо. Видети прагматичку дефиницију контекста, (Спербер и Вилсон, 1986).

8 C је затворење (closure) ($cx =_{df} \sim(ex)$) (Касати и Варзи, 1999).

9 ny је оператор суседства дефинисан на следећи начин $ny =_{df} \iota w(Pyw \wedge Opw \wedge \forall z((Pyz \wedge Opz) \rightarrow Pwz))$ (Ашер & Вје, 1995).

10 Контекстуалне инференције добијају се на основу говорничког знања о свету и способности да доноси закључке.

Све у свему, предложила бих следећу основну семантику за предлог уз:

$$xizu =_{df} Cxy \ \& \ snaga^{dir/ind} (y, x)$$

(x уз у је њо дефиницији једнако x је у слабом контакту са у, и x својом снагом иде њошћив њошћив дирекћне или индирекћне силе њрисућне у у).

Предлог уз се дакле не може дефинисати само помоћу геометријских предиката већ је за његову дефиницију потребно посегнути и за функционалним односом какав је „конфликт две силе”.

2.3. Ограничења која се тичу објекта локализације и локализатора

Просторне употребе предлога уз су бројне и врло разнолике али то само по себи не представља новост у лингвистици. Оно по чему се уз разликује од већине других просторних предлога је чињеница да поставља врло специфична ограничења на физичку природу објекта локализације и локализатора. Већ сам нагласила да контакт треба да буде између најдуже димензије објекта локализације (или његове путање, ако се овај креће) и најдуже димензије локализатора. Ово значи да, иако је сваки локализатор у стварности три-димензионалан, у овом случају он је вићен као једно-димензионалан (као дуж или линија), јер су остале његове димензије маргинализоване. Осим тога, локализатор треба да буде статичан и знатно већи од објекта локализације.¹¹

¹¹ На први поглед ово не важи за пример: *Кока и Душан сћоје један уз друћоја*. Али овде је у питању реципрочан однос и један и други човек су истовремено и локализатор и објект локализације, стога је пример прихватљив чак и ако су оба човека исте висине.

Што се објекта локализације тиче, он је, било у стању мировања (статичан), било у стању кретања (динамичан). У првом случају мора да буде виђен као линија која прати облик најдуже ивице локализатора, док је у другом случају виђен као тачка (ентитет без димензија који се креће дуж ивице локализатора и чије кретање формира трајекторију). Уколико је непомичан објект виђен као тачка употреба уз је неприкладна:

10) ?Чиода је уз зид.

Напоменула бих најзад још једну ствар: идеална ситуација је она у којој су и објект локализације и локализатор по дужини неограничени (ово наравно не значи да су им дужине бескрајне већ да границе нису битне, да их ми себи представљамо као неограничене). Стога је употреба уз примеренија у примеру 12 где имамо колону чији се почетак и крај не виде него у примеру 11 где је објект локализације строго ограничен на дужину аутомобила и где, чини се, више одговара предлог *йорег*:

11) Аутомобил је уз пут / поред пута.

12) Бескрајна колона аутомобила је уз пут.

Све у свему, могло би се рећи да су ограничења локализатора и објекта локализације везана за: а) њихов облик (однос између димензија – потребно је да ентитет у једној својој димензији буде наглашено већи него у друге две, те да се може *grosso modo* представити као линија), б) међусобни однос (локализатор је по правилу већи тј. дужи од објекта локализације), в) њихово кинетичко стање (бити у покрету или у мировању).

3. Временске употребе предлога уз

3.1. Примери

Није тешко замислити примере у којима се уз јавља са ентитетима који нису просторне природе:

- 13) Лела вежба аеробик уз музику.
- 14) Нина спава уз телевизију.
- 15) Одмарам се уз слике са летовања.
- 16) Опустим се и насмејем уз ТВ рекламе.
- 17) Провела сам дивно вече уз књигу „Песма шеве“.
- 18) Пријатно смо ћаскали уз музику.
- 19) Написаћемо заједно то писмо уз ручак.

Јасно је да у овим примерима однос локализатора и објекта локализације не може бити ни физичке ни просторне природе. Наиме, у свим овим реченицама објекат локализације је „догађај“ (о типовима догађаја биће више речи касније). Што се локализатора тиче, он у свим примерима означава неку врсту временског интервала дуж којег се дати догађај дешава / одвија. Стога би се однос између локализатора и објекта локализације могао одредити као временски. Важно је овде уочити још нешто: тај се однос по правилу не своди на пуко временски, већ означава начин на који се одвија догађај (13, 14, 18, 19) односно описује неку врсту слабог (индиректног) узрока¹² (15, 16, 17).

3.2. Релација временског преклапања

Обично се у филозофији сматра да постоје три типа временских односа: инклузија, сукцесија и преклапање

¹² У питању је специфичан каузални однос узмеђу тзв *про-дужених процеса*: ранији део првог процеса узрокује каснији део другог процеса.

(Ребул, 2000). Инклузија подразумева да је један временски ентитет садржан у другом, као у случају:

20) Срели су се током једног конгреса у Прагу.

У случају сукцесије један временски ентитет (догађај или интервал) претходи другом:

21) Отпутовао је после Божића.

У случају преклапања, један део првог ентитета се подударе са једним делом другог ентитета. Сматра се да већина језика (види Ашић, 2004) нема посебан предлог за означавање овог односа. Међутим, изгледа да у случају временског уз имамо управо овај однос: постоје тренуци у времену у којима су и први и други ентитет актуелни али ми не знамо када они почињу и кад се завршавају. На пример, у примеру 13 ми не знамо да ли је прво Лела почела да вежба или је прво почела музика (нити шта ће прво да престане) – то уопште није релевантно у овом случају. Оно што је битно је да је за неко време Лелиног вежбања свирала музика и обрнуто, да је за неко време свирања музике Лела вежбала. Траба уочити да ово важи и за простор: када кажемо *Пуџ је уз њлажу* – ми не знамо где почиње пут а где плажа и да ли је дужина пута део дужине ивице плаже или *vice versa*. Једино што знамо је да постоји преклапање њихових дужина (тј. дужина њихових ивица).

Ипак, једна је ствар утврдити тип временског односа а друга одговорити на много теже питање: како уопште добијамо временско значење примарно просторног предлога уз? Подсетила бих да се његова семантика заснива на релацији *слаби конџакџи* а та је релација сасвим могућа и међу временским ентитетима. Што се тиче релације конфликта између две *силе*, њу није увек лако оправдати у временском домену: наине док је у неким

примерима очигледна (као у 14 где Нина спава упркос буци која потиче од телевизијског програма), она није замислива у примерима који осликавају слабу каузалност.

Занимљиво је да и у својој темпоралној употреби предлог уз поставља ограничења на природу својих аргумената. Оно што мене пре свега занима је у каквом су односу та ограничења према физичким ограничењима која се тичу спацијалних ентитета.

3.3. Природа објекта локализације и локализатора у временској интерпретацији уз конструкција

3.3.1. Увод

Прво питање које се намеће тиче се аспектуалне природе временских аргумената предлога уз: да ли овај предлог поставља нека ограничења на аспектуалну класу својих аргумената? Пре него што будем одговорила на њега, желела бих да дам кратак преглед Вендлерове теорије аспектуалних класа (Вендлер, 1957).

3.3.2. Вендлерова онтологија

У својим радовима Вендлер полази од основне поделе на два типа догађања (*eventualities*): стања (*states*) и догађаји (*events*): За разлику од догађаја, стања (*имати*, *желети*, *знати*), немају агента. Што се догађаја тиче, деле се на три врсте: активности (*activities*) (*ишчајати*, *црпјати*), остварења (*accomplishments*) (*најравити* *кућу*, *умесити* *колач*) и достигнућа (*исбедити*, *исити*). Ова дистинкција се заснива на више критеријума: истинитост (односи се на истинитосну вредност исказа у одређеном временском интервалу), динамичност (догађај је динамичан ако за последицу има промену у општем стању ствари), теличност (догађај је теличан ако поседује природне границе) и хомогеност (ентитет

је хомоген ако је сваки његов део по својој природи идентичан целини). Стања и активности су истинити у сваком свом суб-интервалу, нединамични су, хомогени и ателични. Остварења и достигнућа нису истинита у сваком свом суб-интервалу, телична су, хетерогена и динамична. Разлика између њих је у томе што прва трају одређено време и можемо их поделити на делове¹³ док су ова друга тренутна. Ако говоримо о димензионалности у времену (Џекендоф, 1991), онда за стања, активности и остварења можемо рећи да су једнодимензионални, док су достигнућа бездимензионална.

Напоменула бих овде да се Вендлерова подела пре свега односи на глаголе у енглеском језику. Она је наравно примењива и на наш језик, у којем је, за разлику од енглеског, аспект морфолошки обележен, те имамо глаголске парове свршени (*чиџаџи*) – несвршени (*џрочиџаџи*). Јасно је да су стања и активности увек представљена им-префективним (несвршеним) глаголима, док су остварења и достигнућа увек означена перфективним (свршеним) глаголима.

3.3.3. Ограничења која се тичу објекта временске локализације

Оно што се одмах може закључити из горе-наведених примера апстрактне употребе предлога уз је да су у њима објекти локализације углавном активности, осим у случају 17 и 19 где имамо остварења. Али пре него што формулишем коначно правило, морам да проверим прихватљивост примера у којима су објекти временске локализације стања (22), односно достигнућа (23):

22) *Постојим уз музику

13 На пример код *мешења колача* имамо више фаза: лупање јаја, мућење крема, печење итд.

23) *Срели су се уз филм.

Оба примера су неприхватљива. Дакле, у временској употреби предлога уз објект локализације мора да буде активност или остварење (први случај је пожељан). Чињеница да достигнућа нису прихватљива није нимало изненађујућа ако се сетимо ограничења на природу објекта локализације код спацијалне употребе предлога уз. Он наиме (осим ако се креће али онда његова путања представља праву линију) представља линију (једнодимензионалан ентитет) а достигнућа су бездимензионална. И још нешто: рекла сам да је код просторне употребе предлога уз пожељно да је објекат локализације неограничено дуг – ово се огледа и у његовој временској природи: ателичне активности боље су од теличних остварења. Али, критеријум димензионалности не може да објасни чињеницу да се стања не могу наћи у улози објекта локализације. Мислим да је то пре свега у вези са одсуством агентивности. Осим тога, у случају стања много је теже успоставити тематску кохеренцију¹⁴ (Ашер, 1993) која мора да постоји између објекта временске локализације и локализатора. О овоме ће бити више речи касније.

3.3.4. Ограничења која се тичу временског локализатора

Ево свих допуна предлога уз који се јављају у мојим примерима: *телефизија, музика, слике са летиовања, рекламе, кафа и колачи, књија „Песма Шеве“, ручак*. Већ на први поглед може се закључити да ово нису прототипични временски ентитети (догађаји попут *свадбе* или интервали, попут *месеца марта*). Неки од њих су прави

14 Две реченице или клаузе су тематски кохеренте ако их је могуће спојити неким конектором и/или ако је могуће анафором у другој се позвати на прву.

материјални објекти (*кафа и колачи, слике*), неки су апстрактније природе али је могуће, на неки начин, и једнима и другима приписати темпоралну вредност – трајање (*музика*). Ова појава ће бити детаљно обрађена у следећој секцији мога рада.

За сада бих само желела да нагласим да предлог уз не може да као аргумент има праве, строго ограничене догађаје или календарске временске интервале:

24) * Одморила сам се уз јуни.

25) *Забављали смо се уз рођенданску забаву.

Уз месеце у години се у српском користи предлог у (заснован на релацији инклузија) док се за догађаје типа *рођендан, њрослава, њриредба* користи предлог *на* (заснован на релацији *конѡакѡи*). У оба случаја се може употребити и предлог *ѡоком* чија се семантика заснива на релацији „одвијати се унутар“ (види Ашић, 2004, 2005):

24') Одмарала сам се у јуну/ током јуна.

25) Забављали смо се на рођенданској забави / током рођенданске забаве.

Моје је мишљење да је немогућност употребе предлога уз овде у вези са чињеницом да се његова основна семантика заснива на односу *слаб конѡакѡи*. Као такав, овај је однос недовољан да изрази релацију између објекта локализације и правог временског интервала, односно догађаја. Он је, по свему судећи, могућ искључиво када је локализатор ентитет посебне природе и када нема јасно дефинисане и унапред одеђене границе. Однос између објекта локализације и локализатора може се у случају не-спацијалног уз дати на следећи начин:

26) Кока чита књигу уз музику.

$\exists e$ (музика $(e) \wedge \exists e'$ (Кока чита књигу $e' \wedge d(e') \in d(e)$)
 Постоји e (музика (e) и постоји e' (Кока чита књигу e'
 и трајање e' је темпорални део трајања e).

Дакле, постоји само нека врста коегзистенције између
 два аутономна ентитета, који су тематски кохерентни.

4. Уз, дот-објекти и генеративни механизам коерције

4.1. О квалијама, дот-објектима и коерцији

4.1.1. Увод

У савременој семантици сматра се да је лексикон
 људских језика генеративан те да се за сваку његову једи-
 ницу (лексему) може рећи да поседује више нивоа семан-
 тичке репрезентације који јој омогућавају да у различи-
 тим реченичним контекстима добије различита значења
 (Пустејовски, 1995). Најважнији и најсложенији од тих
 нивоа је такозвани *ниво ст̄рук̄иуре квалија*.

4.1.2. Квалије и типови објеката у генеративном лексикону

Појам „структуре квалија“ се односи на аналитичко
 знање које асоцирамо са лексемама па тако истовремено
 описује и различите начине описивања објеката (Пустејовски,
 1995, 1998). Структуру квалија чине четири
 компоненте: конституитивна, формална, агентивна и
 теличке улоге. Формална квалија показује ком над-ти-
 пу објект припада (на пример, *мачка* припада над-типу
живо диће), конституитивна описује материјалну приро-
 ду објекта (на пример *крофна* и *ушћийак* имају исту ма-
 теријалну природу – направљени су од исте врсте теста
 али су различити по облику), агентивна квалија се одно-

си на скуп догађаја које везујемо за настајање одређеног објекта (на пример, *вино* се прави, а *вода* не) а теличке квалије показују које су основне функције и сврха објекта (на пример *колач служи да се једе* а *књиџа да се чииџа*). Захваљујући свим овим типовима квалија ми разумемо зашто се, на пример, *храна* односи на супстанцу али и на све јестиво (формална квалија ове речи је „супстанца“ а теличка „X једе Y“), док се *пластелин* односи на нејестиву супстанцу – материјал (формална квалија ове речи је „супстанца“ а теличка „X прави Z од Y“).

Али ова техника није свемогућа и код речи као што су *књиџа*, *новине*, *сонаџа*, *ручак* није могуће једноставно одредити над-тип објекта. Наиме из различитих реченица, а чак и уз једне једине можемо добити контрадикторне информације о типу објекта:

27) Књиџа је црвена.

28) Књиџа је досадна

29) Књиџа је и дебела и досадна.

У примеру 27 књиџа припада над-типу „материјални објект“ а у следећем примеру над-типу „информациона структура“. У примеру 29 присутна су оба значења али он ипак није контрадикторан. То значи да је лексема „књиџа“ по својој природи комплексна. Али, како истиче Пустејовски, та два значења су повезана дубљим односом, који се назива дот-објект (*dot object*). У случају „књиџе“ тај однос је означен као „садржавање“, будући да књиџа и у материјалном и у апстрактном значењу садржи нешто (странице или информације). Ево још неких примера дот-објеката (комплексних типова): *новине*, *сонаџа*, *ручак*, *киџа*. Док *новине* и *сонаџа* донекле имају исту комплексну структуру као и *књиџа*, *ручак* истовремено припада и

над-типу *маџеријални објект̄и*¹⁵ и над-типу *временски до-
иађај*.¹⁶ Што се тиче *кише*, ту је ситуација доста замршена,
јер њена материјална природа није толико опипљива (мада
несумњиво постоји – чине је капи воде) али истовремено,
мада нема тако јасно дефинисану структуру и временске
границе, представља, у одређеном смислу, *доиађај* (Ашић,
2005а). Лексеме које нису комплексне природе називају се
уједињени објекти (*unified objects*).

4.1.3. Генеративни механизам коерције

Генеративна семантика полази од претпоставке да је
број речи у лексикону ограничен, али да се, захваљујући,
генеративним механизмима, у различитим реченичним
контекстима¹⁷ добијају различите интерпретације речи.
У ове механизме спадају следеће семантичке трансфор-
мације: селективно везивање, ко-композиција и коер-
ција. Код селективног везивања лексичка јединица, нај-
чешће придев мења значење у зависности од именице
коју модификује (на пример: *слајко дејше*, *слајка кафа*,
слајка хаљиница, *слајка њајна*). Ко-композиција се
односи на различита значења глагола у зависности од
његовог комплемента (*йојравийи кола*, *йојравийи ак-
ценат̄и*, *йојравийи йонашање*, *йојравийи крем*). Најзад,
коерција представља промену синтаксичког типа језичке
јединице у зависности од њеног реченичног контекста.
Тако глаголи, у зависности од своје суб-категоризације,
подижу своје аргументе (дате у облику именичке фразе)
до нивоа глаголске фразе. На пример, у енглеском имамо:

15 Ручак је био врло обилан.

16 Ручак је трајао два сата.

17 Овде треба направити разлику између прагматичког и рече-
ничног контекста. Први се односи на све елементе говорне ситуације
и знање о свету које поседује говорник, док се други односи на окру-
жење дате речи у датој реченици (видети Ашић, 2004).

30) Koka wants a glass of champagne, a plate of oysters, another cigarette.

Кока жели чашу шампањца, тањир острига, још једну цигарету.

Будући да у енглеском језику глагол (*to want* – желејџи) захтева као своју допуну глаголску синтагму,¹⁸ горе-наведене именичке синтагме су „подигнуте“ на ниво одговарајућих глаголских синтагма (*to drink a glass of champagne* – љојџиџи чашу шамџањца, *to eat a plate of oysters* – љојесџи џањир осџириџа, *to smoke another cigarette* – љојџиџиџи још једну џиџарейџу). Исто се, у енглеском дешава са предлозима-везницима *before* (џпре) и *after* (џосле):

31) Let's leave the restaurant before / after coffee.

Хајде да одемо из ресторана пре/после кафе.

Пример 31 заправо значи *Let's leave before / after they serve coffee* (Хајде да одемо џпре неџо џџџо / након џџџо џослуже кафе). Због природе конектора *before* (џпре) и *after* (џосле) именичка синтагма *coffee* се трансформише у клаузу са темпоралном функцијом.

Питање на које сада ваља одговорити је: Како се коерцијом добија синтагма или клауза са тачно одређеним значењем? Наиме, за синтаксички тип добијене конструкције одговорна је субкатегоризација (синтаксичка одлика) глагола, док је за њено значење одговорна структура њених квалија! У примерима које сам управо навела коерција је могућа захваљујући теличким квалијама (*шамџањца се џије, осџириџе се једу, џиџарейџе се џуше а кафе се у ресџорану служи*¹⁹). И још нешто: у свим овим

18 На пример: *Koka wants to go out* – Кока хоће да изађе напоље.

19 Јасно је да у овом примеру на формирање значења клаузе утиче и појам „ресторан“ за који се и везује појам „служење кафе“.

случајевима речи над којима је извршена коерција су просте структуре (уједињени објекти).

Логично је помислити да код комплексних лексема типа „физички објект – догађај“ (какав је ручак) коерција није потребна да би се добило временско значење. Тако и без коерције следећа реченица има временско значење:

32) They left the house after the lunch.

Изашли су из куће после ручка.

4.2. Интерпретација комплемената не-спацијаног уз

У наведеним примерима не-спацијалне употребе предлога уз, неки од његових аргумената су комплексни дот-објекти (музика, књига „Песма шеве“, телевизија) а неки имају просту структуру (*слике са летовања, кафа и колачи*). Но ипак, међу дот-објектима једино *ручак* чини пар „материјални објект – догађај“. У свим осталим случајевима неопходно је применити коерцију да би се добило временско значење. Веома је важно нагласити једну ствар: коерција овде не може никако бити базирана на синтаксичким одликама предлога уз јер он у српском језику увек за аргумент узима именицу а никад клаузу (за разлику од *before* и *after* у енглеском):

33) *Одмарали смо се уз слушали смо музику.²⁰

Дакле, у свим овим случајевима коерција је семантички мотивисана и зависи од телничких квалија употребљених лексема: наине ми слушамо музику, гледамо слике са летовања, посматрамо рекламе на телевизији, пијемо кафу и једемо колаче и читамо књиге. Наравно немају све речи телничке квалије које би им омогућиле ко-

20 Чак ни партицип презента овде није добродошао: *Одмарали смо се уз слушање музике.

ерцију. Управо из тог разлога следећа реченица може да има искључиво спацијалну интерпретацију:

34) Душан спава уз пећ.

Наиме лексема *йећ* нема теличке улоге неопходне за коерцију. Али примери у којима је предикат глагол *сјавайши* су још по нечему интересантни: наиме они нису прихватљиви као темпоралне реченице чак и ако су аргументи *уз слике са летовања* или *књиџа*, лексеме на које је, као што сам већ показала, могуће применити коерцију:

35) Душан спава уз слике са летовања / књиџу „Песма шеве“.

Разлог за то је што за разлику од музике и телевизије, које могу да постоје сами по себи (*музика свира а Душан сјава*), *књиџама* и *сликама* су потребни активни агенси да би добиле своја апстрактна значења (тј да биле *чиџане*, односно *йледане*). То је и природно јер теличке квалије увек захтевају актанта који ће на неки начин употребити дате (материјалне или апстрактне) објекте. Донекле то исто важи и за музику (јер она се слуша) и за телевизију (она се гледа), али и поред тога, ови ентитети могу постојати независно од субјекта реченице. Неопходан и довољан услов за њихову примену је да је да говорник исказа свестан њиховог постојања. Из свега овога произлази да се темпорална интерпретација исказа типа 14 не може објаснити типичним механизмом коерције у којој субјект реченице врши неку радњу над комплементом предлога! Изгледа да овде појам теличких или других већ споменутих квалија није довољан те да је неопходно извршити ревизију самог механизма коерције (о недовољности коерције видети и у Ашер и Дени, 2004). Из сличних разлога и следећа реченица звучи чудно:

36) Лела вежба аеробик уз књигу.

Наиме, док је сасвим могуће да неко вежбајући аеробик слуша музику (и чак да покретима прати њен ритам), мало је вероватно да је неко у стању да док ради вежбе чита књигу. Овде је потецилни агенс „читања књиге“ већ заузет другом својом активношћу:

Са овим је, чини ми се, у вези и чињеница да се стања не јављају као објекти темпоралне локализације:

37) *Нина је уморна уз књигу.

Стања су по природи не-агентивна и јако је тешко замислити да пасивни субјект стања може да постане (у истој реченици) активни субјект клаузе добијене коерцијом. Осим тога, стања по својој природи (онтолошки) настају као последица одређеног догађаја, па тако њихове допуне најчешће и имају узрочно значење:

38) Нина је уморна од учења.

А, како сам већ рекла, допуна предлога уз је пре свега одредба за начин и, ако се и може протумачити као узрочна, тај узрок је слаб, прагматски и лако се може поништити. Најзад, желела бих да укажем на још једну појаву: уколико у примеру 15 уместо множине *слике са лејвовања* употребимо једнину (*слика са лејвовања*), он постаје неприхватљив:

39) *Одмарам се уз слику са летовања.

Разлог за то је највероватније то што је време потребно да се погледа једна фотографија²¹ обично еквива-

21 А то нам каже наше искуствено и научено „знање о свету“. Видети Спербер и Вилсон, 1986.

лентно једном тренутку (који се на временској оси може представити као тачка без димензија) сувише кратко да би се могло посматрати као временски интервал који би могао да буде у релацији преклапања са *одмарањем*. Па ипак, ствари се мењају ако уместо једне слике са летовања имамо уметничко дело:

39) Одмарам се / уживам уз предео Надежде Петровић.

Ова реченица је прихватљива јер је нормално да се проведе дуже време уз једно сликарско платно. Напоменула бих овде да је ово чиста аналогија са условом који се тиче спацијалне природе локализованог објекта и локализатора а који каже да ови морају да имају одређену (истакнуту) дужину.

4.3. Биланс

Све у свему, из моје анализе примера не'спацијалне употребе предлога *уз* могуће је извести следећа ограничења на природу објекта темпоралне локализације и локализатора:

Објекат темпоралне локализације	Локализатор
Аспектуална класа глагола: само су активности и остварења прихватљива.	Не сме да буде прототипичан догађај (са јасним границама) или календарски интервал.
Онтолошка природа глагола: не спречава свог агенса да врши још једну радњу (нпр: могуће је истовремено <i>ћаскаји</i> и <i>ији</i> <i>чај</i>).	Мора да буде дот-објект чија је једна компонента темпорална, или посебан уједињени објект над којим се може извршити коерција.
Статус агенса – готово увек он је активан, осим у случају када је могућа самостална егзистенција допуне предлога <i>уз</i> .	Његова темпорална интерпретација мора да има изражену дужину – представља интервал а не момент.

5. Однос темпоралног уз и темпоралног *ѿо*

5.1. Увод

У овом одељку намера ми је да упоредим темпоралну интерпретацију синтагми са предлогом *уз* и темпоралну интерпретацију реченица са предлогом *ѿо*.

5.2. Опозиција *ѿо-на-у* у простору и времену

Предлог *ѿо* у српском језику у свом основном значењу означава динамички контакт између објекта локализације који је било а) континуирана супстанца,²² било б) дискретан предмет у покрету²³ и подлоге-локализатора (Ашић, 2004, 2005). За разлику од њега, предлог *на* означава контакт између објекта локализације који је дискретан објект (или више објеката) у мировању.²⁴ Најзад, предлог *у* означава садржавање – инклузију (било тоталну било делимичну) и то и у случају кад је објекат локализације и континуиран²⁵ и дискретан.²⁶

Као што је већ познато из радова М. Ивић (1995) опозиција *ѿо-на-у* се из просторног преноси и у нешто апстрактнији домен природних феномена. Ивићка природне феномене дели на ефикасне (оне који делују на нас: *киша, ветар, снег*) и на не-ефикасне (оне који само описују физичке карактеристике локализације у којој се радња дешава, *мрак, сенка, хлад*). Наша истраживања (Ашић, 2004, 2005) су показала да се у случају ефикасних природних феномена *ѿо* употребљава са просторно динамичким глаголима (онима који означавају хоризон-

22 Вода је свуда по поду.

23 Лопта се котрља по поду.

24 Лопта је на поду. // Лопте су на поду.

25 Вода је у боци.

26 Лопта је у кутији.

тални померај) као што су *џирчајџи*, *ходајџи*, *џузиџи*, док се *на* користи са просторно статичким глаголима (код којих не постоји просторни померај), као што су *џевајџи*, *сјавајџи*, *џирчајџи* у *месџу*. У случају не-ефикасних природних феномена *џо* се такође користи са просторно динамичким глаголима, док се са просторно статичким глаголима користи предлог *у* (у том случају не-ефикасни природни феномени имају улогу контејнера – позадине у коју је догађање смештено). Ево неколико примера:

- 40) Кока трчи по сунцу.
- 41) Душан седи на сунцу.
- 42) Нина хода по мраку.
- 43) Лела спава у хладу.

5.3. Темпорална интерпретација са *џо*

Понекад је могуће оглушити се о горе-наведено правило и са просторно статичким глаголима употребити предлог *џо*:

- 44) Моја беба спава по киши.
- 45) Током Рамазана, Муслимани једу само по мраку.

Обе реченице су прихватљиве али се по значењу разликују од реченица у којима је правило примењено:

- 46) Моја куца спава на киши.
- 47) Тај чудан човек једе само у мраку.

Наиме, примери 44 и 45 имају такозвану темпоралну интерпретацију. Реченица 44 имплицира да беба спава негде у затвореном простору заштићена од кише, а казује да се временски интервал њеног сна (делимично или потпуно) поклапа са трајањем кише. Исто тако, 45 саопштава да

Муслимани у периоду Рамазана једу тек кад падне мрак али не и то да једу у простору без светлости. За разлику од 44 и 45, 46 и 47 имају такозвану физичку интерпретацију: у примеру 46 куца је заиста изложена киши док у примеру 47 *ѿај чудан човек* једе само у мрачним просторијама. Па ипак, у примерима темпоралне интерпретације постојање физичког контакта између објекта локализације и локализатора је ствар прагматичке инференције, која почива на нашем знању о свету (ми знамо да бебе не спавају напољу кад пада киша, и знамо да људи воле да једу при светлости). Наиме могуће је пронаћи примере у којима је постоји и временско и просторно преклапање, као што је то случај у следећој реченици:

- 48) Моја беба спава само по мраку и не трпи ни најмању светлост.

Мој закључак је стога да у основном (*default reading*) значењу „*ѿо* са просторно статичким глаголима“ постоји и спацијално и темпорално преклапање, с тим што је акценат на овом другом а прво се може прагматички укинути.

Остаје ми сада да објасним како уопште ова комбинација („по са просторно статичким глаголима“) добија примарно темпоралну интерпретацију. Јасно је да у овом случају постоји конфликт између семантичке природе предлога *ѿо* (који означава динамички контакт) и природе просторно статичких глагола. Овај конфликт се решава на следећи начин: природни феномени који се јављају у овим реченицама а који су по онтолошком типу комплексни дот-објекти, у великој мери губе своју физичку компоненту. Тачније речено, њихова темпорална компонента преовладава. На тај начин они постају временски интервали. Управо се у овим интервалима остварује динамизам просторно статичких глагола јер се они динамички одвијају у времену. Дакле, оно што се

добија је динамички однос између два интервала: оног у којем се одиграва одређена активност и оном у којем трају одређене атмосферске прилике. Нагласила бих да су оба интервала у принципу отворена (није релевантно где почињу а где се завршавају) те је однос између њих преклапање. Управо смо такав однос имали и у случају временске употребе предлога *уз*. Значи ли то да су ови предлози у временској употреби синоними?

5.4. По, уз и конфликт

Питање које је сада намеће је: може ли се предлог *ио* заменити предлогом *уз* у горе наведеним примерима и са каквим последицама?

49) Моја беба спава уз кишу.

50) *Током Рамазана, Муслимани једу само уз мрак.

Прва реченица је прихватљива и по значењу блиска реченици са *ио*, мада је у њој акценат пре свега на звуку кише. То је још очигледније у следећем примеру:

51) Кока се опушта уз кишу.

Овде је јасно да актант слуша звук кише и да му то помаже да се опусти (имамо неку врсту начина или слабог узрока). По мом мишљењу то је у вези са основном семантиком предлога *уз* која, за разлику од основне семантике предлога *ио*, није чисто геометријске природе. Њу поред односа *слаби конџакиџ* чини и идеја сукоба две силе. Управо се та компонента огледа и у не-спацијалној употреби овог предлога: као што сам већ рекла, однос два ентитета никада код *уз* није искључиво темпоралан – увек мора да постоји још нека веза. Штавише, та компонента је толико јака да се над лексемом *киша* овде,

упркос њеној двострукој природи (физичка супстанца и догађај) врши коерција те тако значење примера 51 није: *Кока се ойушиџа док љада киша*, већ пре: *Кока се ойушиџа док слуша кишу / слуша како љада киша*.

Управо из тог разлога је пример 50 неприхватљив: у њему је готово немогуће извршити коерцију лексеме мрак (чудно је *љедати мрак* и сл.). Поред тога, овде нагласак управо треба да буде на темпоралном односу, (да се током Рамадана једе само када је мрак) а не на начину или узроку.

Упоредила бих на крају још један пар примера:²⁷

52) Брод је пловио по јаком ветру.

53) Брод је пловио уз јак ветар.

Значењска разлика међу њима је готово незнатна. Ипак, чини ми се да је у примеру са уз више нагласак на сукобу између кретања брода и дувања ветра, док је у случају *љо* тај сукоб мање наглашен.

6. Закључак

Моја анализа различитих употреба предлога уз показује да његова основна семантика (која се заснива на спацијалном предикату *слаб конџакџ* и на функционалном односу „сукоб сила“) одређује и тип релације коју овај предлог означава међу апстрактним ентитетима. Штавише, специјална ограничења која уз поставља на спацијалну природу објекта локализације и локализатора су у одређеној мери рефлектована у специфичним ограничењима на темпоралну природу његових аргуме-

²⁷ Захваљујем се колеги др В. Станојевићу на овим примерима.

ната у не-спацијалној употреби. Тако су услови који се тичу односа димензија и неограничености пресликани у правила које се тичу аспектуалне класе објекта темпоралне локализације и трајања локализатора. Ипак ограничења на онтолошки тип темпоралног локализатора нису везана за просторну употребу предлога уз, већ за могућност или немогућност ентитета да коерцијом добију темпоралну интерпретацију. Ово је у вези са теличком структуром њихових квалија. Најзад, у временској употреби предлога уз наилазимо и на и однос „конфликт између *x* и *y*“, што се најбоље види ако се његова темпорална употреба упореди са темпоралном употребом предлога *йо* чија је семантика заснована искључиво на геометрији.

ЛИТЕРАТУРА

- Asher, N. (1993), *Reference to Abstract Objects in Discourse*, Dordrecht, Kluwer.
- Asher, N. & Vieu, L. (1995), 'Towards a Commonsense Geometry', *Proceedings of the International Joint Conference on Artificial Intelligence*, Morgan Kaufman Publishers (held in Montreal CA), pp. 846–852.
- Asher, N. & Denis, P. (2004), „Dynamic typing for lexical semantics, a case study: The genitive“, *Proceedings of the FOIS conference*, Torino, 34–48.
- Asic, T. (2004), *La représentation cognitive du temps et de l'espace ; étude pragmatique des données linguistiques en français et dans d'autres langues*, thèse de doctorat, Institut des Science Cognitives – Université Lyon-2 et Université de Genève.
- Asic, T. (2005), «The *po-na-u* opposition in Serbian and its Equivalent in Bulgarian» *Balkanistica* 18, A Journal of Southeast European Studies, University of Mississippi, 1–30.
- Asic, T. (2005a), „Uz, coercion and background, The Proceedings of The Generative Lexicon Conference in Geneva, 19–21 May,

18–27.

Casati, R. & A. C. Varzi, (1999), *Parts and Places, The Structure of Spatial Representation*, A Bradford Book, the MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

Jackendoff, R. (1991), «Parts and boundaries», *Cognition* 41, 9–45.

Pustejovsky, J. (1995), *The Generative Lexicon*, The MIT Press, Cambridge, London.

Pustejovsky, J. (1998), The semantics of lexical underspecification, *Folia linguistica*, 1-

Talmy, L. (2000), *Toward a cognitive Semantics*, A Bradford Book, MIT Press.

Vendler, Z. (1957), „Verbs and Times“, *Philosophical Review* 56, 143–160.

О ПРЕДЛОЗИМА ИСПРЕД И ПРЕД У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Увод

Једна од особености предлошког система у српском за изражавање спацијалности јесте постојање два предлога (*испред* и *пред*) којима се означава локализованост предњом страном локализатора. Циљ овог рада је да укажемо на параметре по којима се ова два предлога разликују у својим конкретним спацијалним употребама као и на утицај тих параметара на апстрактне односе који се овим предлозима обележавају. Употребе предлога *испред* и *пред* анализирамо у функцији изражавања статичке и динамичке локализације у простору, али и у функцији изражавања неких апстрактнијих видова локализације каква је темпорална локализација и локализација с обзиром на тзв. апстрактну градуелну хоризонталу (в. Пипер, 2001:109).

У раду ћемо најпре указати на недовољност минималистичког приступа у анализи значења ових предлога, те на потребу да се издвоје оне значењске компоненте које објашњавају њихову различиту дистрибуцију и, у крајњој линији, прихватљивост односно неприхватљивост реченица у којима су употребљени. Ови предлози, с обзиром на своју пројективну природу, захтевају, поред мереотополошких концепата, увођење тзв. *оквира референције* (Levinson, 1996), али и неких других параметра-

ра који објашњавају већу рестриктивност у употребама предлога *ћред* у односу на предлог *исћред*.

2. Минималистички приступ семантици предлога

2.1. Онтологија Касатија и Варција и дефинисање тополошких предлога

Минимализам као могућа стратегија у анализи семантике предлога израз је потребе да се из мноштва различитих употреба датог предлога издвоје она својства која су присутна у свакој од тих употреба и на основу којих се за дати предлог може дефинисати јединствено значење.²⁸ Разлике у употребама једног предлога се тада објашњавају утицајем прагматичких, тј. контекстуалних фактора. У нашим радовима (Ашић 2007, Ашић и Станојевић, 2007.) као полазиште за минималистичке дефиниције просторних предлога узимамо спацијалну онтологију предложену у радовима Казатија и Варција (Casati и Varzi, 1995, 1999). Систем Казатија и Варција чине теорија о односима између делова и целине (мереологија), теорија о врстама спацијалних контаката међу објектима (топологија) и теорија о позицији објеката у простору (теорија локализације).

Мереотополошки предикати дефинисани релацијама о којима говоре ове теорије, довољни су за опис тзв. тополошких предлога, тј. оних предлога који изражавају *нейосредну локализацију* (в. Пипер, 2005, 727). Непосредна локализација је одређена било унутрашношћу лока-

28 Ово је у складу са принципом модификоване Окамове оштрице (Grice, 1978) по којем не треба умножавати значења једне речи више него што је то неопходно.

лизатора²⁹ (као у случају предлога *у*), било његовом површином (као у случају предлога *на*, *ио*).

Тако се предлог *на* може дефинисати помоћу тополошке релације контакта која је присутна у свим значењима овог предлога.

$$\text{На: } x \text{ на } y =_{\text{df}} Cxy$$

Другим речима, предлог *на* подразумева контакт предмета локализације са локализатором. Оно што је, међутим, важно нагласити то је да локализатор не мора бити физичка потпора објекту локализације (*маска је на лицу*), нити мора бити испод њега (*мува је на њлафону*)

2.2. Дефинисање пројективних предлога

Мереотополошки предикати нису довољни за дефинисање посредне локализације, јер је за посредну локализацију релевантан пре свега критеријум нивоа/положаја објекта локализације у односу на локализатор³⁰ (Пипер, 2005, 727). Предлоге који упућују на ове врсте релација зваћемо *пројективним предлозима*. За њихову формалну дефиницију неопходно је увести појам референцијалних оквира. Референцијалне оквире чине просторне координате неопходне за ситуирање датог објек-

29 Ситуативни оквир исказа са значењем просторне локализације конституишу конкретно-просторни елементи, објекат локализације и локализатор. Предмет локализације је ентитет чију позицију, оријентацију или путању треба одредити, а локализатор је ентитет у односу на који се одређује позиција предмета локализације и она је фиксна (Пипер, 2005, 719).

30 Тамо где је објекат локализације у нивоу локализатора релевантна опозиција је локализованост предњом или задњом страном, односно локализованост бочном страном (десно/лево од) локализатора. Тамо где је објекат локализације изван нивоа локализатора опозиција је горња/доња страна локализатора (Пипер, 2005, 727)

та, а то су вертикална, фронтална и латерална оса.³¹ Ванделоаз (Vandeloise, 1986), поменуте просторне осе схвата антропоцентрично, будући да се оне одређују у односу на тело посматрача које поседује одређене анатомске и физиолошке одлике. Тако је вертикална оса паралелна са правцем усправног човековог тела, а предлози који илуструју локализацију објеката по овој оси су *изнад* и *испод*. Фронтална оса је паралелна са правцем погледа, а илуструју је предлози *испред*, *изпред*, *иза*, *наспрам* и сл. Латерална оса сече под правим углом вертикалну и чеону осу, а предлози који указују на локализацију по овој оси су *лево од* и *десно од*.

Међутим, наша концептуализација простора није обавезно, нити искључиво антропоцентрична. Доказ за то је постојање језика који не користе осе људског тела за локализацију предмета (на пример, целтал, амероиндијански језик који се говори у Мексику, и гугу јимитир, један од језика Аборигина у Аустралији). У таквим језицима не постоје речи или изрази попут предлога *испред*, *иза*, *лево од*, *десно од* (в. Levinson, 1996). Отуда потреба да се дефинишу и неки други оквири референције поред антропоцентричног, као и сазнање да оквири референције нису универзални, будући да варирају од језика до језика. Према Левинсону (Levinson, op. cit.) постоје три оквира референције и то: интринсични, релативни и апсолутни оквир референције. Интринсични оквир референције заснива се на објекту инхерентним деловима, док се релативни оквир заснива на тзв. телесним осама посматрача (дакле антропоцентричан је). И најзад, апсолутни оквир референције заснива се на неким апстрактнијим просторним координатама, као што су стране све-

31 Генерално, оквири референције су геометријске репрезентације простора које омогућавају спацијалну когницију (Eschenbach 1999: 329). Практично, оквири референције омогућавају оријентацију у простору која је услов за спацијалну локализацију.

та. Индоевропски, али и многи неиндоевропски језици не користе овај оквир референције. Ево неколико примера оквира референције по Левинсону:³²

- 1) Лопта је испред фотеље. (интринсични оквир референције)
- 2) Лопта је северно од столице. (апсолутни оквир референције)³³
- 3) Лопта је лево од столице. (са становишта говорног лица) (релативни оквир референције)

За интринсични и апсолутни оквир референције карактеристична је инваријантност релације између предмета локализације (а то је, у нашим примерима, лопта) и локализатора (тј. столице у нашим примерима) при промени перспективе посматрача, тј. при ротацији посматрача за 180 степени у односу на локализатор. За разлику од интринсичног и апсолутног оквира референције, релативни оквир референције не допушта ову промену перспективе посматрача. С друге стране, за разлику од интринсичног оквира референције, апсолутни оквир допушта ротацију локализатора око своје осе (за 180 степени), будући да у случају ове ротације само пример 2 задржава исту истиносну вредност.

Пошто у српском језику није на снази апсолутни оквир референције, у даљем тексту ћемо се позивати само на интринсични и релативни оквир референције при анализи значења пројективних предлога *ћред* и *исћред*.

32 Пример 2 треба схватити само као илустрацију апсолутног оквира референције, без обзира што он у српском не постоји.

33 Ова реченица је, најблаже речено, необична у нашем језику, али би њен дослован преводни еквивалент на целтал (аме-роиндијански језик) био сасвим природан.

3. Дефиниције предлога *ис̄ирег* и *иза*

Иако ћемо се у овом раду бавити предлогом *ис̄ирег* и њему по значењу блиским предлогом *ирег*, овде ћемо представити минималистичку дефиницију не само предлога *ис̄ирег* већ и њему комплементарног предлога *иза*. Разлог томе је чињеница да дефиниција оба предлога почива на једном заједничком тополошком концепту спацијалне онтологије Касатија и Варзија, а то је појам *ре̄ије*.

ДЕФИНИЦИЈА РЕГИЈЕ (Casati & Varzi, 1999: 109):

$$Rx =_{df} Lxx$$

(*x* је *ио* дефиницији *ре̄ија* ако и само ако је *x* *иачно* локализован у *x*)

Да бисмо дефинисали минималну семантику комплементарних предлога *ис̄ирег* и *иза*, увешћемо појмове позитивне и негативне фронталне регије који се одређују полазећи од фронталне осе како у интринсичном, тако и у релативном оквиру референције. Ево најпре неколико примера полазећи од којих ћемо неформално дефинисати појмове позитивне и негативне фронталне регије.

- 4) Лопта је испред дрвета
- 5) Лопта је испред камиона.
- 6) Лопта је иза дрвета.
- 7) Лопта је иза камиона.

Интуитивно, код интринсичног оквира референције позитивна фронтална регија је простор у фронталној оси који се протеже од предње стране локализатора ка предмету локализације (пример 5), док је негативна фронтална регија простор у фронталној оси који се протеже од задње стране локализатора ка предмету локализације (пример 7). Код релативног оквира референције

позитивна и негативна фронтална регија се дефинишу за предмете који немају интринсичну оријентацију и то тако што се предња, односно задња страна ових предмета најпре одређују с обзиром на поглед посматрача. Предња страна би у том случају била она страна ка којој је усмерен посматрачев поглед, а задња страна би била оријентисана у обратном смеру. Према томе, позитивна фронтална регија у случају релативног оквира референције је простор у фронталној оси који се протеже од (неинтринсичне) предње стране локализатора ка предмету локализације (види пример 4), док је негативна фронтална регија код релативног оквира референције простор у фронталној оси који се протеже од (неинтринсичне) задње стране локализатора ка предмету локализације (види пример 6).

Сада можемо неформално дефинисати семантику предлога *исјред* и *иза* користећи појмове позитивне и негативне фронталне регије:

Неформална дефиниција предлога *исјред/иза*: *A* је *исјред/иза B* ако се предмет локализације налази у позитивној/негативној фронталној регији коју детерминише било интринсични било релативни оквир референције.

Претпоставимо да предикати *pfr* (позитивна фронтална регија) и *nfr* (негативна фронтална регија) важе за делове простора у фронталној оси који су у близини локализатора и који се протежу: а) од предње стране локализатора ка предмету локализације у случају позитивне фронталне регије и б) од задње стране локализатора ка предмету локализације у случају негативне фронталне регије. Сада предлоге *исјред* и *иза*, можемо, у духу мереотополошког система и теорије локализације Казатија и Варција, и формално дефинисати на следећи начин:

Дефиниција предлога *исџред* : x испред $z =_{df} \exists w (Pw(pfr(z)) \wedge Lxw)^{34}$

(постоји w такво да је w део позитивне фронталне регије ентитета z и x је тачно локализовано у w)

Дефиниција предлога *иза*: x иза $z =_{df} \exists w (Pw(nfr(z)) \wedge Lxw)$

(постоји w такво да је w део негативне фронталне регије ентитета z и x је тачно локализовано у w)

Овде би требало истаћи да минималистичке дефиниције спацијалних предлога и поред својих предности имају и одређене недостатке. Оне, наиме, полазећи од базичних концепата лако описују основне просторне односе, али нису у стању да објасне разлике између предлога блиских по значењу, какви су *џред* и *исџред*. У наставку рада ћемо показати које све параметре треба узети у обзир да би се разграничиле употребе ова два предлога.

5. Проблем дефинисања разлике између предлога *исџред* и *џред*

5.1. Директивност и недирективност

Опозиција *директивност* – *недирективност* једна је од централних опозиција у концептуализацији просторних односа (Пипер, 2005, 725). Наиме, објекат локализације може бити непокретан у односу на локализатор и

34 Мереолошки бинарни предикат P у систему Казатија и Варција (ор. cit.) означава бинарну релацију „бити део”, која је рефлексивна, антисиметрична и транзитивна, аналогно релацији подкупа, док предикат L означава релацију „бити тачно локализован у” која је примитив у теорији локализације Казатија и Варција.

тада се говори о недирективности, или се може кретати у односу на њега, у којем случају се говори о директивности. Кретање објекта локализације се манифестује: а) као приближавање локализатору (тј. адлативност); б) као удаљавање од локализатора (тј. аблативност), или в) кретање по одређеној путањи (перлативност). Већина предлога у српском углавном је неутрална у погледу опозиције *директивност* – *недирективност*, која се пре свега изражава употребом различитих падежних облика (*седим у кући / ући у кућу*). Ипак, постоје концептуално блиски предлози, попут *ио* и *на* који се разликују управо по томе што први исказује тзв. динамички, а други тзв. статички контакт³⁵ (видети Ашић, 2007)

Зато ћемо и проверити како се предлози *ипред* и *испред* понашају при изражавању статичких, а по том и динамичких односа.

5. 2. Предлози *испред* и *ипред* у изражавању статичких просторних односа

5.2.1. Инхерентна предња страна локализатора

Поћи ћемо од примера са предлогом *испред* у којима локализатор поседује, односно не поседује инхерентну предњу страну

- 8) Мој омиљени стари кофер је испред контејнера.
- 9) Црвена лопта је испред плаве лопте.³⁶

Оба примера су прихватљива. Напоменимо да је пример 8) двосмислен. Он, наиме, може значити било да је стари кофер код предње стране контејнера (што и јесте

35 *Трчим ио столу. Седим на столу. *Трчим на столу. *Седим ио столу.*

36 При изражавању статичких просторних односа предлог *испред* се јавља са генитивом, а *ипред* са инструменталом.

основна и најлогичнија интерпретација), било да је између говорника и контејнера. Пример 9) је једнозначан услед чињенице да лопта нема предњу нити задњу страну и на њега се може применити само релативни оквир референце. Он, дакле, означава да је црвена лопта између говорника и плаве лопте. Погледајмо сада шта се дешава ако у примерима 8 и 9 пермутујемо предлоге, тј. уместо *исѝред* употребимо *ѝред*.

- 10) Мој омиљени стари кофер је пред контејнером.
- 11) *Црвена лопта је пред плавом лоптом.

Пример 10 је прихватљив и значи да се стари кофер налази у позитивној фронталној регији локализатора, тј. у делу простора који се протеже од предње стране контејнера ка коферу. Пример 11 је, међутим, сасвим неприхватљив.

На основу овог једноставног теста субституције може се претпоставити да предлог *ѝред*, за разлику од предлога *исѝред* захтева да локализатор поседује инхерентну предњу страну. Другим речима, на њега је примењив само интринсични оквир референције. Предлог *исѝред*, пак, допушта да локализатор не поседује инхерентну предњу страну и у том случају се обавезно примењује релативни оквир референције. Примери 12–14, илуструју ову ситуацију:

- 12) Душник је испред једњака /*пред једњаком.
- 13) Меркур је у овом тренутку испред Сунца./*пред Сунцем.
- 14) Кофа је испред бурета. /*пред буретом.

Подвучимо још једном да се немогућност да у овим примерима употребимо *ѝред* лако објашњава чињеницом да ни једњак, ни Сунце, ни буре немају интринсичну

предњу страну. Дакле, у свим овим примерима положај објекта локализације одређује се у оквиру релативног оквира референције (тј. у односу на говорника/посматрача).

Ипак, пре него што формулишемо правило о употреби предлога *йред* проверићемо да ли се он може употребити увек када локализатор поседује предњу страну, без обзира на друге параметре релевантне за просторну локализацију. Погледајмо, у том смислу, следеће примере:

- 15) *Бицикл је пред косилицом.
- 16) *Упаљач је пред будилником.
- 17) *Саксија је пред телевизором.
- 18) *Банка је пред општином.
- 19) *Бара је пред школом.
- 20) *Улична светиљка је пред поштом.

Сви ови примери су неприхватљиви иако локализатор (*косилица, будилник, телевизор, ойшиина, школа, йошиша*) има предњу страну. С друге стране, у свим овим примерима могуће је употребити предлог *исйред* и то како у контексту интринсичног, тако и у контексту релативног оквира референције.

5.2.2. Функционални однос објекта локализације и локализатора без инхерентне предње стране

Пре него што покушамо да утврдимо шта то у горе наведеним реченицама блокира употребу предлога *йред*, размотрићемо следеће примере:

- 21) Душан је пред лоптом.
- 22) Куца је пред коском.
- 23) Мачка је пред чинијом млека.
- 24) Човек је пред планином.

Чињеница да у овим примерима локализатор (*лојиџа, коска, чинија млека, ѿланина*) нема инхеренту предњу страну не утиче на њихову прихватљивост. Важно је, међутим, нагласити да предлог *ѿред* не дозвољава увођење релативног оквира референције.³⁷ Наиме, примери 21–24 не значе да се предмет локализације налази између говорника и локализатора (што би био случај када би се у њима употребио предлог *исѿред*³⁸). Логично питање које се сада намеће је шта одређује предњу страну локализатора и омогућава употребу предлога *ѿред* у овим примерима?

Ми ћемо поћи од претпоставке да у примерима 21–24, осим чисто спацијалног односа, постоји још нешто што повезује објекат локализације и локализатор, а то је намера објекта локализације да изврши неку радњу над локализатором. Тако Душан намерава да учини нешто са лоптом, пас са коском, мачка са млеком, а човек нешто у вези са планином. Успоставља се, дакле, нека функционална веза³⁹ између два релевантна спацијална ентитета, али се при томе реченицом не казује о каквој се тачно вези ради. Једно је извесно, а то је да је однос између објекта локализације и локализатора у горњим примерима активан, тј. испољава се кроз (намеравано) вршење радње локализатора над објектом локализације. Природа ове везе инферира се на основу теличких квалија присутних у датим лексемама (*лојиџа, коска, чинија млека, ѿланина*).

Појам „квалија“ се односи на аналитичка знања која везујемо за лексеме, тј. на критеријуме на основу којих их разликујемо, групишемо, концептуално представљамо

37 Горњи примери не значе да предња страна локализатора одговара оном делу локализатора ка којем је упрт говорников поглед.

38 *Мачка је исѿред чиније млека* може значити да је мачка између говорника и чиније млека, а да је при том леђима окренута чинији.

39 О критеријуму функционалности видети у Ванделоаз, 1986.

и на то какве све асоцијације имамо у вези са њима. (Pustejovsky, 1995, 1998).

У својој Теорији генеративног лексикона Пустејовски полази од поделе на четири врсте квалија: 1) формалне квалије, које показују којем над-типу објект припада (на пример, *мачка* припада над-типу *живо биће*); 2) конститутивне квалије, које описују материјалну природу објекта (на пример *крофна* и *ушићийак* имају исту материјалну природу – направљени су од исте врсте теста али су различити по облику); 3) агентивне квалије, које се односе на скупове догађаја које везујемо за настајање одређеног објекта (на пример, вино се прави, млеко се добија од краве, а вода се узима из природе) и 4) теличке квалије, које указују на основне функције и сврху датог објекта (на пример *колач служи да се једе, а књија да се чита*).

У следећим дискурсима илустроваћемо теличке квалије које се везују за локализаторе из примера 21–24:⁴⁰

- 25) Душан је пред лоптом. Spreма се да је шутне.
- 26) Куца је пред коском. Сад ће да је смаже.
- 27) Мачка је пред чинијом млека. Целу ће да је искапи.
- 28) Човек је пред планином чији врх треба да освоји.

Важно је напоменути да је у свим случајевима где *йред* означава функционални однос, обавезно да објекат локализације буде у стању да реализује оно чему локализатор служи. Следећи примери су неприхватљиви управо због одсуства ове функционалне везе између објекта локализације и локализатора:

- 29) *Камен је пред коском.
- 30) ??Папагај је пред кутијом цигарета.

40 Теличке квалије експлицирамо другом реченицом у овим дискурсима.

У примеру 29) чињеница да је објекат локализације (тј. камен) нешто неживо, те самим тим неспособно за било какву вољну акцију, блокира могућност успостављања функционалне везе између објекта локализације и локализатора. Исто тако, слабија прихватљивост примера 30 потиче од тога што је тешко замислити шта би папагај могао да учини са кутијом цигарета.

Важно је истаћи да иако се ове употребе заснивају пре свега на функционалној вези између објекта локализације и локализатора, оне ипак задржавају компоненту спацијалности у себи. Однос између објекта локализације и локализатора није само апстрактан (тј. функционалан), већ и просторан. Наиме, и даље се може тврдити да је објекат локализације смештен у фронталној регији локализатора, с тим што ова последња није одређена спацијалним карактеристикама локализатора,⁴¹ нити положајем посматрача, већ управо функционалном везом између локализатора и предмета локализације. Предња страна локализатора је, дакле, она страна на којој ће се остварити контакт неопходан за реализацију дате акције. Намеће се закључак да је функционално значење овде главно, а спацијално периферно и условљено функционалним.

Све ово иде у прилог хипотези по којој предлози којима се изражавају два или више категоријалних значења нису реткост у природним језицима.⁴²

5.2.3. Пред и „прототипични локализатори“

Интересантно је запазити да је критеријум функционалности у одређеном смислу релевантан чак и у примерима у којима се као локализатори јављају ентитети који

41 Наиме локализатор нема себи инхерентну предњу страну.

42 Један од таквих примера су локативне конструкције са предлогом *йри* (*йри школи йосџоји ресџоран*) у којима се значење унутрашње локализације преплиће са категоријалним значењем део-целина (види Пипер, 2005, 742).

се по свим својим одликама могу сматрати прототипичним представницима категорије локализатора.⁴³

- 31) Аутомобил је паркиран пред зградом.
- 32) Кола хитне помоћи су пред школом.
- 33) Продавачица цвећа је пред позориштем.
- 34) Пера седи пред својом кућом.⁴⁴
- 35) Пред факултетом су демонстрације студената.

Наиме, у свим овим исказима постоји нека мотивисаност за положај објекта локализације у односу на локализатор. Природа те мотивисаности се пак овде не изводи семантички из теличких квалија локализатора (јер су у питању примарно спацијални ентитети код којих функционалност није доминантна). Такође ваља истаћи да ова мотивисаност (управо због природе локализатора) не може почивати на активном односу између објекта локализације и локализатора, већ се прагматички изводи као импликатура типа „постоји неки смислени разлог зашто је објекат локализације у предњој регији локализатора“. Другим речима објекат локализације није случајно, већ је са неком сврхом пред локализатором.⁴⁵ Укратко, предлог *ћред*, у примерима 31–35, поред главне спацијалне, даје и једну периферну инструк-

43 О параметрима за одређивање прототипичних локализатора говори Талми у својој књизи (Talmy, 2000, 182). Прототипични локализатори по Талмију су перманентно лоцирани у простору (не могу се померити), велики су, независни, познати су говорнику и саговорнику, лако се могу замислити као позадина итд.

44 Ваља напоменути да једино у овим примерима објекат локализације не мора обавезно предњом страном да буде окренут локализатору. На пример, човек који седи *ћред кућом* обично јој је леђима окренут и гледа према улици.

45 Сетимо се и примера 10) на почетку ове секције (*Мој омиљени стиари кофер је ћред контејнером*) који заправо значи да је кофер остављен испред контејнера да би га неко покупио и однео.

цију, а то је „мотивисаност положаја објекта локализације у односу на локализатор“.

Примери 36–38 су неприхватљиви будући да се у њима не може инферирати никаква мотивисаност спацијалног односа између локализатора и предмета локализације.

36) *Дрво је пред општином.

37) *Бара је пред школом.

38) *Улична светиљка је пред поштом.

Намеће се, дакле, закључак да периферна значењска компонента у семантици једног предлога (као што је мотивисаност положаја објекта локализације у односу на локализатор) може утицати на прихватљивост реченица.

5.2.4. Предлог *пред* и објекти који поседују

инхерентну предњу страну, а имају одређену функцију

Сада ћемо испитати шта се догађа када се као локализатори јаве објекти који имају инхерентну предњу страну, али истовремено и нечему служе.⁴⁶ Интересантно је приметити да је код ове врсте објеката предња страна одређена управо функцијом коју имају (нпр. предња страна телевизора је она на којој се налази екран итд). Да би та функција могла да се реализује, објекат локализације мора да се нађе у позитивној фронталној регији локализатора.⁴⁷

39) Душан је пред телевизором. (Удубио се у филм)

46 Не посматрамо их, дакле, пре свега као спацијалне објекте већ као предмете који имају неку функцију, тј. код којих су изражене теличке квалије.

47 Као што смо видели на примерима 21–24, код објеката који немају инхеренту предњу страну положај објекта локализације „одлучује“ шта ћемо сматрати предњом страном локализатора, тако да је тада предња страна локализатора варијабилна.

- 40) Тијана је пред сликом Мона Лизе. (Диви јој се)
41) Гоца је пред великим огледалом. (Испробава ствари које је купила)

Јасно је да у овим случајевима предлог *ћред* пре свега упућује на функционалну везу између објекта локализације и локализатора, а посредно и на спацијални однос. Осим тога, објекат локализације мора бити предњом страном окренут локализатору.

Са предлогом *исћред*, који упућује на чисто спацијалан однос, објекат локализације не мора (али може) бити окренут предњом страном, тј. лицем, локализатору.

- 42) Душан је испред телевизора (и засмејава баку).
43) Тијана се сликала испред Рембрантовог аутопортета.
44) Станислав је испред великог огледала. У огледалу се види да му је јакна на леђима поцепана.

Осврнимо се, најзад, на примере у којима су и локализатор и објекат локализације жива бића. Тада су они обавезно окренути лицем у лице, а подразумева се да међу њима постоји и неки психолошки однос. Тај однос у следећим дискурсима експлицитно изражавамо другом реченицом у низу.

- 45) Марија стоји пред Милошем. Гледа га заљубљено.
46) Ната седи пред професором. Пита се шта значи тај кисели осмех на његовом лицу.
47) Јован говори пред својим колективом. Жели да изложи своје мишљење.
48) Лав је пред змијом. Посматра како полако гамиже према њему.⁴⁸

48 У овом примеру је на снази однос перцепције локализатора (змија) од стране објекта локализације (лав). Ми овде нећемо отва-

И локализатор може имати неки психолошки однос према објекту локализације.

49) Марија стоји пред Милошем. Он је гледа заљубљено.

Ово се најбоље види у примерима у којима објекат локализације врши неку радњу пред локализатором, који на то може реаговати:

50) Душан је певао пред гостима. Одушевио их је.

51) Маја се прави важна пред другарицама и нервира их.

52) Потукли су се пред комшијама и изложили се подсмеху.

53) Студенти су бучно протестовали пред ректором и уплашили га.

54) Деца су се јурила пред псом и раздражила га.

Напоменимо да је са предлогом *испред* однос суштински спацијалан те објекат локализације може бити окренут леђима локализатору:

55) Марија је у реду⁴⁹ испред Милоша.

56) Ната седи испред професора у аутобусу.

57) Весна говори испред свог колектива.

58) Лав је испред змије. Њена глава се испружила ка његовом репу.

Овде је посебно занимљив пример 57) који има следеће значење: *Весна ѿовори као ѿредсѿавник своѿ колекѿива*. Колектив овде у метафоричном смислу „стоји иза ње“ и подржава је.

рати питање да ли би се такав однос могао назвати психолошким, будући да се овде ради о животињама.

49 Ред се овде узима као секундарни локализатор (види Талми, 2005)

5.2.5. Предлог *ћред* и каузалност

На крају овог одељка рецимо да предлог *ћред* може означити и каузални однос између локализатора и објекта локализације. Ради се о примерима у којима предикат означава да објекат локализације психолошки или физички реагује на присуство локализатора.

- 59) Дечак се уплашио пред публиком.
- 60) Јован се збунио пред тим професором.
- 61) Она се увек зацрвени пред тим момком.
- 62) Принц је уздрхтао је пред њеном лепотом.

У свим овим примерима ради се о спољашњем узроку, тј. као узрочне ситуације јављају се различите природне или друштвене околности.⁵⁰ Овде се узрочно значење преплиће са спацијалним, јер се између објекта локализације и локализатора увек успоставља и визуелни контакт, без кога не би ни дошло до реакције изражене предикатом.⁵¹

5.3. Још неки критеријуми за разграничење предлога *ћред* и *исћред*

Указаћемо на још два критеријума који су релевантни за разграничење предлога *исћред* и *ћред*. Предлог *исћред* је неутралан у погледу дистанце између локализатора и објекта локализације, док предлог *ћред* искључиво означава проксималност. Дакле, у реченицама са предлогом *исћред* може се експлицитно (модификато-

50 О унутрашњем и спољашњем изроку види у Пипер, 2005, 793–796.

51 Поменимо и то да се предлог *ћред* може наћи и у неким специфичним конструкцијама за изражавање спонтаног (афективног) унутрашњег узрока, као што је психичко дистанцирање, види пример *Осећа сћрах ћред нећознаћим* (Пипер, 2005, 794), али у овом раду нећемо улазити у ову проблематику.

ром) квантитативно изразити мања или већа удаљеност објекта локализације од локализатора, док је то немогуће у реченицама са *ћред*, који подразумева релативно малу спацијалну дистанцу између ова два просторна ентитета:

- 63) Он се налази 20 метара испред нас. / *пред нама.
 64) Плажа је 100 метара испред хотела. / *пред хотелом.
 65) Он је 2 метра испред мене. / *преда мном.

И ово је последица постојања функционалне везе између објекта локализације и локализатора. Наиме, да би се функционална веза остварила неопходно је да дође до физичког или (у случају психолошког односа) визуелног контакта између објекта локализације и локализатора. Релативно мала спацијална дистанца коју имплицира предлог *ћред*, објашњава употребе овог предлога у примерима као што су 66 и 67:

- 66) Ми смо пред Београдом.
 67) Тркач је управо пао пред циљем.

У оба ова примера предлог *ћред* означава да је објекат локализације у непосредној близини локализатора. Осим тога *ћред* сигнализира интенцију објекта локализације да стигне до локализатора. Напоменимо да се предња страна локализатора одређује с обзиром на смер кретања локализатора. У примеру 66) то је део града на који ће субјекат прво наићи на свом путу.

Постоји, најзад, још један критеријум за разграничење предлога *исћред* и *ћред*. То је својство транзитивности које за разлику од *исћред* не поседује *ћред*. У случају овог последњег предлога, то практично значи да ако је *x* пред *y*, онда не постоји *z* које је између *x* и *y*. Другим речима, ако је Марко пред Јованом, онда нико други не може ста-

ти између њих, а да реченица *Марко је испред Јованом* остане истинита. С друге стране, ако је Марко испред Јована, онда било која ситуација у којој нека трећа особа стане између њих двојице, не доводи у питање истинитост реченице *Марко је испред Јована*.

5.3. Пред и испред у изражавању динамичких просторних односа

Предлог *испред* је готово неутралан према семантичким критеријумима везаним за директивност (Пипер, 2005, 733). Наиме он се може употребити са глаголима који означавају кретање објекта локализације, али сам не даје никакве информације о смеру и типу тог кретања. Најубичајенија са њим су перлативна значења, јер она не говоре ништа о односу између објекта локализације и локализатора у смислу приближавања односно удаљавања првог у односу на други:

68) Деца се шетају испред позорнице.

Овај предлог ретко означава аблативност:

69) Стартовали су испред школе (Пипер, *ibid.*)

Међутим, ово и није права аблативност, јер не означава одвајање од локализатора већ само то да је простор у којем се догодио почетак неког кретања у позитивној фронталној регији школе. Наиме, пример 69) можемо парафразирати као у 70):

70) Старт је испред школе.

Напоменимо да се *испред* не јавља са прототипичним глаголима одвајања, већ са неутралним глаголима какав је *ишчиши*:

- 71) *Удаљили су се испред школе.
72) Павле трчи испред Марка.

Приметимо да пример 72) не казује да објекат локализације покушава да се трчањем удаљи од локализатора, већ само то да говорник посматра њихов међусобни положај. Наиме, *ис̄пред* искључиво показује да је предмет локализације у позитивној фронталној регији локализатора (тј. *Павле је ис̄пред Марка*). Праву аблативност *ис̄пред* означава само онда када се локализатор може тумачити као узрок адлативног кретања објекта локализације:

- 73) Душан бежи испред кише
74) Војници узмичу испред непријатеља.

У примерима овог типа добијамо следећу слику: Фронтална страна локализатора одређена је смером његовог кретања, а објекат локализације окренут му је леђима и удаљава се од њега. У модерном језику *ис̄пред* може имати чак и адлативно значење (Пипер, *ibid.*).

- 75) Стигли су/дошли су испред школе.

Овде ваља приметити да се горе наведени исказ не односи на приближавање школи већ на резултат радње означене перфектом,⁵² а то је „бити испред школе“.

Када се комбинује са акузативом, предлог *ипред* је изразито адлативан (Пипер, *ibid.*):

- 76) Делегација је стигла пред школу/општину/
скупштину/ болницу.
77) Пера је стао је пред професора / Роденову скулптуру.

52 О перфекту и резултативности види у Станојевић и Ашић, 2006.

- 78) Ставио је књиге пред нас.
79) Мама је изнела топлу кашу пред Душана.

Сви ови примери само потврђују хипотезу о функционалној вези између објекта локализације и локализатора. Наиме, овде је приближавање функционално мотивисано било да објект локализације треба нешто да учини у вези са локализатором (као у 76 и 77), било да локализатор треба нешто да учини у вези са објектом локализације (као у 78) и 79). Доказ за то је неприхватљивост следећих реченица, у којима нема никакве мотивисаности између објекта локализације и локализатора:

- 80) *Изнео је кутију цигарета пред бицикл.
81) *Ставио је књиге пред часописе.

Интересантно је запазити да је са глаголима кретања који у себи немају адлативну компоненту обавезно да се креће не само објект локализације него и локализатор. *Пред* овде управо сигнализира кретање у сусрет некоме (види примере 82 и 83).

- 82) Истрчао је пред брата.
83) Трчи пред дете. Кренуло је из школе.

Наиме, кретање у сусрет некоме значи практично приближавање тој особи, тако да као резултат добијамо очекивани сусрет са том особом, тј. фактор близине који оправдава употребу предлога *ћред* у овим случајевима.

Овде ваља напоменути да када се глагол *ћрчаћи* употреби у реченици где *ћред* стоји са инструменталом онда то значи да објект локализације врши радњу трчања у присуству локализатора који је статичан и има улогу посматрача.

84) Марко трчи пред братом (да му покаже колико је брз).

Најзад, док *ћред* са акузативом има искључиво аблативно значење, *ћред* са инструменталом може се јавити и са глаголима који означавају одвајање али само онда када се локализатор тумачи као узрок кретања. Дакле, у горе-наведеним примерима 73) и 74) могуће је заменити предлог *исћред* предлогом *ћред*:

85) Душан бежи пред кишом.

86) Војници узмичу пред непријатељем.

6. Пред и *исћред* – темпорална употреба

Познато је да се време представља као једнодимензионални псеудо-простор (Jackendoff, 1985), то јест као линија усмерена било од прошлости ка будућности, било од будућности ка прошлости. У првом случају реч је о когнитивној метафори (Lakoff, 1982) по којој се говорник креће у сусрет времену (нпр. *Приближавамо се ѿом важном датуму*). У другом случају се време креће нама у сусрет (нпр. *Брзо ће доћи ѿај дан*).

Ако се временска оса схвати као путања (усмерена удесно ка будућности) по којој се говорник креће онда се за догађаје на које се најпре наилази на том путу може рећи да су испред догађаја на које ће се касније наићи. Концептуална блискост између предлога *исћред*(*ћред*)/*ћре*, односно *иза*/*ћосле* је јасна (види Ашић и Станојевић, 2007), али се поставља питање зашто би се спацијални предлози *исћред* и *ћред* користили за изражавање временских односа, ако већ постоје специјализовани предлози за темпоралне релације, а то су *ћре* и *ћосле*. Ми ћемо овде покушати да објаснимо темпоралне употребе спацијалног предлога *ћред*. У конструкцији са акузативом

(*їред ручак, їред райї, їред Ускрс*)⁵³ он означава антериорну проксималност (Пипер, 2001, 138). Другим речима њиме се казује да је догађај који фигурише као објекат локализације (види пример 85) смештен на временској оси непосредно пре временског ентитета који је локализатор.

87) Дошли су пред ручак

С друге стране, предлог *їре* не казује ништа о међусобној удаљености два ентитета, на шта указује могућност његовог комбиновања са адвербијалним модификаторима који упућују и на релативно већу дистанцу између два временска ентитета:

88) Дошли су три сата пре ручка.⁵⁴

Дакле фактор близине, присутан и у просторним употребама предлога *їред* оправдава његове употребе у темпоралном домену уместо предлога *їре*. С друге стране, чињеница да предлог *їред*+акузатив означава адлативност, тј. приближавање локализатору у савршеном је складу са метафором о кретању у сусрет временским ентитетима.

Напоменимо да се предлог *исїред* који у својим спацијалним употребама нема компоненту проксималности, односно аблативности, далеко ређе користи у темпоралним употребама.

89) Испред јесени погибе му и ћерка. (цитат из Матичиног речника)

53 О темпоралној употреби предлога *їред* видети у Антонић, 2005, 221.

54 Упоредити са неприхватљивим примером **Дошли су їри сайа їред ручак*.

И конструкција *ипред*+инструментал јавља се са одређеним типом апстрактних локализатора од којих су неки временски ентитети (догађаји попут *развода* и *селидбе*):

- 90) Они су пред разводом.
- 91) Они су пред селидбом.
- 92) Он је пред великим испитом зрелости.
- 93) Он је пред великом одлуком.

И овде се осликава функционални однос између објекта локализације и локализатора који постоји у спацијалним употребама. Наиме, овим примерима се не исказује само да ће се догађаји који функционишу као локализатори десити у блиској будућности⁵⁵ већ и то да објекат локализације, који је обавезно нешто живо и људско, мора да се суочи са тим догађајима и да се на неки начин припрема за њих. Дакле, ти догађаји морају представљати нешто врло важно за објекат локализације, што ће на неки начин променити њихов живот и према чему он мора имати снажан психолошки однос. Управо зато се не може рећи:

- 94) *Они су пред излетом/ужином/летовањем.

7. Апстрактна Градуелна хоризонтала

Рекли смо већ да се предлог *исипред*, за разлику од предлога *ипред* често употребљава када је објекат локализације окренут леђима локализатору. У том односу он је транзитиван (ако је А испред Б и Б испред Ц, онда је А испред Ц) и асиметричан (ако је А испред Б, Б је оба-

55 Као доказ за то може послужити чињеница да се у овим примерима не може употребити предлог *ипре*.

везно иза А). Ту се дакле може говорити о релацији поретка.⁵⁶ У апстрактном домену тај редослед се односи на неку скалу вредности тј. на тзв. „апстрактну градуелну хоризонталу“ (в. Пипер, 2001:109), тако да је онај који је испред ближи оном што се више вреднује, односно ближи је неком потенцијалном максимуму.

95) Он је испред вршњака по памети.

96) Маја је по успеху испред Бојане.

Блиски овима су и примери којима се казује шта је неке важније на његовој сопственој скали вредности.

97) Петру је посао испред здравља.

98) Неким муслиманима је Куран испред науке.

Предлог *ипред* се овде не може употребити, будући да подразумева однос међу ентитетима, а не рангирање односно ситуирање у неком (у овом случају) апстрактном простору. Редослед ентитета на некој скали подразумева транзитивност и асиметричност, а ова својства не поседује предлог *ипред*, па се у овом типу примера он не може употребити.

99) *Он је пред вршњацима по памети

8. Закључак

Један од индикатора веће рестриктивности у употребама предлога *ипред* у односу на предлог *исипред* јесте

⁵⁶ Напоменимо да кад постоји унапред утврђен смер неког низа сам локализатор не мора да има предњу страну, јер сам тај смер одређује (независно од посматрача) шта је фронтална зона локализатора (види Џекендоф, 1996, 115).

његова већа осетљивост на оквиру референције с обзиром на које се дефинише позиција објекта локализације у односу на локализатор. Наиме, за разлику од предлога *исѝред*, предлог *ѝред* искључује релативни оквир референције, који се по правилу уводи онда када локализатор нема инхерентну предњу страну. Но, како постојање инхерентне предње стране није довољно да би се објаснила дистрибуција предлога *ѝред* у реченицама у којима се изражава статичка локализација у простору, претпоставили смо да се релевантна значењска компонента предлога *ѝред*, за разлику од *исѝред*, испољава у функционалној вези која се употребом овог предлога успоставља између објекта локализације и локализатора, а чија се природа инферира на основу теличких квалија присутних у лексемама које означавају локализатор.

Функционални однос који се путем предлога *ѝред* успоставља између релевантних спацијалних ентитета објашњава не само употребе овог предлога у домену статичке локализације, него и његове употребе у домену динамичке локализације. као и његову улогу у неким апстрактнијим облицима локализације. Функционална веза коју имплицирају употребе предлога *ѝред* у неким случајевима је толико јака да се спацијално значење овог предлога јавља као изведено, тј. секундарно. За разлику од предлога *ѝред*, предлог *исѝред* никада не имплицира функционалну везу између објекта локализације и локализатора, што објашњава његову мању рестриктивност у спацијалним употребама.

Фактор спацијалне дистанце између објекта локализације и локализатора такође објашњава различиту дистрибуцију ова два предлога. Док је предлог *исѝред* неутралан у погледу спацијалне дистанце, предлог *ѝред* изражава спацијалну проксималност, што објашњава и његове темпоралне употребе у којима је на снази мала темпорална дистанца између релевантних темпоралних ентитета, при чему се овим предлогом сигнализује тзв. антериорна проксимал-

ност. Међутим, и спацијална и антериорна проксималност произлазе, у крајњој линији, из функционалне везе између релевантних ентитета који се локализују у простору или времену.

Још једно својство релевантно за разграничење предлога *исјред* и *јред*, јесте својство транзитивности. Предлог *исјред* је, за разлику од *јред*, транзитиван, што објашњава могућност његових употреба које подразумевају локализовање, тј. рангирање ентитета с обзиром на тзв. апстрактну градуелну хоризонталу (в. Пипер, 2001: 109), тј. с обзиром на неку скалу вредности. С друге стране, својство интранзитивности у основи је немогућности употреба предлога *јред* које подразумевају рангирање на једној таквој скали.

Разматрање семантике предлога блиских по значењу као што су *јред* и *исјред*, указује на недовољност минималистичких дефиниција за њихово разграничење, а самим тим и на неопходност увођења других, али не нужно спацијалних параметара при објашњавању њихових употреба. То представља проблем за формалну анализу лингвистичког изражавања спацијалности, будући да се чак и неке најобичније спацијалне употребе предлога не могу објаснити помоћу мереотополошких концепата, тј. у духу формалних теорија каква је теорија Касатија и Варција. То би био још један у низу доказа да се лингвистичка анализа не може свести на математичку формализацију, без обзира на значајан допринос који су науци о језику дали формални приступи синтакси и семантици.

ЛИТЕРАТУРА

Ašić T. & Stanojević V. (u štampi), „O semantičkom odnosu predloških parova *devant-avant* i *derrière-après* u francuskom jeziku i njihovih ekvivalenata u srpskom”, *Srpski jezik*, Beograd.

- Antonić I. (2005), „Sintaksa i semantika padeža“, u Piper P *et al.* *Sintaksa savremenog srpskog jezika*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 119–298.
- Ašić T. (2008), *Espace, temps, prépositions*, Droz, Genève.
- Casati R. & Varzi A. C. (1995), *Holes and Other Superficialities*, Cambridge (Mass.), The MIT Press.
- Casati R. & Varzi A. C. (1999), *Parts and Places, The Structure of Spatial Representation*, A Bradford Book, the MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Eschenbach C. (1999), «Geometric structures of frames of references and natural language semantics», *Spatial Cognition and Computation* 1, 329–348.
- Grice H. P. (1978), «Further notes on Logic and Conversation», in COLE P. & MORGAN J.L. (eds), *Syntax and Semantics 9 : Pragmatics*, New York, Academic Press, 113–127.
- Jackendoff R., (1985), *Semantics and Cognition*, Cambridge (Mass.), The MIT Press.
- Lakoff G. (1982), *Categories and Cognitive Models*, Trier, L.A.U.T.
- Levinson S. C. (2003), *Space in Language and Cognition. Explorations in Linguistic Diversity*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lyons J. (1977), *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Piper P. (2005), „Semantičke kategorije u prostoј rečenici: sintaksička semantika“, u Piper *et al.* *Sintaksa savremenog srpskog jezika*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 575–978.
- Piper P. (2001), *Jezik i prostor, XX vek*, Beograd.
- Pustejovsky J. (1995), *The Generative Lexicon*, The MIT Press, Cambridge, London.
- Stanojević V. & Ašić T. (2006), *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom*, FILUM, Kragujevac.
- Talmy L. (2000), *Toward a cognitive Semantics*, A Bradford Book, MIT Press.
- Vandeloise C. (1986), *L'espace en français*, Paris, Minuit.

ИЗРАЖАВАЊЕ ТЕЛИЧНОСТИ И ПРОСТОРНИ ПРЕДЛОЗИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Увод

Основна функција сваког просторног предлога је да изрази спацијални однос између два ентитета, локализатора и објекта локализације. Тај однос по својој природи може бити статички или динамички, а у геометријском смислу простији или сложенији. У том смислу могуће је дефинисати просторне предлоге уз помоћ мерео-тополошких предиката и појма оријентације (Ашић, 2008). Ипак, у новијој лингвистичкој литератури уочено је да поред спацијалног значења неки просторни предлози могу, у одређеним контекстима, добити и додатне интерпретације које упућују на специфичне врсте функционалних односа у којима се налазе субјекат реченице и допуна предлога (Borillo, 1983, Vandeloise, 1987, Corblin, 2011).

У те специфичне односе спаде и тзв. *шеличка интерпретација*. Она се односи на ситуације у којима субјекат реченице учествује у одређеној друштвеној активности која се типично одиграва у простору одређеним локализатором. Физичке одлике локализатора али и његово институционализовано устројство су такви да ту активност омогућавају.

Пођимо од већ класичног примера:

- (1) Душан иде у школу.
- (2) Милана је на факултету.

Теличко читање горе наведених реченица подразумева да је Душан ученик, односно да је Милана студент, док би чисто спацијално читање означавало да се објекат локализације (Душан) креће ка локализатору (школи), односно да се објекат локализације (Милана) налази унутар простора који заузима зграда именована именицом *факултети*.

Напоменимо још и то да теличка значења наведених предлошких конструкција, сем у ретким случајевима, не поништавају спацијална, већ се надовезују на њих. Тако бити у школи истовремено значи „похађати наставу“ али и „налазити се унутар школске зграде“.⁵⁷

До сада је написано доста радова о теличким конструкцијама у енглеском, француском, немачком и другим језицима (види Стван (1998)), али нико се није на модеран начин, формално-семантички, позабавио овом темом у нашем језику. На следећим страницама указаћемо на специфичности српских предлога који, поред просторног, имају, или могу добити и функционално значење. Показаћемо који се предлози и због чега јављају у нашим конструкцијама еквивалентним оним које се узимају као типични примери теличности у енглеском и француском. Такође ћемо покушати да утврдимо да ли у нашем језику, због сложене структуре система просторно-временских предлога, постоје неки инхерентно телични предлози, на чија специфична значења није обрађено довољно пажње.

57 Могуће је замислити реченицу: *Душан је у школи; данас ће цео дан бијити најољу јер имају настави у природи.*

2. Предлози *на* и *у* у теличким конструкцијама

2.1. Сематичка структура и одлике теличких конструкција

Теличке конструкције су у лингвистичкој литератури највише проучаване у енглеском и француском језику (види Корблен, 2011, Орнаг, 2004, 2004а, Стван, 1998).

- (3) *Max va à l'école.*
- (4) *Bob goes to school.*
- (5) *Marie est à l'hôpital.*
- (6) *Marie is in (the) hospital.*

У нашим досадашњим радовима (Корблен 2011; Ашић и Корблен, 2014.) показали смо да је интерпретација „вршити неку активност у локализатору/ користити услуге локализатора” последица интерференције више семантичких фактора. Они се односе на лексичку природу именице, њен статус у реченици, тип предлога који се јавља у конструкцији, особине субјекта и семантику употребљеног глагола. Овакво компоновање значења целине из њених делова још један је пример функционисања основног постулата савремене формалне семантике, принципа композиционалности.

Најпре ћемо у кратким цртама дефинисати сваки од фактора *теличке интерференције*, будући да је сваки од ових значењских елемената у интеракцији са значењем предлога, а сематичка структура предлога је, поновићемо, централна тема овог рада.

Први се фактор односи на присуство тзв. теличке компоненте у лексичкој структури именице која је допуна предлогу. Идеја да речи у језику поседују сложону структуру (више нивоа семантичке репрезентације) која омогућава њихово прилагођавање другим речима а са-

мим тим и различита значења у различитим лингвистичким контекстима врло је популарна у савременој формалној лексичкој семантици (види Пустојевски, 1995, Ашер, 2011).

Најважнији и најсложенији од свих нивоа семантичке структуре речи је такозвани ниво структуре квалија. Он се односи на аналитичко знање које асоцирамо са лексемама па тако истовремено описује и различите начине описивања ентитета (Пустојевски, 1995, 1998). Структуру квалија чине четири компоненте: конституитивна, формална, агентивна и теличка. Теличке квалије, које су од суштинског значаја за нашу тему, указују на основне функције и сврху датог објекта (на пример *колач служи да се једе, а књиџа да се чита*). Именице које се налазе у теличким предлошким конструкцијама обавезно морају имати јасну и јединствену теличку квалију (сврху) која се у одређеним лингвистичким контекстима одмах активира. То су на пример: школа (у њој се учи), болница (у њој се лечи), плажа (на њој се одмара и купа), биоскоп (у њему се гледају филмови), затвор (у њему се издржава казна), пијаца (на њој се купује), црква (у њој се присуствује служби и/или се обавља молитва).

Уколико именица нема аутоматски препознатљиву сврху, предлошка конструкција има искључиво спацијалну интерпретацију:⁵⁸

- (7) Дечак је отишао на језеро, ливаду, пропланак, стену, таван, торањ.

58 Наравно, уколико когнитивни контекст фаворизује инферирање теличке квалије у именици која је аргумент предлога *на* или *у*, конструкција добија, поред спацијалне, и додатну интерпретацију социјалне активисти. На пример: *Урош је отишао на стену* може да значи да је субјекат отишао на слободно пењање, уколико је говорнику и саговорнику познато да се он овом активношћу редовно бави на датом локализатору.

- (8) Девојчица је у шуми, пећини, иглоу, колиби, подруму.

Други фактор теличке интерпретације логички произлази из првог. Теличке квалије у именицама у датим конструкцијама активирају се јер субјекти реченица могу да учествују у активностима које се нормално одвијају у физичком и апстрактном простору на који се односе те именице. То значи да субјекти морају имати одлику „људско“.⁵⁹ Са неживим предметима интерпретација је искључиво спацијална. Упоредимо следећа два примера :

- (9) Зоран је на плажи.
(10) Такси је на плажи.

Трећи се фактор односи на тип глагола који може бити употребљен у оваквим конструкцијама: он мора бити семантички готово потпуно испражњен. Другим речима, глагол не сме давати никакву сложену информацију о положају или кретању актанта. Примери таквих глагола су *дићи* и *ићи*. С глаголима који имају сложенију лексичку структуру (који додају и неке специфичне информације о типу статичке или динамичке локализације или о додатним активностима) слаби, или се чак укида, теличка интерпретација:

- (11) Јован се одмара у цркви.
(12) Луј је отрчао на плажу.

Четврти фактор тиче се одређености именица у теличкој конструкцији. У нашим досадашњим радовима (Корблен, 1987, 2011; Ашић и Корблен, 2014) показали

59 Eventualno se u nekim slučajevima teličnost može vezati sa domaće životinje i kućne ljubimce: *Moja kuca je na veterinarskoj klinici.*

смо да се у француским теличким конструкцијама (*aller à l'école, être à l'hôpital*) одређени члан интерпретира као слаб, јер произлази из функционалног односа између субјекта и аргумента предлога (ради се о такозваној семантичкој одређености *in situ*, а не о прагматичкој одређености).⁶⁰ Могуће је међутим доказати да исто важи и за наш језик, иако у њему категорија одређености, односно неодређености, није обавезно језички маркирана, те се често мора прагматички инферирати (види Станојевић, 2010, 2012). Рецимо да ипак постоји поуздан лингвистички доказ да голу именицу ваља тумачити као неодређену: то је случај када се она може модификовати неодређеним придевом без икакве промене у значењу реченице.⁶¹

Погледајмо сада шта се догађа када се уз именице у теличким конструкцијама стави израз један/неки:

(13) Душан је у једној/некој школи. Отишао је тамо да продаје књиге.

(14) Милана је на једном/неком факултету. Тамо се данас одржава неки рок концерт.

Из наведених примера јасно је да експлицитна неодређеност поништава интерпретацију „учествовање у социјалној активности“, односно да и у нашем језику именице у теличким конструкцијама ваља тумачити као

60 О прагматичкој одређености говоримо онда када се одређеност заснива на лингвистичком или когнитивном контексту. Семантичка одређеност нема контекстуалну потпору, она проистиче из специфичног функционалног односа реченичних конституената: *Доктор ми је рекао да ћресѝанем да ѝушим. (Доктор код коѝа се лечим).*

61 У таквим случајевима *Дај ми кашѝку* је исто што и *Дај ми једну кашѝку*. Или: *Узећу лѝсѝ ѝаѝира* је исто што и *Узећу један лѝсѝ ѝаѝира*.

слабо (функционално) одређене, будући да не постоји мотивација за њихову прагматичку одређеност.

Најзад, последњи, пети фактор је централна тема нашег интересовања: он се односи на тип предлога који се може наћи у теличким конструкцијама. У том смислу могуће је формулисати следеће правило: ако у језику постоје семантички испражњени просторни предлози (такав је на пример француски, где постоје *à* и *en*), онда ће се у теличким конструкцијама увек наћи баш они. Са семантички комплекснијим спацијалним предлозима, какви су на пример предлози *vers* или *devant*, могућа је само интерпретација чисте локализације.

(15) Louis va vers la plage.

Луј иде ка плажи.

(16) Louis est devant l'école.

Луј је испред школе.

2.2 О предлозима *на* и *у* у српском језику

У нашим конструкцијама, еквивалентним теличким конструкцијама у француском и енглеском језику (види примере 1–4), јављају се предлози *на* и *у*:

(17) Ићи на море/плажу/факултет/пијацу/планину/село.

(18) Бити на мору/планини/факултету/пијаци/планини/селу.

(19) Бити у школи/продавници/болници/ цркви/ парку/ биоскопу/позоришту/затвору. (20) Ићи у школу/продавницу/ болницу/цркву/ парк/биоскоп/позориште/затвор.

Очигледно је да избор предлога не зависи од тога да ли је глагол статичан или динамичан. Како онда објасни-

ти чињеницу да се са неким именицама јавља предлог *на* а са другима *у*?

Покушајмо да ову разлику објаснимо семантичком природом самих предлога. Предлози *на* и *у* могу се сматрати семантички врло једноставним, јер су за њихово дефинисање довољни базични мереотополошки предикати (види Ашић, 2008).

Основни семантизам предлога *на* је тополошка релација слабог контакта између објекта локализације и локализатора (*књиџа је на столу*), док се однос потпоре (ослонац спречава предмет који је на њему да падне), који често карактерише ову релацију, обично мора прагматички инферирати.

С друге стране, семантика предлога *у* се заснива на мереолошкој релацији инклузије: објекат локализације је тотално (*џирсиен је у куџији*) или делимично (*цвеће је у вази*) садржан у локализатору.

Па ипак, чињеница да ова два предлога нису сасвим значењски испражњена, као и чињеница да теличка интерпретација не негира спацијалну интерпретацију, већ се надовезује на њу, објашњава зашто се са неким ентитетима употребљава *на*, а са некима *у*. У првом случају ради се дводимензионалним просторима без јасних граница (попут *йоља*, *џлажа* и *џијаца*), док се *у* користи за стриктно дефинисане затворене тродимензионалне просторе (као што су *зџраде*, *школе*, *болнице*).

Посебно су занимљиви (ретки) случајеви кад именица допушта оба предлога. Такав је случај са именицама које упућују на запремине испуњене водом (које се могу посматрати и као површине). Када је са њима употребљен предлог *на*, оне, уколико им то лексичка структура допушта, имају теличку интерпретацију:

(21) Душан је отишао на море/ реку/базен/језеро/*бару/*поток.

Када се ове именице употребе са предлогом *у*, значење је искључиво спацијално: субјекат је урођен у воду:

(22) Душан је отишао/ушао/угазио у море/ реку/базен/језеро/бару/поток.

Скренули бисмо овде пажњу на конструкцију *на море*, која је постала готово идиоматична и не подразумева било какав контакт са водом. Такође у њој именица *море* никада не упућује на неко одређено море, које би могло бити антецеденс анафоричној заменици, већ на боравак на мору:

(23) Душан иде на море. ?Оно је 700 километара удаљено од Београда. 62

Слично понашање уочили смо и код именице *село*. Док конструкција *у село* има спацијални карактер и односи се на прагматички одређено, познато село,⁶³ конструкција *на село* има идиоматско значење: *ојшићи у њири-роду, заменићи њаградски начин живота сеоским* не може анафорички упућивати на одређену насеобину:

(24) А: Наташа је отишла у село. Б: Је л' у оно где живи њена бака?

(25) А: Наташа је отишла на село. *Оно се налази поред Ивањице. /*У њему жели да сагради кућу.

Остаје отворено питање (које међутим превазилази оквире овог рада): да ли употребе именице *море* и *село* у конструкцијама са предлогом на треба сматрати генеричким?

62 Упореди са: Душан је отишао на реку. Она је на само 200 метара од наше куће.

63 Уколико је село познато, користи се неодређени придев: Душан је ојшишао у неко/једно село.

3. Теличка интерпретација предлога *код*

Теличке интерпретације се у нашем језику јављају и са предлогом *код*, који у својој основној употреби означава да се објекат локализације налази у близини локализатора, али се тип односа не прецизира у односу на карактеристике локализатора или на положај посматрача (реч је дакле о доста неодређеном специјалном односу).

Да би се добила теличка интерпретација реченични субјекат (објекат локализације) мора да буде живо биће, а локализатор особа која се бави одређеном услужном активностју противном је интерпретација искључиво спацијална:

(26) Цеца је отишла код фризера.

(27) Такси је код школе.

Присуство неодређеног придева и у овом случају поништава теличку интерпретацију, јер именица *фризер* мора бити семантички (функционално) одређена:

(28) Цеца је отишла код једног фризера да га интервјуише.

Закључујемо да интерпретација конструкција са предлогом *код*, као и у случају предлога *на* и *у* зависи од композиционалне семантичке структуре реченице у којој се налази.

4. Пред, прави телички предлог?

4.1. Увод

Предлози које смо да сада у раду анализирали нису инхерентно телични. Наиме, они само у садејству са дру-

гим семантичким факторима могу произвести интерпретацију учествовања у некој друштвено-дефинисаној активности. У противном њихово значење остаје спацијално.

Да ли се онда уопште може говорити о теличким предлозима, односно о лексичкој семантичкој компоненти теличности код ове врсте речи? Уколико предлоге посматрамо као процедуралне речи (види Blakemore, 1987), које служе да дају једноставне инструкције о односима међу концептуалним изразима, онда се о њиховој лексичкој структури не може ни говорити. Па ипак, постоје одређене употребе предлога *ћред* и *за* које не иду у прилог оваквом радикалом прагматичком ставу. На следећим страницама покушаћемо да, анализирајући и упоређујући примере, дефинишемо семантику ова два предлога.

4.2. О природи предлога *ћред*

У Речнику *Маћице срћске* стоји да предлог *ћред*, употребљен са именицом у акузативу, означава: „а. место у непосредној близини предње стране кога, чега као крајњу, завршну тачку неког кретања, неке радње; б. време кад се нешто догађа, збива или оно што се у времену збило, пре“. Употребљен са именицом у инструменталу овај предлог означава: „а. особу, предмет, место и сл. на супрот коме, испред кога или у некој удаљености од њихове предње стране. б. приближавање, непосредну близину какве појаве, догађаја, стања, који се односи на кога. ц. (ређе) време у које се нешто догодило, збило.“

Нас у овом раду пре свега занимају она значења предлога *ћред* са инструменталом у којима он има различито (маркирано) значење од себи значењски блиског предлога *исћред*, који иде са генитивом, дакле случајеви у којима они нису синоними. Напоменимо да у Речнику *Маћице срћске* стоји да *исћред*, употребљен са именицама у

генитиву, означава у просторном смислу, баш као и пред „а. да је нешто с предње стране нечега (обично на неком растојању); б. у име кога, уместо кога; б. да што непосредно претходи чему: *йре*.

Ако бисмо покушали да формално представимо значење предлога испред (види Ашић, 2008), рекли бисмо да он казује да се објекат локализације налази у позитивној фронталној регији⁶⁴ локализатора коју детерминише било интринсични (особине локализатора да има предњу и задњу страну) било релативни (положај предмета у односу на посматрача) референцијални оквир.⁶⁵

Рецимо најпре да се предлог *йред*, за разлику од предлога *исйред*, среће типично са локализаторима који поседују инхерентну предњу страну: за њега дакле не важи релативни референцијални оквир (види примере 32 и 33):

- (29) Душан је пред телевизором.
 (30) Ива је пред огледалом.
 (31) Стојим пред Миличним вратима.
 (32) Душник је испред једњака /*пред једњаком.
 (33) Меркур је у овом тренутку испред Сунца /*пред Сунцем.

64 Предикати пфр (позитивна фронтална регија) и нфр (негативна фронтална регија) важе за делове простора у фронталној оси који су у близини локализатора и који се протежу: а) од предње стране локализатора ка предмету локализације у случају позитивне фронталне регије и б) од задње стране локализатора ка предмету локализације у случају негативне фронталне регије.

65 Мереотополошки предикати нису довољни за дефинисање посредне локализације, јер је за посредну локализацију релевантан пре свега критеријум нивоа/положаја објекта локализације у односу на локализатор (Пипер, 2005, 727). Предлози који упућују зову се *йројективни йредлози*. За њихову формалну дефиницију неопходно је увести појам референцијалних оквира. Референцијалне оквири чине просторне координате неопходне за ситуирање датог објекта, а то су вертикална, фронтална и латерална оса.

4.3. Пред као телички предлог

Нагласимо да има случајева у којима је предлог пред употребљен иако локализатор нема инхерентну предњу страну:

- (34) Душан је пред лоптом.
- (35) Дечак је пред планином.
- (36) Мачка је пред чинијом млека.

Па ипак, може се закључити да је предња страна управо она која је окренута субјекту реченице, и то зато што наведени примери (баш као и примери 34–36), имплицирају да постоји активан однос између ова два ентитета. У свим случајевима сугерисана је намера субјекта да изврши неку радњу над локализатором. Успоставља се, дакле, нека функционална веза међу њима. Природа ове везе инферира се на основу теличких квалија присутних у датим лексемама. У следећим реченицама активности на које асоцирају теличке квалије аргумената предлога пред експлицитно су изражене:

- (37) Душан је пред лоптом. Спрема се да је шутне.
- (38) Ива је пред огледалом. Диви се својој новој хаљиници.
- (39) Стојим пред Миличиним вратима. Да ли да покуцам? Да ли да уђем?
- (40) Човек је пред планином чији врх треба да освоји.
- (41) Мачка је пред чинијом млека. Целу ће да је искапи.

Како теличке квалије могу бити активиране само живим субјектима, примери са неживим субјектима, односно живим субјектима који нису у стању да врше радњу одређену теличким квалијама, врло су неприкладни (у њима би далеко природније било употребити предлог *испрег*):

- (42) На тој шеми кугла је *пред коцком / испред коцке.
 (43) Соба је чудно намешетна. Кревет је ?пред фотељом/ испред фотеље.
 (44) Рој Мува је ?пред огледалом/ испред огледала.
 (45) Мој комби је паркиран *пред твојима аутом/ испред твог аута.
 (46) Зашто си посадио тиквице *пред кромпиром ? / испред кромпира?

Важно је разумети да се за разлику од предлога *на* и *у*, који се могу употребити и са локализаторима који не поседују теличке квалије (у том случају је интерпретација реченице искључиво спацијална), предлог *ћред* комбинује само са одређеним семантичким типом именица: са онима које су по природи такве да их субјект може употребити. Ако се он нађе уз именицу која у својој лексичкој структури нема јасну компоненту теличности, прималац поруке ће у интерпретативном процесу настојати да припише датој именици неку сврху, односно да замисли неку активност која се на њој, или у вези са њом може изводити:

- (47) Урош је пред зидом.

У горе наведеној реченици имплицира се да субјекат намерава да се попне на зид, да га офарба исл.

- (48) Урош је пред зидом. Закачио се конопцем за куку на врху и жели да се попне што више.

Све у свему *ћред* казује да постоји разлог због кога се објекат локализације налази у близини локализатора.

Следећи пример је, будући да су и објекат локализације и локализатор неживи предмети, само на први поглед проблематичан:

(49) Лопта је пред голом.

Његова прихватљивост почива на чињеници да реченица не описује само статички однос објекта локализације и локализатора, већ да је објекат локализације (*лопта*) ту заправо инструмент неког живог бића (човека-играча) који намерава да с њиме нешто учини и то у вези са локализатором. Реченица, наиме, наговештава планирано кретање лопте ка голу. Постоји, дакле, посредна интенционалност између два предмета повезана предлогом *пред*. Напоменимо да оваква интерпретација не постоји уколико се употребе чисто спацијални предлози *испред* или *иза*.⁶⁶

Покушајмо сада да уз помоћ геометријских предиката дефинишемо предлог *пред*: објекат локализације смештен је у фронталној регији локализатора, с тим што ова последња није одређена спацијалним карактеристикама локализатора, нити положајем посматрача (као и у случају *испред*), већ управо функционалном везом између локализатора и предмета локализације. Предња страна локализатора је, да закључимо, она страна на којој ће се остварити контакт (физички или психички) неопходан за реализацију дате акције.

Такође је важно истаћи да у реченицама са предлогом *пред*, субјекат, сем у ретким случајевима какав је пример са огледалом, не врши активност предвиђену теличким квалијама, већ се само налази у физичком положају који је неопходан за њено вршење, он се заправо тек спрема да радњу реализује. Из овога произлази да је могуће у реченици поништити прагматичку импликатуру вршења радње:

66 *Лопта је испред/иза гола* не подразумева никаквог имплицитно присутног аканта.

(50) Ива је пред огледалом али се не огледа. Очи су јој затворене. Машта.

Немогуће је, међутим, негирати у датом примеру физички положај субјекта неопходан за вршење радње:

(51) *Ива је пред огледалом али му је окренута леђима.⁶⁷

Управо из овог разлога се предлог *ипред* не може употребити када су објекат локализације и локализатор у односу поретка, где се подразумева да је први леђима окренут другом (пред у том случају мора бити замењен предлогом испред):

(52) Душан је у реду *пред Урошем (испред Уроша).

Из наведеног произлази да *ипред* даје информацију о просторном односу између два ентитета који, међутим, мора бити такав да омогући да први употреби други. Другим речима, инструкција о положају у простору базирана је на функционалности.

Важно је такође нагласити да у случају предлога *ипред* семантичка одређеност није услов за теличку интерпретацију, будући да је она имплицитно присутна у семантизму предлога. Тако се именица може модификовати неодређеним придевом, без икаквог утицаја на теличност:

(53) Душан је пред једном Монеовом сликом. Диви се нијансама наранџасте боје.

67 Реченица постаје прихватљива уколико се у њој употреби предлог *исипред*: *Ива је исипред оіледала и окренуіша му је леђима.*

Има, међутим, случајева где је природно употребити овај предлог, иако се веза између објекта локализације и локализатора не може сматрати функционалном. Ради се о примерима где је локализатор неки просторни локалитет (*насеље, зграда* итд.) или геометријски појам (*линија циља*) који не поседује теличке квалитете на осову којих би се могло закључити да ће субјекат обављати одређену активност.

(54) Пред Београдом смо. Види се Авалски торањ. Настављамо пут.

(55) Пред твојом зградом сам. Да уђем унутра?

(56) Тркач је пред циљем.

Пре него што прионемо анализи ових реченица, сетимо се да се *ћред* са именицом у акузативу користи са глаголима кретања у значењу приближавања (адлативности): *стићићи ћред школу, доћи ћред ћозоришиће*. Али и у својим употребама са инструменталом (са статичним глаголима) овај предлог имплицира кретање које је довело до места на којем се субјекат реченице тренутно налази. И овде се, у извесном смислу, може говорити о интенционалности: циљ је да се упостави контакт између објекта локализације и локализатора. Подразумева се да ће се кретање првог ка другом (или унутар другог) наставити.

Захваљујући овој значењској импликацији, следећа реченица је двосмислена:

(57) Гости су ти пред вратима.

Наиме, њоме се саопштава било да се субјекат налази у простору са предње стране локализатора, било да се субјекат приближава саговорниковом дому („само што није стигао”, временско значење). Реченица са предлогом *исћред* може имати само прво, просторно значење.

Наше запажање о адлативном кретању које имплицира употреба предлога *ћред* са инструменталом у савршеном је складу са правилом да се само предлог *исћред* (а никако *ћред*) може наћи у конструкцијама са аблативним значењем, у којима се објекат локализације удаљава од локализатора (види Пипер, 2012, 156). Наиме то би било у колизији са сe-мом функционалности (а она подразумева приближавање и контакт) коју он носи у својој семантичкој структури.

Напоменимо да кретање може бити и посредно остварено: објекат локализације може бити по природи непокретан, дакле обавезно статичан у односу на локализатор: али се он у том случају налази на путу којим неки трећи ентитет прелази да би се приближио локализатору. Тај пут може бити стваран као у примеру 58 или га говорник може замишљати као у 58а:

(58) Деца трче ка улазу у школу. Изгледа као да ће сви ући на време. Али не! Бара је пред школом. Деца је обилазе и врата се затварају. Остали су напољу!

(58а) Пази, пред школом је велика бара! Немој да нақвасиш ноге кад будеш ишао тамо.

Чињеница да предлог *ћред* не саопштава само да између два ентитета постоји спацијална релација, већ и неки виши апстрактни однос, то јест да објекат локализације испољава реакцију у односу на локализатора (било у смислу планиране активности, било у смислу намере приближавања), објашњава и каузалне употребе овог предлога. Ради се о примерима у којима предикат означава да објекат локализације психолошки или физички реагује на присуство локализатора:⁶⁸

68 Овде се узрочно значење преплиће са спацијалним, „јер се између објекта локализације и локализатора увек успоставља и

- (59) Дечак се уплашио пред публиком.
(60) Јован се збунио пред тим професором.
(61) Она се увек зацрвени пред тим момком.

Концептуално блиски овим примерима су и они у којима објекат локализације чини нешто мотивисан постојањем локализатора, да би код њега изазвао одређену реакцију:

- (62) Кловн је извео скеч пред децом и до суза их на- смејао.

Када психолошки однос има потпуни примат над спацијалним, онда предлог *ипред* уопште више не даје информацију о положају објекта локализације у односу на локализатор, већ само означава присуство (два ентитета се налазе у исто време на истом месту):

- (63) Он не сме да пуши пред родитељима, јер се су јако строги.

У наведеним примерима (59–63) предлог пред, будући да је у својој семантичкој структури готово изгубио компоненту спацијалности, не може бити замењен правим просторним предлогом *исипред*.

Указаћемо на још једну разлику у синтаксичком понашању предлога пред и испред, која показује да се семантика првог не може свести на чисту спацијалност.

У реченицама са предлогом *исипред* може се експлицитно (модификатором) квантитативно изразити мања или већа удаљеност објекта локализације од локализатора, док је то немогуће у реченицама са *ипред*:

визуелни контакт, без кога не би ни дошло до реакције изражене предикатом“ (види Пипер, 2005).

- (64) Корњача је на почетку трке 10 метара испред зеца
(*пред зецом)
- (65)* Два метра испред коморе (*пред комором) налази се свећа са пламеном високим 3 цм.

У основи ове синтаксичке различитости је чињеница да је величина раздаљине битна само у случају када је однос изражен предлогом искључиво спацијалан, док су у случају предлога *ћред* било какве геометријске или квантитативне одлике спацијалног односа ирелевантне, будући да је у првом плану функционална релација.

4.5. *Пред* – апстрактне употребе

Указаћемо на још једну разлику у синтаксичком понашању предлога *ћред* и *исћред*, која показује да се семантика првог не може свести на чисту спацијалност:

Једна од посебности подсистема просторно-временских предлога у српском језику је и употреба предлога *ћред* са темпоралним ентитетима. Он је ту конкурентан правом временском предлогу пре који означава антериорност. Ипак, они никако нису синонимни: у конструкцији са акузативом *ћред* (*ћред ручак*, *ћред раћи*, *ћред Ускрс*) означава антериорну проксималност (Пипер, 2001, 138). Другим речима, *ћред* казује да се догађај који фигурише као објекат локализације на временској оси налази непосредно пре временског ентитета који је локализатор. Управо због тога овај се предлог може модификовати адвербима/партикулама *ћачно*, *нећосредно* или *ћич*, односно адвербијалним изразима који означавају (у релативном смислу) врло малу временску дистанцу:

- (66) Дошли су тачно / тик пред ручак.
- (67) Даће интервју непосредно пред почетак нове сезоне у формули 1.

(68) Два дана пред почетак плодног периода, треба пити витамин Е.

С друге стране, предлог пре не саопштава ништа о временској удаљености два ентитета, па се може комбиновати са адвербијалним модификаторима који упућују на већу дистанцу.

(69) Дошли су много/три сата пре ручка.⁶⁹

Ову временску употребу предлога пред лако је објаснити ако се узме у обзир да је једна од две главне когнитивне метафоре за поимање времена, она у којој се човек креће у сусрет датумима и догађајима (Лејкоф, 1982; Приближавамо се том важном дану). Наиме, овај предлог и у апстрактном домену, баш као и својој спацијалној употреби, у комбинацији са акузативом, означава адлативност. Пошто је однос чисто временски, овде нема никаквих принуда које би се односиле на тип догађаја с којим се пред може комбиновати.

Ипак нас у овом раду, будући да се он бави теличношћу предлога, пре свега занимају употребе пред са апстрактним именицама у инструменталу. Логично је претпоставити (ако се позовемо на Локалистичку хипотезу (Лајонс, 1974) да ће понашање овог предлога у нематеријалном домену бити аналогно његовом понашању у домену материјалних ентитета, односно да су могућности његовог комбиновања са апстрактним ентитетима у складу са семом теличности (функционалности) који он поседује у својој лексичкој структури.

И заиста, и овде је, као и у домену простора, *ћред* врло рестриктиван при избору својих аргумената. Они

69 Упоредити са неприхватљивим примером **Дошли су ћри саћа ћред ручак*.

могу бити: а) само одређени догађаји⁷⁰ (примери 70–73); б) само одређени психолошки или друштвени феномени (примери 74–76):

- (70) Поповићи су пред разводом.
- (71) Меркелова је пред селидбом у Брисел.
- (72) Био је пред самоубиством али се отргао депресији.
- (73) Француска је у том тренутку пред револуцијом.
- (74) Он је пред великом одлуком.
- (75) Дачић тврди да смо пред решењем косовског проблема.
- (76) Новине пишу да је Башар ал-Аасад пред поразом.

Па ипак, предлог *ћред* се не може употребити са свим именицама које се односе на догађаје или психолошка стања:

- (77)*Милица је пред рођенданом.
- (78)*Јовановићи су пред славом.
- (79)*Деца су пред излетом.
- (80)*Моја деца су пред летовањем.
- (81)*Он је пред великом жељом.

Покушајмо да утврдимо семантичко правило које се односи на могућност комбиновања апстрактне именице у инструменталу са предлогом *ћред*: Рецимо најпре да догађаји који се могу наћи у овој конструкцији морају за субјекат реченице да представљају нешто релевантно (морају имати тежину и значај) због чега се субјекат припрема за њих. Он је, као у спацијалном домену, у активном одно-

70 Догађаји су временски ентитети који заузимају одређени интервал на временској оси и може им се доделити темпорална референца: 1. Француска револуција се одиграла 1789. 2. Званичан развод је предвиђен за 20. фебруар.

су према локализатору. У реченицама датим под бројевима 72)–76) допуне предлога *йред* су ентитети који не захтевају активно учествовање, посвећивање и напор.

Такође, примери 77–81 сугеришу да ће се субјекат неминовно суочити са догађајем (односно појавом); постоји, дакле, у метафоричком смислу његово кретање ка локализатору.

И баш као што у домену простора пред може да означити тачку на путу приближавања спацијалном ентитету, приближавање које треба, али не мора да доведе до контакта (*Пред Београдом смо решили да се окренемо и вратимо назад у Крајујевац*), тако и у апстрактном домену реализација догађаја (односно појаве) може бити осујећена:

- (82) Поповићи су више пута били пред разводом али се никад нису стварно развели. (83) Шта, опет су пред селидбом? Нема шансе да се мрдну из свог старог стана.

5. Предлог *за* и теличност

У *Матичином речнику* стоји да предлог *за* са именицом у акузативу у свом основном значењу означава намену. Што се његових просторних употреба тиче, у *Речнику* пише да *за* означава да се кретање завршава иза или поред онога што је исказано речју у акузативу, односно да је кретање усмерено у правцу онога што је означено речју у акузативу. *За* такође има темпоралну употребу, означава време у току кога нешто траје или за које је везано, али и крајњу тачку интервала где је смештен будући догађај, а може да значи и меру, количину, вредност нечега. Нас у овом раду интересују статичке просторне употребе овог предлога, о којима до сада у лингвистичкој литератури није било много речи. Погледајмо следећи пример:

(84) Ема је за клавиром. Дивно свира.

Предлог *за* не означава само контакт између објекта локализације и локализатора (сетимо се да је то основна семантика предлога *на*), већ такође да први нешто чини са другим.

Врста радње коју субјекат обавља одређена је телничком компонентом присутном у лексичкој структури локализатора. Подразумева се да субјекат мора имати одлику „људско”, јер се у противном квалије не могу активирати.

(85) *Змија је за клавиром.

Треба рећи да се предлог *за*, попут предлога *ћред*, не може употребити са именицама које не подразумевају бављење неком специфичном и комплексном активношћу. То значи да су искључене његове искључиво просторне употребе, као и употребе у којима је субјекат пасиван корисник неког намештаја:

(86) *Ема је за орманом.

(87) *Нађа је за креветом.

Као и у случају *ћред*, могуће је поништити прагматичку импликатуру активности, али не и положај неопходан за извођење активности:

(88) Ема је за клавиром али не свира, већ само зуре у дирке.

(89) *Ема је за клавиром али седи окренута леђима и подигнутих руку.

Постоји, дакле, јасна аналогија у њиховој лексичкој структури: *за* означава тип просторног (физичког) од-

носа између објекта локализације и локализатора али је тај однос функционално детерминисан. И више од тога: он подразумева специфичан положај различитих делова тела субјекта који ће омогућити да се активност обавља.

Инхерентна теличност овог предлога постаје очигледна уколико се у примеру 81) он замени предлогом *на*:

(90) Ема је на клавиру. Пашће!

Ова реченица има искључиво просторно значење.

Будући да је у случају предлога за теличност лексичког а не композиционалног карактера, присуство неодређеног придева не поништава функционалну интерпретацију:

(91) Седи за један клавир и одсвирај нешто!

Рецимо, ипак, да се захваљујући комплексној конкретно-апстрактној природи именице *клавир* (она се може односити како на инструмент, тако и на час где се учи свирање на њему), и са семантички неутралним предлогом *на* може јавити теличко значење:

(92) Ема понедељком и средом иде на клавир.

Али поновимо то још једном: неспацијално значење ове реченице потиче од интервенције семантичког потенцијала њених делова: двоструке природе именице *клавир*, глагола *ићи* у значењу *похађајти* и присуства временског адвербијала. Оно није садржано у семантизму предлога *на*.

6. Закључак

Теличка значења предлошких конструкција у српском језику јављају се било са предлозима врло једноставне спацијалне семантике, било са предлозима који у својој лексичкој структури имају сему функционалности. У првом случају теличко значење се јавља као резултат садејства више семантичких фактора, док је у другом наметнуто семантизмом самог предлога. Предлози који дају прецизну информацију о специфичном положају објекта локализације у односу на локализатор много теже добијају апстрактна значења.

Из наших анализа произлазе два важна закључка: а) предлози могу имати сложену семантичку структуру насталу комбинацијом различитих значењских сема; за опис неких предлога који се сматрају просторним нису довољни мерео-тополошки предикати и појам оријентације; б) теличке интерпретације предлошких конструкција не поништавају спацијалне: оне се у случају предлога на и у подразумевају а у случају предлога *ћред* и *за* тип просторне релације одређен је функционалним односом између објекта локализације и локализатора.

И на самом крају ове мале студије о предлозима рецимо да теличке конструкције о којима је било речи представљају посебан случај функционисања локалистичког принципа у језику: у њима не долази до трансформације физичког простора у метафорички, већ се спацијална и апстрактна значења надопуњују и прожимају.

ЛИТЕРАТУРА

- Asher, Nicholas. 2011. *Lexical Meaning in Context: A Web of Words*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ашић, Тијана. 2008. *Espace, temps, préposition*. Droz : Genève.

- Ašić, Tijana & Veran Stanojević. 2008. O predlozima *ispred* i *pred* u srpskom jeziku, *Semantička proučavanja srpskog jezika*, eds. Milorad Radovanović i Predrag Piper, SANU, Beograd, 129–150.
- Ašić, Tijana & Francis Corblin. (in print), „Telic definites and their prepositions: French and Serbian”, *Expressing definiteness in languages*, John Benjamins.
- Aurnague, Michel. 2004. «À cet endroit vs. dans un tel endroit : ce que à nous dit d'endroit et vice-versa». *Langages* 173. 34–53.
- Aurnague, Michel. 2004a. *Les structures de l'espace linguistique : regards croisés sur quelques constructions spatiales du basque et du français*. Leuven/Paris : Peeters.
- Blakemore, Diana. 1987. *Semantics constraints on relevance*. Blackwell. London.
- Borillo, A. 1983. «La détermination et la préposition de lieu à en français», in X. Blanco, P.-A. Buvet & Z. Gavriilidou (éds), *Détermination et formalisation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 85–99.
- Corblin, Francis. 1987. *Indéfini, défini et démonstratif. Construction linguistique de la référence*. Paris/Genève : Droz.
- Corblin, Francis. 2011. Des définis para-intensionnels: être à l'hôpital, aller à l'école. *Langue française* 2011/3 (n°171). 55–75.
- Lakoff Geogre, 1982, *Categories and cognitive models*, (L.A.U.T seria A, paper nb 96), Trier, L.A.U.T.
- John Lyons, 1986. *Semantics*, CUP, London.
- Piper Predrag 2005. *Sintaksa srpskog jezika, prosta rečenica*. SANU, Beograd.
- Pustejovsky, James. 1995. *The Generative Lexicon*, Cambridge (MA): The M.I.T. Press.
- Stanojević, Veran. 2010. O nekim aspektima referencijalnosti u francuskom i u srpskom jeziku, *Interdisciplinarnost i jedinstvo savremene nauke*, knjiga 4, tom 1, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Pale, 155–167.
- Stanojević, Veran. 2012. De la référence définie en serbe par comparaison avec le français, In : *Les Etudes françaises, aujourd'hui*, originalan naučni rad, Faculté de Philologie de l'Université de Belgrade, Association de coopération culturelle Serbie-France, pp. 271–283.

-
- Stvan, Laurel Smith. 1998. The semantics and pragmatics of bare singular noun phrases. Ph.D. dissertation, Northwestern University. EVANSTON, ILLINOIS
- Vandeloise, Claude. 1987. «La préposition à et le principe d'anticipation». *Langue française* 76. 77–111.

СПАЦИЈАЛНЕ И АПСТРАКТНЕ УПОТРЕБЕ ПРЕДЛОГА *ПРЕД* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Увод

У овом раду испитујемо различите употребе наизглед семантички једноставног предлога *ћред* у српском језику. Један од циљева нам је да утврдимо да ли су за дефинисање његовог семантизма довољни спацијални предикати или је потребно укључити друге типове релација. Намера нам је такође да утврдимо какви ентитети се могу наћи у улози објекта локализације и локализатора. У другом делу рада анализирамо апстрактне употребе овог предлога, настојећи да специфична темпорална и логичка значења повежемо са посебностима која одликују његову примарну, просторну функцију.

2. О природи предлога *ћред*

2.1. Шта означава *ћред*?

У *Речнику Мајице српске* стоји да предлог *ћред*, употребљен са именицом у акузативу, означава: „а. место у непосредној близини предње стране кога, чега као крајњу, завршну тачку неког кретања, неке радње; б. време кад се нешто догађа, збива или оно што се у времену збило, пре“. Употребљен са именицом у инструменталу

овај предлог означава: „а. особу, предмет, место и сл. на супрот коме, испред кога или у некој удаљености од њихове предње стране. б. приближавање, непосредну близину какве појаве, догађаја, стања, који се односи на кога. ц. (ређе) време у које се нешто догодило, збило.“

Нас у овом раду занимају просторна значења предлога *ћред* са инструменталом, и то пре свега она у којима он има различито (маркирано) значење од себи значењски блиског предлога *исћред*[1], као и његова апстрактна значења која се, у складу са Локалистичком хипотезом[1] (Лајонс, 1986), изводе из примарног спацијалног значења.

2.2. *Пред* и функционалност

Ми смо у претходним нашим радовима формално представили семантизам предлога *исћред* (види Ашић, 2008; Ашић и Станојевић, 2008) објекат локализације се налази у позитивној фронталној регији[1] локализатора коју детерминише било интринсични (особине локализатора да има предњу и задњу страну) било релативни (положај предмета у односу на посматрача) референцијални оквир. [1]

У наведеним радовима такође је показано да се предлог *ћред*, за разлику од предлога *исћред*, среће типично са локализаторима који поседују инхерентну предњу страну: за њега дакле не важи релативни референцијални оквир (који се везује за посматрача – говорника), већ искључиво и само интринсични:

- 1) Душан је пред телевизором.
- 2) Ната је пред огледалом.
- 3) Стојим пред Миличним вратима и размишљам да ли да покуцам.
- 4) Цео дан седи пред екраном и игра игрице.
- 5) Предуго седење пред телевизором је опасно по здравље детета.

Управо због наведене принуде (поседовања инхерентне предње стране) у следећим примерима он не може да замени предлог *испед*:

- 6) Душник је испред једњака /*пред једњаком.
- 7) Меркур је у овом тренутку испред Сунца /*пред Сунцем.

Додајмо да између локализатора и објекта локализације не сме доћи до контакта. Ако он постоји, користи се предлог *за* (Види Ашић и Корблен, 2016):

- 8) Иво је за клавиром[1].

Из чињеница да је локализатор окренут својом предњом страну објекту локализације као и да овај потоњи најчешће људско биће, произлази да се између њих остварује нека функционална веза. Наиме, ако је неко испред огледала онда се имплицитно саопштава да се он огледа (то се може сматрати прагматичком импликатуром, види Мешлер и Ребул, 1994), док се седење пред екраном рачунара или телевизора тумачи као употреба ове две справе (рад или забава у првом случају, односно праћење програма у другом). У недостатку оваквог функционалног односа примери делују бизарно или неприхватљиво, чак и онда када локализатор има предњу страну и чак и када има јасно изражену употребљивост. Разлог за то је што *ипед* функционалност везује искључиво за однос са предњом страном статичног локализатора.

- 9) ?Дечак је пред бициклом
- 10) ?Бака је пред пеглом.

Иако се у оба случаја ради о предметима који служе за извођење одређене радње, њихова употреба није везана

за предњу страну, тако да су примери тешко прихватљиви.

Као што смо из претходних примера видели је објекат локализације је најчешће особа која може да употреби локализатор (последница овог правила је бизарност примера 11) мада има и примера где су оба ентитета неживи објекти (12):

- 11) Соба је чудно намештена. Кревет је ?пред фотељом/?пред огледалом
- 12) Мој комби је пред кућом.

У примеру 12) предлог *ипред* означава не само локацију испред предње стране локализатора већ и њихову близину. Прихватљивост ове реченице везана је и за чињеницу да је објекат локализације покретан и да ми заправо посматрамо његов крајњи положај. Са непокретним ентитетима готово је немогуће употребити предлог *ипред*, осим ако се не очекује да ће их (људска) сила померити:

- 13) ?Храст је пред кућом.
- 14) Плакар је пред кућом. Сад ће га радници унети унутра.
- 15) Лопта је пред голом.

Јасно је да примери 14) и 15) индиректно упућују на концепт досезања крајње тачке путање. Не чуди стога што *ипред* често изражава и стицање на одређено место, односно приближавање људског субјекта локализатору[1]:

- 16) Ја сам пред позориштем. Чекам те да уђемо заједно.
- 17) Пред Београдом смо. Стижемо за 20 минута.

- 18) Пред границом смо. Надам се да није велика гужва.
19) Тркач је пред циљем.

У примеру 16) субјекат је већ стигао на своје одређиште, дакле налази се на завршној тачки своје путање, док се у примерима 17), 18) и 19) субјекат креће ка циљу (може се рећи да је у последњој фази свог кретања) [1]

Из свега наведеног може се закључити да се у семантизам предлога *ћред* мора укључити било примарна функционалност предње стране локализатора (он служи нечему, има теличку функцију, (види Пустејовски, 1995, Ашић и Корблен, 2014), било секундарна функционалност – локализатор је циљ којем тежи објект локализације. Именице које се налазе у теличким предлошким конструкцијама обавезно морају имати јасну и јединствену теличку квалију[1] (сврху) која се у одређеним лингвистичким контекстима одмах активира (Pustejovsky, 1995). Тако на пример *Душан је у школи* не означава само простор где субјект борави већ и чињеницу да је ученик (Ашић и Корблен, 2014). Активирање квалија јавља се и са предлогом *ћред* (Ашић и Корблен, 2016). Код секундарне функционалности у првом плану је досезање одећене тачке у простору, тачке чија теличност није транспарентна али може бити наговештена (тркач се креће ка циљу да би победио).

2.3. Пред нашим ћоћледом

Типични случај употребе предлога *ћред* са инструменталом је слика човека који користи предњу страну локализатора или јој се примиче. Ипак постоје случајеви када је локализатор човек (најчешће изражен личном заменицом), а објект локализације неки географски појам или грађевина.

- 20) Преда мном се простиру непрегледне равнице.

- 21) Пред њим је огромни, модри океан.
- 22) Пред вама је Кеопсова пирамида.
- 23) Преда мношвом је црква Нотре Даме.
- 24) Пред нама се пружа пут, који као да нема краја.

Чињеница да је локализатор у овом односу увек окренут својом предњом страном сугерише да ови примери изражавају посматрање: они имплицирају да поглед локализатора прелази преко ентитета, испитујући га. У складу са тим сви се могу парафразирати синтагмом *ћред х (заменички ћридев) ћоћледом*.

Реченице које смо пронашли у текстовима на интернету потврђују нашу хипотезу о постепеном појављивању и ширењу географског ентитета пред очима посматрача:

- 25) ... бескрајној равници која се пред нашим погледима пружала ка запад и југ.
- 26) ... између других брда која се редом развијају пред погледом.
- 27) Пожар се ширио пред нашим очима.
- 28) Исконска планина *уздиже се ћред нашим очима*.

У свим наведеним примерима јавља се метафора пружања, односно развијања слике у погледу посматрача. А заправо се овде ради о путовању погледом по одређеном пространству. Замимљиво је да управо због тог прелажења (шетања) погледом призор може бити замишљен и као филм (серија повезаних слика):

- 29) Пред нашим погледом развија се филм.
- 30) Пред нашим погледом развија се брз али широк филм утисака.
- 31) Пред нашим очима одиграва се еволуција једне врсте.

Нагласимо да овде акценат није на положају објекта локализације (као у примерима где је он људско биће), већ на посматрању слике (изражене објектом локализације). Ова идеја постаје јасна уколико упоредимо следећа два примера:

32) Ја сам пред Ајфеловом кулом, чекам те.

33) Преда мном је Ајфелова кула. С дивљењем посматрам њену архитектуру.

У првом случају говорник саопштава да је стигао до одређеног места, а у другом он истиче да посматра монументалну грађевину пред којом се нашао. Наведимо и случај у којем су, како локализатор тако и објекат локализације људска бића. И у њима је реч о посматрању и проматрању.

34) Ученици су пред комисијом.

Запажамо да у овом случају посматрање може довести до психолошке реакције (објекат локализације, будући да је свесно људско биће) реагује на то што га локализатор гледа), тако да сам сам предлог добија у извесној мери и узрочно значење. Другим речима, каузалност се прагматички инферира[1]:

35) Дечак се уплашио пред публиком.

36) Вук се збунио пред тим професором.

37) Она се увек зацрвени пред тим момком.

Ка психолошки однос има готово потпуни примат над спацијалним, онда предлог *ћред* може да се замени изразом у *ћрисусћву*:

- 38) Он не сме да пуши пред родитељима (у присуству родитеља), јер су јако строги.
- 39) Није лепо псовати пред непознатим људима (у присуству непознатих људи).

У наставку рада анализираћемо употребу предлога *ћред* за означавање апстрактних односа са посебним освртом на разлике које постоје када је људско биће објекат локализације, односно када је локализатор.

Апстрактне употребе предлога *ћред*

3.1. Суочавање

Једна од посебности подсистема просторно-временских предлога у српском језику је и употреба предлога *ћред* са темпоралним ентитетима. Он је ту конкурентан правом временском предлогу *ћре* који означава антериорност. Ипак, они никако нису синонимни: у конструкцији са акузативом *ћред* (*ћред ручак*, *ћред раћи*, *ћред Ускрс*) означава антериорну проксималност. Другим речима, *ћред* казује да се догађај који фигурише као објекат локализације на временској оси налази непосредно пре временског ентитета који је локализатор. Управо због тога овај се предлог може модификовати адвербима/партикулама *ћачно*, *нећосредно* или *ћиик*, односно адвербијалним изразима који означавају (у релативном смислу) врло малу временску дистанцу:

- 39) Дошли су тачно / тик пред ручак.
- 40) Даће интервју непосредно пред почетак нове зоне у формули 1.
- 41) Два дана пред почетак плодног периода, треба пити витамин Е.

С друге стране, предлог *ѝре* не саопштава ништа о временској удаљености два ентитета, па се може комбиновати са адвербијалним модификаторима који упућују на већу дистанцу.

- 42) Дошли су много/три сата пре ручка.[1]
- 43) Ову временску употребу предлога *ѝред* лако је објаснити ако се претпостави да у апстрактном темпоралном домену, баш као и у спацијалном, *ѝред* може да означи приближавање.
- 44) Ипак нас у овом раду пре свега занимају веза између спацијалног и темпоралног *ѝред* са инструменталом.
- 45) Истраживање корпуса примера у којима се *ѝред* јавља са апстрактним локализатором показује да, баш као и у спацијалном домену, он означава сложени однос који подразумева да локализатор поседује одређене одлике. Наиме, локализатори могу бити: 1) само одређени типови догађаја[1]; 2) само одређени психолошки или друштвени феномени. Другим речима, баш као и у просторној употреби, постоји селекција над типом локализатора с тим што је овде далеко теже дефинисати одлике које апстрактни ентитет треба да поседује:
- 46) Поповићи су пред разводом.
- 47) Меркелова је пред селидбом у Брисел.
- 48) Био је пред самоубиством али се отргао депресији.
- 49) Он је пред великом одлуком.
- 50) Сада сте пред новим почетком.
- 51) Мајама је пред финалом.
- 52) Дачић тврди да смо пред решењем косовског проблема.
- 53) Новине пишу да је Башар ал-Аасад пред поразом.

- 54) Нагласимо да је овде објекат локализације увек човек, осим у случају метонимије, где субјекти у пренесеном значењу престављају људска бића:
- 55) Француска је у том тренутку пред револуцијом.
- 56) Вечерас ће ваша дијета бити пред великим искушењем.

Покушајмо да разумемо о каквом се односу овде ради, и како он утиче на селекцију локализатора. Чини се да се у горе наведеним примерима објекат локализације припрема за сусрет са локализатором, који по природи мора бити ентитет који захтева напор друге стране како би био остварен, савладан или прихваћен[1]. Напоменимо да се значење конструкције *бићи и пред* у горњим примерима може парафразирати глаголом *суочићи се*, који имплицира (бар фиктивно) активну улогу и субјекта и објекта. Ако направимо корак даље у метафоризацији, може се рећи да ће објекат локализације и локализатор, у сусрету одмерити снаге.

Ова принуда над типом ентитета који се може наћи у улози аргумента предлога *и пред* може се поредити са принудама у просторној релацији, где увек постоји функционална веза између две стране, односно где локализатор увек својом предњом страном захтева одређено ангажовање од стране субјекта. Догађаји који не упућују на одређену врсту тензије пред суочавање, тј. догађаји у којима објекат локализације има пасивну улогу не могу бити употребљени с предлогом *и пред*.

- 57) *Милица је пред рођенданом.
- 58) *Јовановићи су пред славом.
- 59) *Ђаци су пред излетом.
- 60) *Моја деца су пред летовањем.

У горе наведеним реченицама не постоји идеја о припреми за суочавање са неком променом; они искључиво изражавају темпоралну проксималност догађаја, те уместо конструкције са предлогом *ћред* ваља употребити прилог *ускоро*:

53а) Милицџ је ускоро рођендан.

Уколико се пак у горњим примерима употреби прилог *ускоро* долази до промене у значењу:

43) Поповићи ће се ускоро развести.

Ова реченица не даје слику психолошког стања протагониста пред развод, већ само износи чињенично стање ствари.

3.2. Изражавање будућности

Пређимо сада на употребе предлога *ћред* где је локализатор људско биће, а објекат локализације неки апстрактни појам. Локализатор је статичан а пред његовим погледом се пружа велики временски период који он сагледава (он се, у пренесеном значењу, *оћварџ ћред њим*). Због саме функције сагледавања објекти локализације су често ентитети значајне дужине (или се у датом контексту тумаче као такви), а као импликатура се може јавити порука оптимизма – субјекат ће имати довољно (временског) простора да оствари своје жеље и планове.

44) Пред тобом је живот.

45) Пред тобом је будућност.

46) Преда мном је још десет година врхунског фудбала.

Каткад је идеја светле будућности експлицитно дата придевом који иде уз именицу:

47) Преда мном је много лепих дана.

48) Десет најбољих година је пред вама.

Напоменули бисмо да се реченице овог типа веома ретко односе на кратке временске интервале. Уколико се они и јаве, оне звуче чудно и тешко су прихватљиве:

49) *Пред тобом је пет минута блаженства.

50) ?Преда мном је десет секунди највеће среће.

Нагласимо да у примерима где је локализатор човек, немамо активан однос, нема суочавања и тензије, већ се само представља сусрет с будућношћу. Управо због тога замена локализатора објектом локализације (у примерима којима смо илустровали суочавање) није могућа без промене у значењу или добијања семантички неприхватљивих исказа:

43) *Ја сам пред будућношћу.

Пример 65) означавао би да субјекат треба да се суочи и избори са будућношћу, а не да се будућност пружа пред њим као поље могућности и изазова.

Исто тако реченица

44) ?Ти си пред животом.

има врло неодређено значење супротстављања будућем животу који је представљен као нека врста препреке коју треба савладати. Додајмо још да у примерима са људским локализатором, импликатура позитивног исхода није обавезна, о чему сведочи следећа реченица:

45) Трећи светски рат је пред нашим очима.

Ипак, овде се захваљући синтагми *наше очи* неповољан догађај може интерпретирати као слика која се одиграва негде другде (док је ми само посматрамо, глагол *јесам* може бити замењен глаголом *одиравати се*), а не као опасност која вреба, као у следећем примеру:

46) Трећи свестки рат је пред нама.

Уколико би у овом примеру локализатор и објекат локализације заменили места реченица би означила да се субјекат као активни учесник припрема за наведену катастрофу:

47) Ми смо пред трећим светским ратом.

Додајмо ипак да постоје и примери у која је могућа алтернација и који у оба случаја имају исто значење (због специфичне природе догађаја или појаве који ће се одиграти у будућност):

48) Ти си пред тешким задатком.

49) Пред тобом је тежак задатак.

50) Ти си пред највећим изазовом у каријери.

51) Пред тобом је највећи изазов у каријери.

У првом случају субјекат се спрема да се суочи са локализатором (који је по својој онтолошкој природи нека врста препреке) а у другом локализатор (људско биће) са мале дистанце треба да сагледа оно што га, као активног учесника, очекује у блиској будућности.

Разлика између две употребљене форме може бити пресупозиционалног типа: у првом случају подразумева се да саговорник зна шта га очекује (и припрема се тај тренутак), док му у другом случају саговорник саопштава с чиме се срести у блиској будућности.

Рецимо најзад, да замена места није могућа уколико субјекат није у могућности да активно учествује у будућем збивањима:

- 43) Преда мном је ноћ је без сна.
- 44) *Ја сам пред ноћи без сна.
- 45) Пред нама је још седам дана врућине.
- 46) *Ми смо пред седам дана врућине.

У горе наведеним примерима се управо истиче човекова немогућност да утиче на несаницу (на њено постојање не може утицати његова воља), односно да мења климатске услове. С друге стране, уколико покушамо да извршимо трансформацију у примерима који означавају припрему за активно учествовање у догађају, добијамо сасвим неприхватљиве реченице:

- 47) *Развод је пред Поповићима.
- 48) *Самоубиство је пред њим.
- 49) *Револуција је пред Француском.

Јасно је да се овде не ради о аутономним збивањима које савременици посматрају са одређене дистанце.

Закључак

Предлог *ипред* је врло специфичан спацијални предлог, јер се његов семантизам не може свести на дефинисање положаја објекта локализације са предње стране локализатора, већ захтева да између ова два ентитета постоји одређена функционална веза. Она може бити примарна, када подразумева употребу локализаторове предње стране или секундарна, када је локализатор циљ који представља последњу тачку кретања објекта лока-

лизације. Као посебан случај употребе овог предлога издвојили смо ону у којој он представља прелажење погледом преко објекта локализације.

Временске употребе предлога *îpred* (са именицом у инструменталу) су такође врло специфичне јер поред темпоралне проксималности уводе и елемент супротстављања будућем догађају. С тим у вези су и строге принуде које се тичу његове природе: њега објекат локализације (обавезно човек) мора доживети као изазов, циљ или препреку. Поред ове апстрактне употребе постоји и она у којој је локализатор људско биће, а објекат локализације интервал у будућности који овај из своје садашње перспективе сагледава. Истакли бисмо на крају да се значењска сложеност његових апстрактних употреба може лако извести из специфичних односа његових аргумената у примарним просторним употребама.

ЛИТЕРАТУРА

- Ašić 2008: T. Ašić, *Espace, temps, préposition*, Droz : Genève.
- Ašić i Stanojević 2008: T. Ašić i V. Stanojević, „O predlozima *ispred* i *pred* u srpskom jeziku“, *Semantička proučavanja srpskog jezika*, eds. Milorad Radovanović i Predrag Piper, SANU, Beograd, 129–150.
- Ašić i Korblen (2014): T. Ašić i F. Corblin „Telic definites and their prepositions: French and Serbian“, *Expressing definiteness in languages*, John Benjamins, 183–212.
- Ašić i Korblen 2015: T. Ašić i F. Corblin „Izražavanje teličnosti i prostorni predlozi u srpskom jeziku“. U štampi u Arsenijević, Boban i Sabina Halupka-Rešetar (ur.) *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji*, 219–236. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Lejkoč 1982: G. Lakoff, *Categories and cognitive models*, (L.A.U.T seria A, paper nb 96), Trier, L.A.U.T.
- Lajons 1986: J. Lyons, *Semantics*, CUP, London.

-
- Mešler i Rebul 1994, J. Moeschler i A. Reboul, *Dictionnaire encyclopedique de pragmatique*, Seuil, Paris.
- Piper 2005, P. Piper. *Sintaksa srpskog jezika, prosta rečenica*. SANU, Beograd.
- Pustejovski 1995: J. Pustejovsky, 1995. *The Generative Lexicon*, Cambridge (MA): The M.I.T. Press.
- Rečnik Matice Srpske, Grupa Autora, 2011, Matica Srpska.

О ЈЕДНОЈ СПЕЦИФИЧНОЈ УПОТРЕБИ ПРЕДЛОГА *par* У ФРАНЦУСКОМ И ЊЕНОМ СРПСКОМ ПРЕВОДНОМ ЕКВИВАЛЕНТУ, ПРЕДЛОГУ *po*

1. Увод

У свом чланку из 2022. године „О односима између просторне и `метеоролошке` употребе предлога *par* у француском” Ашић и Симовић су показале да предлог *par* у француском језику има специфичну вредност која означава метеоролошке услове у којима се догађај дешава. Полазећи од њихове веома интересантне хипотезе, одлучили смо да наставимо истраживање нестандартне употребе предлога *par*, али и да га упоредимо у читавом спектру његове употребе са предлогом *po* у српском језику, чији је основни семантицизам и просторни (в. Ашић, 2008). Као што је показано у неколико лингвистичких радова (Ивић, 1995, Ашић, 2003, Ашић, 2004, Ашић 2005, Ашић, 2008), предлог *po* у српском се лако комбинује са природним појавама или са периодима који су њима обележени, како би се указало на то да делују на оживљени субјект реченице. Покушаћемо да формулишемо разлике и сличности у просторној и апстрактној употреби ова два предлога (*par* и *po*). Идеја коју ћемо покушати да одбранимо је да њихове метеоролошке употребе произлазе из њихове основне просторне семантике (в. Ашић, 2008, Ашић и Симовић, 2022).

Најпре ћемо представити „метеоролошку” употребу предлога *par* (како је истражено у чланку Ашић и Симо-

вић, 2022), да бисмо их затим упоредили са различитим просторним и апстрактним употребама предлога *îo*.

Почнимо са примером где *par* преводимо предлогом *îo* на српском. Нагласимо, за сада, да се ради о ситуацији у којој контекст у којем се радња изводи утиче на то.

[1] Quand 'on regarde le ciel par une belle journée ensoleillée, il apparaît bleu.

[1a] Када се небо посматра по лепом, сунчаном дану, оно се чини плавим.

У којој мери је и зашто је избор *îo* овде прихватљив, видећемо касније у чланку, док у одређеним случајевима где се помиње и контекст, *îo* не може бити еквивалент предлогу *par*.

[2] Par une journée ensoleillée Dušan alla se promener dans le parc.

[2a] Jednog sunčanog dana Dušan je otišao u šetnju po parku.

Наш француски корпус се састоји од проверених примера које смо пронашли на веб страници:

<https://www.linguee.fr/anglais-francais/traduction/>, док српски примери потичу из нашег корпуса који се састоји од усмених разговора, или на друштвеним мрежама, као и текстова који се налазе на интернету.

Напомињемо да за разлику од чланка Ашић и Симовић (2022), овај рад има контрастивну димензију: покушаћемо да тестирамо у којој су семантички изоморфни предлози *par* и *îo*.

2. О вези између просторне и метеоролошке употребе предлога *par*

Ашић и Симовић су у свом чланку (2022) показали да је основна просторна вредност предлога *par* у француском језику везана за појам пута који зависи од врсте глагола који означава пут до места поласка. Тачније, овај предлог претпоставља пролазак мете између почетне и крајње локације преко средњег места, што се изражава глаголима попут *проћи*, *доћи*, *изаћи*, *ући* итд. (Стошић, 2002, Ашић и Симовић, 2022: 156):

[3] Ils sont venus de l'école à la maison à pied, par le sentier.

Дошли су из школе, пешке, путем.

Међутим, има примера где предлог *par* не означава пролаз између две тачке у простору, већ заправо уводи допуну начина (како, на који начин) (Ашић и Симовић, 2022: 156):

[4] Il m'a pris par la manche.

Узео ме је за рукав.

Предлог *par* се може користити са глаголима који изражавају кретање уз промену локације, али без промене референтне тачке (*шетати*, *парадирати*, *путовати*, *трчати* итд.), што се може показати на следећем примеру:

[5] Ils se promènent par les rues en regardant des vieux bâtiments.

Шетају се улицама посматрајући старе зграде.

Ашић и Симовић у својој студији из 2022. доказују да ова путања не представља једноставну путању, већ

представља прагматичну везу између укрштаних ентитета. Исто тако, треба напоменути да се сајт схвата као нефизички контекст. Ово омогућава да се наведени предлог користи са непросторним ентитетима који указују на метеоролошку поставку у којој се десио случај (идем: 163–169), као што можемо видети у следећем примеру:

- [6] Par un froid matin d'hiver j'errai dans les bois.
 Једног хладног зимског јутра лутао сам по шуми
 – шумом.

Хипотеза коју су Ашић и Симовић предложиле је да кретање мете, у просторним вредностима предлога *йар*, претпоставља ток времена, а самим тим и метафоричко кретање у времену (идем: 164). При томе, могућности се посматрају у метеоролошким контекстима чије је трајање истакнуто, што претпоставља подударност ових активности и периода са атмосферским индексима (дани или делови дана: једно јутро, један дан, једна ноћ итд.). Ови метеоролошки контексти су ментално представљени као временски интервали унутар којих се одвија тренутни догађај. Укратко, у овој веома специфичној употреби, предлог *йар* указује на то да се догађај одвија у метеоролошком контексту у комбинацији са временским трајањем. Међутим, веома је важно рећи да овај контекст нема утицаја на евентуалност у реченици, али може бити активатор неког типа понашања (идем: 164):

- [7] Par un torride samedi après-midi du mois d'août,
 deux randonneurs pédestres aperçoivent (...).
 Једног олујног августовског поподнева два пешака
 запазе...

Дакле, још једном да нагласимо, француски предлог *par* у својој просторној употреби сигнализира хоризонтално кретање у простору које претпоставља проток времена, док *par* у својој метеоролошкој употреби сигнализира да се атмосферски контекст перципира у његовом трајању. Ова семантичка и онтолошка зависност (в. Ашић, 2008) вероватно је повезана са чињеницом да контингенција претпоставља проток времена који одговара трајању временских услова који нису тренутни временски ентитети. Као што показују Ашић и Симовић (2022: 164), метеоролошко се повезује са фиктивним кретањем у времену, што нас наводи на размишљање о метафори покрета ега (Талми 2000) где се човек креће у времену, што је илустровано реченицама попут *Приближавамо се Ускрсу*.

3. Преводи предлога *par* на српски језик

Дођимо прво до превода просторних употреба предлога *par* у српском. Како овај језик нема предлог чије је значење апсолутно еквивалентно предлогу *bi*, он користи различите предлоге да би изразио подударност физичког кретања и просторне зоне.

Имајте на уму да у српском језику, да бисмо изразили начин обављања одређене активности, користимо именицу у инструменталу, чија је главна функција изражавање (говорити тихим гласом – говорити тихим гласом, писати крупним словима – писати у великим словима) или инструмент (писати оловком – писати оловком, сећи ножем – сећи ножем).

Занимљиво је да смо приметили исти феномен у вези са вожњом – они су такође инструментални. Међутим, путеви се доживљавају као средства за постизање циља без узимања у обзир њихове материјалне природе:

[8] Дошли смо аутопутем.

[9] Попели смо се уском стазом.

За просторне локалитете који одређују правац кретања мете а да га не садрже (лет од Женева до Београда преко Цириха) користимо специфичан просторни предлог преко (преко). Он истовремено указује на пролаз са једне стране. другом (прелетимо једно место у целини, не стајемо ту) и, што је веома важно за нашу анализу, не намеће никаква ограничења у контакту између циља и веб странице:

[10] Дечак је бацио лопту преко зида.

Пређимо сада на други начин означавања пасуса на српском, који се, као што ћемо за тренутак видети, тешко разликује од онога што постоји у француском. Ово је денотација проласка мете кроз тродимензионално место. Типичан начин у српском означавању овог просторног односа је употреба предлога кроз (кроз):

[11] Душан је убацио лопту кроз обруч.

Како Стошић (2002) показује, у овој врсти реченица места, односно тродимензионална места, сматрају се контејнерима који ограничавају, или чак представљају препреку пролазу. Очигледно је да овде имамо тотални изоморфизам са француским.

Укратко, можемо закључити да француски има предлог – *йар*, веома специфичан а) у својој просторној употреби и б) у својим апстрактним употребама где приморава свој аргумент у просторном контексту где се одвија хоризонтално кретање, али (нагласак додат) без денота нема специфичног односа између циља и његовог места. Поред тога, врло често означава начин

достизања циља који означава врсту руте којом се мора прећи (било тип руте везе, или облик руте).

Међутим, ако желимо да истакнемо прагматичну важност локације која омогућава пролаз мети без инсистирања на његовој материјалној природи, користимо још један предлог у српском. Ово је предлог на (отприлике еквивалентан предлогу *сур*, али указује на контакт, а не нужно на подршку и који има много апстрактних употреба (в. Ашић, 2008)).

Истакнимо овде посебност српског: у специфичној употреби, која личи на одређене просторне употребе предлога *йар* у француском (Ашић и Симовић, 2022) предлог на се може користити само уз лексеме врата (врата).

[12] Ушао је на главна^Ш врата.

Исти акључак важи и за комбинацију *на са врата* (врата) плус просторни придев као што је задњи (задњи):

[13] Пса пуштам само на задња врата.

Ваља имати на уму да је употреба на апсолутно немогућа са лексемом чије је значење веома блиско оном за врата (врата), то је реч прозор (прозор).

[14] *Голуб је улетео на бочни прозор.

Могуће објашњење је прагматично: говорник жели да остави утисак да придаје већи значај положају отвора у згради, него положају прозора чија је главна функција и омогућава приступ светлости.

Покушајмо сада да сагледамо проблем: француски има веома специфичан предлог који појачава његов ар-

гумент у просторном контексту где се дешава хоризонтално кретање, без означавања специфичног односа између мете и његовог места. Ово је предлог *par*. Врло често, *per* означава начин постизања циља указујући на врсту путовања које се мора прећи, било врсту руте везе, или облик руте. Ова посебност омогућава да се *par* користи са нематеријалним аргументима који означавају само начин добијања резултата. Далеко смо од физичког простора. Међутим, појам путовања се схвата метафорички: аргументи предлога би се виде као апстрактна места која се морају путовати да би се постигао циљ. Ево неколико примера:

[15] (...) en précisant que cette lutte ne doit pas être teintée de discrimination, mais passer par la coopération et le dialogue.

Прецизирајући да та борба не треба да буде обојена дискриминацијом већ да оде кроз кооперацију и дијалог.

[16] Les seuls spécialistes que l'on peut aller voir sans avoir besoin de passer par le médecin traitant pour être correctement pris en charge sont les pédiatres.

Једини специјалисти код којих можемо отићи а да не идемо преко изабраног доктора а да нам то покрије осигурање су педијатри.

[17] Pour le faire il est nécessaire de passer par les étapes suivantes (...).

Да би се то учинило потребно је проћи кроз следеће етапе.

Вратимо се сада на тродимензионална места: ако се на њих гледа као на ентитете који дозвољавају пролаз, али говорник игнорише просторни однос између њих (локација) и циљева, користимо предлог *йреко*, који означава: а) да су та места покривена у целини (другим ре-

чима, да чине део пута који их обухвата у меролошком смислу (в. Ашић, 2008)) да контакт између мете и места није неопходан. У ствари, они само представљају оријентире који указују на правац и, у крајњој линији, могло би се рећи да служе за означавање начина на који је досегнут циљ.

[18] Вратио сам се кући преко парка.

[19] Дошао сам преко његовог воћњака.

4. Просторне вредности предлога *йо*

У свом раду из 1952. М. Ивић наводи да се конструкција *йо* плус *гайив* користила од давнина са значењем вршења радње у правцу неког места, према неком месту (са захватањем тога места). Она објашњава да значење правца уз достизање места, захватање места налазимо у случајевима типа: „пролити мастило по свесци“ и сл., само што је овде моменат захватања места јаче истакнут и прецизиран. И најзад, код треће врсте случајева, по Ивић, попут „пливати по води“ – имамо даље развијање ситуације претходног типа, тј. потпуно преовлађивање локалног значења. Овде *йо* значи: „пружање по каквом простору, на којем се место мења, заузима цела површина или само извесне тачке“. Значење правца сасвим је изгубљено.

Ово простирање по извесној површини, заузимање извесне површине јавља се у следећим ситуацијама: – I) кад се при вршењу радње у границама извесног места подразумева вршење у различитим правцима (напр. „ходати по соби“ = ићи тамо амо по соби); II) кад се вршење какве акције – која по природи својој већ не значи захватање места, простирање по месту – изводи не на целој површини дотичног места него само на различитим

тачкама његове површине (исп. „садити цвеће по башти“, „вешати слике по зиду“ и сл.).

Ми смо у нашим радовима (Ашић 2003, 2004, 2005, 2007, 2008) показали да у својој основној семантици, предлог *ио*, баш као и предлог *на*, указује на однос контакта између објекта локализације и локализатора. Међутим, за разлику од предлога *на*, који указује на то да је објекат локализације природно омеђен појединачни објекат (то је дакле дискретни контакт), *ио* указује да је он супстанца која се простире преко локализатора или скуп објеката који се сматрају хомогеном целином која покрива локализатора (дакле, то је континуирани контакт).

[20] Књига је на столу.

[21] Књиге су на столу.

[22] Просула сам воду по столу.

[23] Новине су расуте по столу.

Међутим, ако је дискретни објекат у хоризонталном кретању, користимо предлог *ио*:

[24] Миш трчи по столу.

[25] Камион се вози по путу.

У горе наведеним радовима објаснили смо да постоји веза између ове две врсте контакта. Ако се објекат локализације креће, он оставља непрекидан и неограничен траг на површини локализатора. Чак и ако је локализатор тродимензионални ентитет, *ио* га представља као дводимензионални ослонац (тло) где се одвија кретање:

[26] Ходао је по соби.

[27] Шетао се по шуми.

Ово је у складу са идејама М. Ивић о представљању пружања по целом простору.

5. Предлог *ио* и природне појаве

С овим семантизмом предлога *ио* је, објашњава Ивић, у вези и честа употреба предлога *ио* у изразима као: „ићи по киши“, „ићи по сунцу“, „ићи по мраку“ и сл.. Значење је: „ићи по киши (сунцу, ветру)“ – ићи под кишом (сунцем, ветром), тј. ићи у тренутку кад киша пада (сунце сија, ветар дува), по местима по којима киша пада (сунце сија, ветар дува); „ићи по мраку“ = ићи кроз мрак, тј. по местима која су под мраком, која су мрачна и сл. Ивић наводи да није тешко наћи ситуацију која је могла довести до употребе предлога *ио* у оваквим изразима. Тако смо могли имати: „ићи по сунцу“ = ићи по осунчаним местима, по местима по којима сунце сија, па поред тога и – „ићи по киши“ – ићи по местима под кишом, по којима киша пада, и сл. Изрази „по дану“, „по ноћи“, који се поред прилога „дању“, „ноћу“ употребљавају са темпоралним значењем: „кад је, док је дан, ноћ“ (напр. „он по дану спава, зато му тако и иде“), настали су бесумње према изразима типа „по киши“, користећи могућност развијања темпоралног момента присутног у значењу поменутих израза.

Када је објекат локализације у мировању користи се предлог *на*:

[28] Душан седи на сунцу.

[29] Певају на киши.

[30] Мома чека на ветру.

[31] Мира стоји у реду на хладноћи.

Јасно је да се када се субјект креће контакт перципира као континуиран (Ашић, 2008):

- [32] Душан хода по сунцу.
 [33] Деца трче по киши.
 [34] Мома трчи по ветру.
 [35] Пењемо се по хладноћи.

Занимљиво је да постоје случајеви у којима се предлог *ио* употребљава без означавања физичког контакта између објекта локализације и локализатора (Ашић, 2005):

- [36] Моја беба воли да спава по киши.

Овде нам прагматично знање помаже да закључимо да је беба на заштићеној локацији. Поставља се питање зашто се онда користи *ио*, када беба није ни у директном контакту ни у покрету. Да бисмо објаснили овај српски језички феномен, морали бисмо да пођемо од идеје да су у питању природне појаве целине које трају током времена. Међутим, постоји повезаност између активности и њиховог трајања, као што је управо случај у њиховој просторној употреби. Поставља се загонетка: зашто код просторних ентитета у реченицама које анализирамо не користимо прототипски предлог за подударност – током?

Покушајмо да одговоримо: *ио* сугерише да постоји веза, нека врста узрочности између активности коју обавља објекат локализације и локализатора. И, као што ћемо показати на крају овог чланка, управо ова идеја каузалности разликује српски предлог *ио* од предлога *par* у француском. У реченици о којој је реч то је звук кише који тера бебу да спава. Осим тога овај предлог инсистира на трајању природног феномена кише.

Међутим, ситуација са снегом је мало другачија:

- [37] ?Моја беба спава по снегу.

Ова реченица [37] делује неприхватљиво, јер снег, за разлику од кише, не производи никакав звук, и не може да послужи као стимуланс који помаже беби да заспи. Осим тога, трајање падања снега није релевантно попут трајања кише.

Додајмо да је узрочност присутна и у случајевима када природна појава у свом трајању онемогућава субјекту да изађе, односно када жели да избегне контакт са њим:

[38] Не волим да излазим напоље по киши/јаком сунцу.

Најзад, чак и у случајевима када је субјект напољу и не покреће се, употреба предлога *ио* уместо предлога *на* указује на то да се природни феномен опажа у свом трајању. Немамо статичну слику, већ идеју о протицању времена:

[39] Одржао је говор по киши и веттру.

Предлог *ио* може се употребити са ентитетима који сами по себи немају временску димензију, али који уз њега су представљени у свом трајању (*мрак – шама*):

[40] Он се и по мраку врпољи.

Исто тако, хладноћа и топлота, захваљујући предлогу *ио*, доживљавају се као трајни атмосферски квалитети. Идеја каузалности је увек присутна, али, да истакнемо, у првом случају је концесивно тумачење. Другим речима, није нормално/уобичајено носити мајицу када је хладно:

[41] По хладноћи се скинуо у мајицу.

[42] Не волим да једем по врућини.

[43] Могу да читам без наочара само по дану.

Пошто оно што називамо природним феноменом у овом чланку подразумевано траје током времена, може се повезати са периодом као што је *дан*, *јутро*, *појодне*, *вече* итд. Тако можемо приметити проширење употребе предлога *по* чији аргумент може бити и временски ентитет, али само ако га карактеришу метеоролошки услови. Истакнимо да иако у овим случајевима не представљамо директан контакт, увек постоји утицај на понашање субјекта:

[44] Волимо да седнемо на кафу напољу по октобарском сунчаном дану.

[45] Паметно је да идете у вашу експедицију по лепом пролећном преподневу.

[46] По кишном јутру идеално је остати под покривачем, уживати у укусу и мирису кафе и планирати дан.

И следећи примери показују да метеоролошке прилике утичу на понашање субјекта било да га подстичу, било да га (потенцијално) инхибирају:

[47] Радове на путевима обављамо и по лошем времену.

[48] Не волим да излазим напоље по киши/јаком сунцу.

[49] По лепом времену много волим да седим у врту и сањарим.

Ево и могућег закључка: оно што је заједничко метеоролошким употребама предлога *по* и *по* је да су повезани са идејом кретања у времену. Међутим, с обзиром на то да за разлику од предлога *по*, предлог *по* увек указује на контакт између циља и локације (чак и ако његов аргумент није материјално значајан), он нужно

означава јаку или слабу узрочну везу (други би се радије могао означити као утицај) .

Због тога се примери у којима предлог *par* уводи реч која означава одређени временски интервал (на пример дан када се десио догађај), модификован епитетима који се односе на временске прилике, никада не могу превести на српски језик реченицама које садрже предлог *yo*. Штавише, ово су случајеви у којима се *par* може избрисати и где не означава никакву везу између временских услова и догађаја у питању:

[54] Par un après midi de mois d'âout une légère charette s'arrêta brusquement devant deux chaumières.

У овом случају у српском језику користимо именску синтагму у генитиву која служи као временска допуна у реченици о којој је реч:

[54a] Једног августовског послеподнева једна лака кола зауставише изненада испред две колибе.

[55] Par une froide journée de 2004, un père a enlevé son bébé dans un hôpital de Windsor.

[55a] Једног хладног зимског дана 2004. године, један отац је отео своју бебу у болници у Виндсору.

Очигледно је да се у српском језику предлог *yo* не може користити за одређену прилику, већ само на природне појаве које ефективно означавају врсту дана, или његове делове, који или утичу на субјекта или условљавају његово понашање.

Због тога можемо закључити да *yo* не тежи томе да постане темпорални предлог, јер никада не може локализирати евентуалност унутар сингуларног временског периода.

Међутим, постоји случај када се *īo* односи на временски ентитет без позивања на његове природне карактеристике: он се односи само на ситуацију у којој су дан и ноћ супротстављени:

[56] Ко по ноћи лумпује, тај по дану дрема.

[56a] Qui pendant la nuit fait la fête, somnole pendant la journée.

По нашем мишљењу, ово је идиосинкратична употреба која се налази у пословицама, где предлог *īo* задржава свој концепт трајања. Додајмо, међутим, да се *īo* користи да означи понашање које иначе није прикладно за ове периоде (ноћ се користи за спавање, а дан за рад), односно да претпостављамо неку врсту односа успостављеног између (темпоралног) локализатора и активности која се спроводи. У будућим истраживањима вратићемо се на овај феномен.

6. Закључак

Покушајмо сада да утврдимо до чега смо дошли у овом раду: метеоролошки контекст се може опазити у трајању а он може, али не мора да утиче на предикат. Ова анализа ће нам омогућити да дођемо до коначног закључка о односу између *par* и *īo*.

У овом раду смо показали да *par* може имати као допуну темпоралне ентитете одређеног типа, у оквирима којих се одиграла нека евентуалност. Ови ентитети су нужно модификовани придевом који се односи на атмосферске карактеристике.

Желели бисмо да истакнемо једну ствар: У зависности од своје намере, говорник/наратор може или а) да инсистира на њиховој онтолошкој природи – конструк-

ција с предлогом стога служи да припише временску референцу евентуалности коју представља реченица. Улога придева који се односи на атмосферске услове је само да допринесе визуелизацији тренутка када се идентификује евентуалност. И, да поновимо још једном, као што наши примери потврђују, *par* није обавезан и никада се не може превести предлогом *ïo*.

Међутим, постоје и примери где се уводи прави метеоролошки контекст који утиче на радњу о којој се приповеда. То су управо случајеви где се *par* може комбиновати са ентитетима који нису суштински временски (ветар, топлота, хладноћа) и где је нужно преведен српским *ïo*. То је зато што предлог *ïo* увек означава локализацију, контакт између циља и места и што увек имплицира, као што наши примери илуструју, однос између онога што смо назвали природним феноменима и евентуалности коју представља предикат.

Сходно томе, *ïo* се никада не може користити са одређеним, сингуларним периодима који првенствено служе за локализацију евентуалности на оси времена, већ само са типовима (у метеоролошком смислу) периода који утичу на понашање субјекта.

Укратко, разлика између ова два предлога којима смо посветили овај мали трактат се објашњава чињеницом да је појам контакта увек присутан у семантици предлога *ïo*, док је факултативан у случају француског *par*. Завршићемо рад следећом напоменом: наш закључак није изненађујући, јер за разлику од српског, француски у својој еволуцији показује тенденцију генерисања тзв празних предлога (иако у суштини просторног порекла) попут *à*, *en*.

ЛИТЕРАТУРА

- AŠIĆ T., 2003, «The *po-na-u* opposition in Serbian and its Equivalents in some Slavic languages and Kikuyu». in P. Kosta, J. Blaszczyk, J. Frasek, Lj. Geist, M. Zygis (eds.), *Investigation into Formal Slavic Linguistics*, Frankfurt, Peter Lang, p. 783–797.
- AŠIĆ T., 2004, «Predlozi *po, na, u* u srpskom jeziku i njihova fizička interpretacija», *ZbMSS* 66, Université de Belgrade, p. 160–168.
- AŠIĆ T., 2005, «The *po-na-u* opposition in Serbian and its Equivalent in Bulgarian», *Balkanistica* 18, A Journal Southeast European Studies, p. 1–30.
- AŠIĆ T., 2006, «The Power of Prepositions: *Is He Sleeping Now or Usually?*, *Recent Advances in the Syntax and Semantics of Mood, Tense and Aspect, Trends in Linguistics*», Berlin, Mouton De Gruyter, p. 95–110.
- AŠIĆ T., 2008, *Espace, temps, prépositions*, Droz, Genève.
- AŠIĆ T., SIMOVIĆ M., 2022, Sur les relations entre les emplois spatiaux et «météorologiques» de la préposition *par* en français. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LXV/1. Matica Srpska, Novi Sad, p. 155–172.
- AŠIĆ T., 2014, *Nauka o jeziku*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- AŠIĆ T., CORBLIN F., 2014, «Telic definitives and their prepositions. French and Serbian». In: Aguilar-Guevara, Ana, Bert Le Bruyn and Joost Zwarts (eds.), *Weak Referentiality*, pp. 183–21.
- AURNAGUE M., 2004, Les structures de l'espace linguistique: regards croisés sur quelques constructions spatiales du basque et du français, Peeters Publishers.
- AURNAGUE M., STOŠIĆ D., 2002, La préposition *par* et l'expression du déplacement: vers une catégorisation sémantique et cognitive de la notion de «trajet». *Cahiers de Lexicologie* 81, p. 113–139.
- Ивић, М., (1951–1952). О предлогу *īo* у српскохрватском језику. Јужнословенски филолог, (19)1–4, 173–212.
- IVIĆ M., 1995, *O zelenom konju*, XX vek, Beograd.

- LYONS J., 1977, *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- MOESCHLER J. et REBOUL A., 1994, *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*, Paris, Éditions du Seuil, p. 562.
- MOESCHLER J., 2004, L'expression de la causalité en français, *Cahier de linguistique française* 25, p. 11–42.
- STOŠIĆ D., 2002, „Par“ et „à travers“ dans l'expression des relations spatiales : comparaison entre le français et le serbo-croate. Thèse de doctorat, Université de Toulouse le Mirail.
- TALMY L., 2000, *Toward a Cognitive Semantics*, Two volumes, MIT Press, Cambridge.

НЕСТАНДАРДНЕ УПОТРЕБЕ ГЛАГОЛСКИХ
ВРЕМЕНА, НАЧИНА И ГЛАГОЛА
(ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА)

С ОНЕ СТРАНЕ ПОТЕНЦИЈАЛА – НОВИ ПРИСТУПИ ОБЈАШЊЕЊУ УПОТРЕБЕ ПОТЕНЦИЈАЛА ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ПОНАВЉАЊА У ПРОШЛОСТИ

1. Увод

Једна од посебности, иначе релативно једноставног система глаголских времена у српском је постојање такозваног потенцијала за изражавање понављања у прошлости (Станојевић и Ашић, 2006). Подсетимо да потенцијал спада у глаголске начине, а не у времена, и да је његова основна функција да изрази говорникову жељу и намеру, односно могућност или претпоставку да ће се неки догађај десити.

Оном ко настоји да глаголска времена и остале конструкције којима се изражава темпоралност анализира у оквиру система у којем важе одређене законитости одмах се намеће логично питање: откуд потреба да се потенцијал користи у овој, са његовим значењем, наизглед неспојивој функцији? На ово основно питање надовезују се још два: шта то у семантизму потенцијала омогућава ову његову употребу? Захваљујући чему се употребом потенцијала јављају одређени, у литератури већ описани, стилски ефекти? На следећим страницама настојаћемо да дамо бар делимичне одговоре на ова врло сложена и свеобухватна питања.

2. Шта је до сада речено о овој употреби потенцијала

У својој граматичкој српског језика Стевановић, након што је представио различите функције потенцијала као глаголског начина, говори (Стевановић, 1986, 717) и о квалификативном карактеру потенцијала. Он наводи да се овим обликом каткада износе већ реализоване радње, које су се вршиле и понављале по неком утврђеном реду, и то без било какве модалне и условне нијансе. Стевановић истиче да још није дат одговор како је дошло до ове употребе потенцијала. Ивић пак ову употребу потенцијала (види Ивић, 1995, 43) донекле објашњава потребом да српски језик (као и други словенски језици) на посебан начин (то јест посебним лингвистичким средствима) изражава понављање како у садашњости, тако и у прошлости.

Интересантно је да је у вези са понављањем у садашњости релевантна следећа опозиција: ирегуларно – регуларно,⁷¹ док је код понављања у прошлости релевантна опозиција „стриктно фактографско саопштавање понављања радње“ – „емотивно представљање радње – евоцирање успомена“ (идем, 44). Први начин саопштавања постиже се перфектом несвршених глагола, док се други начин саопштавања врши потенцијалом:

- 1) Он је њу сваког четвртка посеђивао.
- 2) Он би њу сваког четвртка посеђивао.

Ауторка још истиче да фактографско саопштавање понављања у прошлости само по себи не прејудуцира непостојање таквог понављања у прошлости, док је код

71 За њено обележавање користи се граматичка опозиција перфективни – имперфективни презент:

Он нас йонекад обиђе / Он нас редовно обилази).

емотивног евоцирања успомена дезактуализованост саопштеног неизбежно имплицирана:

- 3) Он је њу сваког четвртка посећивао, што уосталом и дан-данас чини.
- 4) Он би њу сваког четвртка посећивао, # што уосталом и дан-данас чини.

У свом прегледу глаголских времена у српском Танасић (2005, 461) објашњава да је при информисању о неререференцијалној⁷² прошлости овај облик најчешће једини прикладан за изношење података о свршеним радњама. Кад су посреди несвршени глаголи, он ту функцију дели са перфектом и тада догађаје представља евокативно.

Најзад, Пипер у свом раду о кондиционалности у простој реченици (Пипер, 1998), једини доводи у везу условност изражену потенцијалом и његову темпоралну употребу. Наиме, он помиње прошлу хабитуалну кондиционалност као семантички мост између праве кондиционалности и хабитуалности, али се не задржава на овом феномену и не објашњава га. Ми ћемо се овим идејама вратити у секцији 3.4.

Ипак, ниједан од горе поменутих аутора не даје потпуне и прецизне одговоре на сва питања које смо поставили у уводу. Мишљења смо да, уколико желимо да покушамо да одговоримо на њих (не претендујући наравно да све наведене проблеме у овом раду и решимо), морамо кренути од анализе система прошлих времена у српском језику и његове везе са морфолошким изражавањем аспекта.

72 Када се радња у прошлости, садашњости или будућности везује за један моменат или одсек она је референцијална. Уколико се пак врши у низу таквих интервала, она је неререференцијално употребљена.

3. Место потенцијала у систему глаголских времена за прошлост

3.1. О систему глаголских времена за прошлост

Често се у компаративним анализама наводи да је систем прошлих глаголских времена у српском доста једноставан и релативно сиромашан, за разлику од на пример система прошлих глаголских времена у француском или енглеском језику. Чињеница да српски језик не поседује велики број прошлих времена је последица чињенице да се у српском (као и у другим словенским језицима) аспект изражава морфолошким путем: захваљујући постојању афикса (префикса и инфикса) постоје видски парови глагола попут *чиїаїи-їрочїаїи*, *куїїи-куїоваїи*, *уїи-улазиїи*. Управо због постојања видских парова глагола, основна темпорално-аспектуална опозиција „свршеност – несвршеност“⁷³ се не мора у српском изражавати опозицијом аорист-имперфект већ се може исказати перфектом свршеног, односно несвршеног глагола:

- 5) Душан је читао причу.
- 6) Душан је прочитао причу.

Тиме је функција имперфекта доведена у питање и он се готово сасвим изгубио из употребе. Аорист се пак донекле задржао не зато што изражава свршеност, већ због изразитих стилских ефеката који се постижу употребом овог времена, како у наравији (види Ковачевић, 2005), тако и у говорном језику.⁷⁴ Но и без њега се перфектом

73 Свршени вид казује да се реченицом описује целина процеса, а несвршени да се реченицом описује процес у току – сагледава се средишња фаза процеса.

74 Ово се на пример осећа у следећем исказу: *Ију! Побеже ми геїе!*

и презентом перфективних глагола (види Ашић, 2000) могу изразити сви временски односи у прошлости, као и резултативност у садашњости (за резултативност у прошлости користи се плусквамперфект, види Ивић, 1980).

Ако се дакле у систему глаголских времена иде ка минимализму, зашто је онда, наизглед парадоксално, он усложњен постојањем потенцијала за понављање у прошлости?⁷⁵ Да ли постоји реална потреба за овом његовом употребом или се он искључиво користи због изразитих стилских ефеката које производи, а о којима смо говорили у уводу. Први разлог је несумњиво семантичке природе, а други прагматичке – ако се неки маркирани облик (попут метафоре) користи у језику онда је то због јачине ефеката које производи.

3.2. Перфекат несвршених глагола и итеративност

Основна функција перфекта несвршених глагола је да прикажу догађај у његовом трајању у прошлости, без сагледавања његовог почетка и краја. Ваља подвући да он ничим не даје инструкцију итерације радње. Међутим услед присуства одређених адверба или у одређеном (прагматички схваћеном) контексту, ово се значење може инферирати:

7) У то време је Душан сваке вечери читао причу.

Важно је разумети да се неограниченост овде не односи на неограниченост интервала у којем се догађај одвијао (*у то време*). Њоме се истиче да је у сваком тре-

75 Иначе, ваља подвући да конструкције са потенцијалом употребљеним за понављање у прошлости представљају типолошку специфичност граматичке структуре српског језика у поређењу са другим словенским језицима у којима се потенцијал никада не може употребити у овој функцији (види Пипер, 1998).

нутку у прошлости била истинита одлика субјекта да је нешто чинио (у примеру 7 то је читање приче) у том одређеном интервалу (у примеру 7 то је вече). Интересантно је да је ова реченица двосмислена: она може да значи да је Душан сваке вечери читао по неколико страница приче или да је сваке вечери прочитао причу до краја.

Важно је разумети да перфекат несвршених глагола, у великом броју случајева заправо изражава понављање свршених радњи:

- 8) Редовно је одлазио у Београд.
- 9) Обично је куповала сир на пијаци.

У оба случаја процес је сваки пут био доведен до краја, дакле завршен. Нашу констатацију потврђује и бичарност следећих примера:

- 10) ?Редовно је одлазио у Београд, али никад тамо није отишао.
- 11) ?Обично је куповала сир на пијаци, али га никад није купила.

Ипак уколико је неизвршење процеса прагматички могуће (то јест уколико нам наша знања о свету дозвољавају да замислимо да процес није доведен до краја), прихватљива је и интерпретација „понављање до краја недоведених инхерентно перфективних радњи“:

- 12) Редовно је писао писма, али ниједно није до краја написао и послао га својима.
- 13) Стално је полагала испите али ниједан никада није положила.

Сада можемо закључити следеће: када су свршени глаголи у питању, њихово неспецификовано понављање⁷⁶ у прошлости се изражава њиховим несвршеним парњацима.

С друге стране понављање несвршених глагола (активности и неких стања) у прошлости такође се изражава перфектом несвршених глагола и та се интерпретација мора контекстуално инферирати.⁷⁷ Наиме основна интерпретација реченице дате у примеру 14 је трајање у једном интервалу у прошлости а итерација се може секундарно извести. Понављање може бити наглашено прилогом, као што је случај у примеру 15, и оно је онда, логично, једина могућа интерпретација, јер су инструкције дате конекторима и прилозима увек јаче од инструкција које дају глаголска времена (види Moeschler et al, 1998):

- 14) Спавали смо у кампу, а хранили се у оближњем ресторану.
- 15) Често смо шетали шумом.

Да ли ово значи да употреба потенцијала за изражавање понављања није семантички неопходна у систему прошлих времена? У том случају би његова употреба била искључиво стилистички мотивисана изразитим ефектима (емоционалност, доживљеност) које он производи, баш као што је случај са аористом у савременом српском језику.

76 Спецификовано понављање се без проблема изражава перфектом свршених глагола. На пример: *Три љуџа је мачка љала са крова.*

77 Контекстуалне инференце су закључци о значењу исказа које учесници у комуникацији доносе на основу различитих информација и знања о свету која поседују. На пример исказ *Боли ме љава* уколико се јави као одговор на питање *Оћеш ли вечерас са мном у биоској?* може да се протумачи као одбијање.

3.3. Семантичка потреба за потенцијалом за прошлост

Рецимо најпре да немају сви свршени глаголи своје несвршене еквиваленте. То је случај са глаголом *йоїнуїи*, *задрхїайїи*, *ушеїайїи*, *кликнуїи*, *цикнуїи* итд. На који би се онда начин могло изразити њихово понављање у прошлости? Овај би се проблем можда и могао решити морфолошком хипер-продукцијом видских парова.

Постоји међутим један много битнији разлог а он је семантичке припоре. Због своје аспектуалне природе имперфективни глаголи (за разлику од перфективних, види 16) у перфекту не могу да изразе временску прогресију, која је некад врло релевантна. У примеру 17) она се може прагматички инферирати (на основу такозваних концептуалних правила, Де Сосир, 2000) али ни то није увек могуће (види пример 18 у којем имамо темпорално неуређен скуп догађаја):

- 16) Попио је гутљај ракије, развалио врата и побегао у шуму.
- 17) У нападима страха, пио је гутљај ракије, разваљивао врата и бежао у шуму.
- 18) Недељом пре подне гледала је телевизију, јела чоколадне бомбоне и телефонирао другарицама.

Ово представља велики проблем ако желимо да представимо понављање у временским реченицама у којој је прва уведена везником који даје инструкцију да се радња одиграла пре радње у главном реченици:

- 19) Чим је ушао у учионицу, ђаци су се утишали.
- 20) ?Чим је улазио у учионицу, ђаци су се утишавали.
- 21) Тек што је завршила са прањем, опоменуо ју је маћехин пискави глас: Пепељуго!

22) ?Тек што је завршавала са праћем, опоменуо ју је маћехин пискави глас: Пепељуго!

У сложеним реченицама у примерима 20 и 22 предикати стоје у односу симултаности (доказ за то је да се у њима може без проблема употребити везник *док*) а то је у супротности са значењем везника *чим* и *ишк шийо*. Постоји дакле у српском потреба за посебним средством за исказивање и истицање свршености и темпоралне прогресије у оквиру понављања.

3.4. Зашто баш потенцијал?

Зашто је баш потенцијал (који и није глаголско време већ начин за изражавање неактуализованог и потенцијалног) „изабран“ за изражавање понављања у прошлости? Напоменимо да се и презент свршених глагола (који никада не може да изрази актуелност у моменту говора) користи за изражавање неререференцијалних радњи у широј садашњости,⁷⁸ а такође има и одређене модалне употребе у којима изражава потенцијалност или намеру⁷⁹ (види Ашић, 2000). Дакле, за изражавање неререференцијалних радњи у садашњости користи се облик који узет у својој појединачној реализацији (види пример 23) никада не упућује на актуелност (нити на резултативност) у моменту говора. Аналогно томе за изражавање неререференцијалних радњи у прошлости користи се облик који узет у својој појединачној реализацији (види пример 25) никада не упућује на актуелност (ререференцијалност) у неком моменту пре момента говора:

78 Он често куйи ђеврек за доручак.

79 Учим марљиво да шийо њре завршим / да бих шийо њре завршила факултетџи.

- 23) *Сад јој направим Васину тарту.
- 24) Обично јој за рођендан направим Васину тарту.
- 25) *Једном давно бих јој за рођендан направила Васину тарту.
- 26) Често бих јој за рођендан направила Васину тарту.

Међутим ова аналогија није и не може бити задовољавајуће објашњење временске употребе потенцијала. Она је лингвистички релевантна јер упућује на потребу да се језички обележи нереференцијалност, али не даје одговор на суштинско питање које смо поставили на почетку овог рада.

Можда се до решења овог проблема може доћи пажљивијом анализом примера у којима се обично јавља потенцијал за прошлост, односно примера у којима, упркос идеји понављања у прошлости, он не звучи сасвим природно. Можда ове прве ипак одликује одређена карактеристика која може довести у везу употребу потенцијала као начина и његову временску употребу. Подсетимо да Пипер у свом чланку (1998) доводи у везу реченице са иреалним кондиционалним конструкцијама у којима се јавља потенцијал (*У случају победџе ѿим би додио наираду*) и реченице са потенцијалом за понављање у прошлости у којима је експлицитно дат неки услов (*У случају невремена остјајали дисмо код куће*). Он ипак не даје детаљну анализу разлика међу примерима у којима је уобичајен потенцијал за прошлост и оних у којима он није природан.

Погледајмо сада следеће парове примера:

- 27) ?У то време она би јела само воће.
- 28) За време летњег распуста она би понедељком јела само воће, док се другим данима нормално хранила.

- 29) ?Говорили бисмо француски једно с другим.
- 30) У отменим ресторанима бисмо говорили француски једно с другим.
- 31) ?Пољубио би је три пута.
- 32) На растанку би је пољубио три пута.
- 33) ?Читао би наглас песме.
- 34) У најтежим тренуцима читао би наглас песме.
- 35) ?Била је лоша мајка: тукла би и кажњавала децу.
- 36) Била је лоша мајка: тукла би и кажњавала децу и за најмању ситницу.

Из поређења горе-наведених примера следи да су реченице са потенцијалом много прихватљивије ако у себи садрже неки елемент условности, изражен неком врстом одредбе за време или узрок (*на расианку, у најтежим тренуцима, и за најмању ситницу* итд). У свим овим случајевима могуће је ту одредбу трансформисати у зависну реченицу:

- 37) Када бисмо излазили у отмене ресторане, говорили бисмо француски једно с другим.

Питање које се сада намеће је: Како повезати овај тип реченицама са хипотетичким реченицама у којима се јавља потенцијал као начин? То су (види Станојчић и Поповић, 1989, 308) тзв. *хипотетичке реченице за будући услов*. У њима потенцијал показује да је услов неактуализован али могућ/остварљив:

- 38) (Она је из врло сиромашне породице). Када/Ако би добила лутку, силно би се обрадовала.

Погледајмо шта се дешава када се овај тип реченица пребаци у прошлост, било да се такво тумачење постиже контекстуалним импликацијама (види Спербер и Вилсон, 1986) или је експлицитно дато:

- 39) (Била је из врло сиромашне породице). Када/Ако/
Кад год би добила лутку, силно би се обрадовала.

Одмах је јасно да се хипотетичност губи. Наиме наш језик (као ни многи други) не изражава хипотетичност у прошлости (једини тип условних реченица за прошлост су контрафактуелне у којима је истакнуто да је услов неостварен у прошлости⁸⁰). Актуализација је дакле концептуално условљена устројством нашег ума који на различит начин посматра прошлост и будућност (види Станојевић и Ашић, 2006). У будућности се тако могу замислити потенцијалне ствари а за прошлост је везана опозиција „реализовано – нереализовано“. У свом чланку Пипер (1998, 46) то назива реалном кондиционалношћу и каже да такве реченице не садрже пресупозицију о неостварености садржаја аподозе.

Овај тип сложених реченица изражава итерацију (доказ за то је да се у 39 може употребити и везник за итерацију *кад ѿг*) две концептуално повезане евентуалности у прошлости. Када кажемо концептуално повезане то онда значи да први догађај (x, добити лутку) не само што обавезно претходи другом већ је нека врста слабог (прагматичког услова) за други догађај (x, силно се обрадовати). Наиме, догађај из друге реченице (*обрадовайи се*) може се сматрати реакцијом на догађај из прве (*годийи луѿку*). Слично важи и за пример 37, где стање „налазити се у одређеном ресторану“ проузрокује одређено понашање – „говорити француски“.

Сада је, чини нам се јасно, да веза између начинске и временске употребе потенцијала није арбитрарна. Наиме реченице са потенцијалом за прошлост изражавају посебан вид хабитуалности – условљена хабитуалност:⁸¹

80 Да јој је неко ѿклонио луѿку (*а није*), силно би се обрадовала.

81 Пипер (1998) је назива хабитуална кондиционалност, али нама се израз *условљена хабитѿуалностѿ* чини прихватљивијим.

- 40) Увек би суботом/после часова/кад би добио петицу дошао на колаче.

Доказ да је посреди условљена а не проста хабитуалност је неприхватљивост примера са универзалним временским квантификатором:

- 41) ?Увек би дошао на колаче.

Потенцијал за прошлост логично може да изрази и епизодичност догађаја:

- 42) С времена на време појавио би се његов дух и уплашио нас.

Ово није у нескладу са условљеном хабитуалношћу јер указује да се догађај није регуларно одигравао већ кад би се стекли неки посебни услови (који говорнику могу бити и непознати).

3.5. Кад нема условности...

Не може се порећи чињеница да постоје реченице са потенцијалом прошлим у којима немамо никакву, било експлицитну, било имплицитну условност:

- 43) Она би се појавила на вратима, ушла у моју собу, притрчала ми и загрлила ме.

Ипак оно што одмах уочавамо овде је постојање низа догађаја између којих (како је још Стевановић запазио)

С друге стране ми и у реченицама које Пипер сматра *обичном прошлом хабитуалношћу* (*Увече дисмо осћајали код куће*), видимо присуство одређеног прагматички схваћеног услова (у овом случају је то одређено доба дана – вече).

постоји јасно утврђен ред. Они на тај начин постају темпорално и концептуално зависни, па се сваки може евенуално сматрати неком врстом прагматичког⁸² услова за онај који му следи. Наиме, у филозофији је познато да постоји одређена когнитивна зависност између временског контигвитета и условности.

Напоменимо да, уколико, не постоји условност, догађај исказан потенцијалом за прошлост као да „тражи наставак“ то јест, захтева да се за њим наведе следећи догађај. Упоредимо у том смислу, следеће парове примера:

- 44) Пред чика Животин долазак, Душан би увек побегао у орман.
- 45) Душан би побегао у орман... И ми бисмо га почитав сат тражили.
- 46) Учитељица би ме, ако бих закаснила у школу, добро изгрдила.
- 47) Учитељица би ме добро изгрдила и послала у ћошак.

У примерима 45) и 47) читалац / слушалац очекује да се нарација настави. Тиме се успоставља нека врста везе између првог и следећег догађаја и условност (схваћена као концептуална повезаност два ентитета) је на неки начин ипак задовољена.

4. Потенцијал и стилски ефекти

Као што смо већ на почетку овог чланка рекли, за потенцијал се везују одређени стилски ефекти: емотивна ангажованост, евокативност, носталгиčnost (види Ивић,

82 Не логичким или онтолошким условом, већ условом који се изводи из запажене навике.

1995, Танасић, 2005). У овом ћемо делу нашег чланка покушати да одгонетнемо одакле потичу ти ефекти. Рецимо најпре да се у нашем приступу глаголска времена и начини (као и остале процедуралне⁸³ речи) дефинишу логичким формулама и параметрима и да се стилски ефекти који они производе нису ни у ком смислу део њиховог основног семантизма, већ се објашњавају прагматичким путем: они се дакле стварају током процеса интерпретације и плод су контекстуалних инференци (Moeschler et al, 1998; Станојевић и Ашић, 2006).

Пре него што будемо прешли на истраживање генезе самих ефеката, желели бисмо да укажемо на једну веома битну разлику у начину на који потенцијал, односно перфекат представља понављању радњу. Погледајмо следећа два примера:

48) Душан је увече пио топлу чоколаду.

49) Душан би увече попио шољу топле чоколаде.

Са перфектом се описује нечија навика која је важила током једног периода – и која се може представити као (у том периоду) перманентна одлика: својство субјекта да увече пије топлу чоколаду. Ово би се језиком логике могло представити на следећи начин:

$$\forall t \subseteq C [\text{вече}(t) \rightarrow \exists e [\text{пити топлу чоколаду}(e, \text{душан}) \wedge e \subseteq t]]$$

Са потенцијалом се пак ставља акценат на сваку појединачну реализацију те одлике. У фокусу није одлика као таква већ сваки појединачан догађај. Доказ да потенцијал не служи да се представи нечија карактеристика или на-

83 О опозицији *концепцијално – процедурално* видети у Станојевић и Ашић, 2006.

вика из прошлости је и бизарност следећег примера, у којем се мора употребити перфекат:

50) *Веран би као основац одлично играо шах.

51) Веран је као основац одлично играо шах.

Управо из овог разлога потенцијал прошли се готово никад не користи са стањима:

52) *Душан би као беба имао плаву косу.

53) Душан је као беба имао плаву косу.

54) *Милица би у детињству волела Бајагине песме.

55) Милица је у детињству волела Бајагине песме.

Потенцијалом се дакле инстистира на догађајности и улази се у унутрашњост догађаја. Они се заједно са актером преживљавају:

56) Веран би као основац по цео дан играо шах у клубу док су друга деца јурцала по улици.

Подсетимо да је М. Ивић (1995, 47) уочила да се избором перфективне видске верзије презенте за изражавање понављања радње у садашњости, са посебном емфазом истиче њен догађајни карактер, што у дискурсу уноси драматичност и динамизам.⁸⁴

Покушајмо сада да објаснимо стилске ефекте који се постижу употребом потенцијала. Рецимо најпре да је носталгичност једним делом последица чињенице да је интервал у којем се понављао догађај уведен потенцијалом строго одвојен од момента говора (види секцију 2). Ипак то што се потенцијалом не може означити понављана радња која је још увек на снази није довољно да би се објаснила носталгичност. Мишљења смо да су ностал-

84 Ивић (1995) наводи следећи пример: *Обично се кући враћаш иијан, издије мене и децу...*

гичост и евокативност у вези са начином на који потенцијал представља понављану радњу у прошлости – њиме се, као што смо већ рекли, инсистира на свакој појединачној реализацији догађаја. Могуће је да је то зато што они имају неку посебну вредност и важност за субјекта, односно наратора који о субјектовом животу приповеда.

Што се емотивне ангажованости тиче, она је последица инсистирања на сваком појединачном догађају који се преживљава заједно са његовим актером. Наглашавањем сваке појединачне реализације неког догађаја се, без сумње, оживљавају успомене.

Све ово до сада речено наводи на нас помисао да би се употреба потенцијала за прошлост могла сматрати једним видом интерне фокализације. Овај термин је у књижевну анализу и стилистику увео седамдесетих година Женет (Genette 1972). Он се односи на један од (по Женетовој класификацији) три могућа начина да се представе догађаји у наравици. Наиме, приповедање може бити нефокализовано тј. неутрално без икаквих посебних стилских ефеката, или фокализовано, када је посебно маркирано лингвистичким средствима (то може бити посебна употреба глаголских времена, присуство одређених деикса итд. – види Sthioul 1998). У случају екстерне фокализације (која се иначе остварује употребом наративног презента) догађаји се представљају виђени објективним оком камере. Они се пред читаоцем нижу као слике и очигледно је да их нико не преживљава и не тумачи. Насупрот томе, у случају интерне фокализације, догађаји обавезно пролазе кроз филтер нечије свести, било да је то свест неког од јунака приповести, било да је то свест наратора који је учесник или емотивно ангажовани сведок догађаја. У Теорији релевантности (Спербер и Вилсон, 1986) рекло би се да су фокализовани искази употребљени интерпретативно – они не означавају неко стање ствари у свету (попут дескриптивних ис-

каза⁸⁵), већ нечију репрезентацију неког стања ствари у свету која се не мора поклапати са реалношћу.⁸⁶

Наша хипотеза је да се, када се за представљање понављања у прошлости користи перфекат добија нефокализован, неутралан исказ (ово је време дакле дескриптивно употребљено) док се, када се за представљање понављања у прошлости користи потенцијал добија фокализовани исказ (потенцијал је тада интерпретативно употребљен). За ову употребу потенцијала важно је да постоји сведок догађаја који их је добро упамтио и који их евоцира. Он може бити учесник у тим догађајима (када је исказ у првом лицу или на неки начин упућује на говорника) или емоционално ангажовани посматрач (било да се ради о стварности или о фикцији, где је наратор и сведок збивања). Да при употреби потенцијала за прошлост неизоставно мора постојати субјекат свести присутан за време одигравања датих догађаја доказ је неприхватљивост следећих реченица са потенцијалом:

- 57) *Бака и дека би недељом долазили код нас на ручак, али ја се тога више не сећам.
- 58) *Да ли би ти као дете увече пио шољу млека?
- 59) *Нико није потврдио да би он често бежао из куће.
- 60) *Претпостављам да би он као студент сваког дана ишао код професора и улизивао им се.

Јасно је да у овим примерима говорник није био сведок догађаја које наводи и да се он према њима дистанцира и износи их као информације (или чак, као у 58 проверава њихову истинитост) о чијој аутентичности он

85 *Напољу је хладно.*

86 *Марко је њој њојлој лејњет дана сав у ірозници изашао на улицу. „Хладно је“ – њомисли.*

ништа не може рећи. У свим овим примерима може се, због своје фактографске природе, употребити перфекат. Он подвлачи говорникову епистемичку и емоционалну неутралност у погледу истинитости реченице:

- 61) Бака и дека су (каже мама) недељом долазили код нас на ручак, али ја се тога више не сећам.
- 62) Да ли (је истина да) си ти као дете увече пио шољу млека?
- 63) Нико није потврдио да је он често бежао из куће.
- 64) Претпостављам да је он као студент сваког дана ишао код професора и улизивао им се.

5. Закључак

Као што се глаголска времена у српском јављају у модалној употреби, тако се и начини (у овом раду анализирани потенцијал али и, сада архаични односно регионални, наративни императив) могу јавити у временској употреби производећи изразите прагматичке ефекте. У случају потенцијала опстанак и раширеност његове временске употребе није везана само за евокативност и доживљеност које он изражава већ, пре свега, за врло наглашену потребу српског језика за изражавањем свршености и прогресије у оквиру понављања у прошлости. А његова могућности да изрази нешто актуализовано проистиче из транспоновања потенцијалних реченица за будући услов у прошлост, чиме се хипотетичност поништава. Најзад, од суштинске је важности разумети да је условност у реченицама са потенцијалом за понављање у прошлости увек имплицирана, иако она не мора увек бити и експлицитно исказана.

ЛИТЕРАТУРА

- Asic T. (2000), „Le présent perfectif en serbe: temps, mode ou puzzle?“, *Cahiers de Linguistique Française* 22, 275–294.
- Genette G. (1972), *Figures III*, Paris, Seuil.
- Ивић М. (1980), „О значењу српскохрватског плусквамперфекта“, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII/1, Нови Сад, стр. 93–100.
- Ивић М. (1995), *Лингвистички оједи*, Београд, Библиотека XX век.
- Ковачевић М. (2005), *Стилске доминанције у Божовићевој ирици ‘Први њуј у Новом Пазару’*, Зборник радова са научног скупа *Језик и стил Григорија Божовића*, Филозофски факултет Косовска Митровица.
- Moeschler J. et al. (1998), *Le temps des événements*, Paris, Kimé.
- Пипер П. (1998), „О кондиционалности у простој реченици“, *Јужнословенски филолој LIV*, 41–58.
- Reichenbach H. (1947), *Elements of Symbolic Logic*, New York, The Free Press.
- Станојчић Ж. и Поповић Љ. (1997), *Граматика српског језика*, Београд, ЗУНС.
- Станојевић В. и Ашић Т. (2006), *Семантика и ирајмајтика илајолских времена у француском језику*, ФИЛУМ, Крагујевац.
- Стевановић М. (1986), *Савремени српскохрватски језик*, Београд, Научна књига.
- Sassure, L de (2000), «Les règles conceptuelles en question», *CLF* 22; Université de Genève.
- Sthioul B. (1998), «Temps verbaux et point de vue», in Moeschler et al., *Le temps des événements. Pragmatique de la référence temporelle*, Paris, Kimé, 197–220.
- Танасић С. (2005), „Синтакса глагола“, у: Пипер и сарадници, *Синтакса савременог српског језика: једна реченица*, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матича српска, Београд-Нови Сад, стр. 345–476.
- Vendler Z. (1967), *Linguistics in Philosophy*, Ithaca, Cornell University Press.

ДЕИКТИЧКА КОМПОНЕНТА У ЗНАЧЕЊУ ГЛАГОЛА И АОРИСТ: СЛУЧАЈ ГЛАГОЛА *ОТИЋИ*

1. Увод

У овом раду покушаћемо да објаснимо зашто говорници српског користе аорист глагола *отићи* (*Ogoh!*), да би саопштили да намеравају да крену са места комуникативног догађаја. Истовремено таква могућност не постоји за друге глаголе, па чак ни за оне глаголе кретања који су глаголу *отићи* семантички врло блиски. Наш циљ је да утврдимо која то компонента у значењу глагола *отићи* омогућава ову крајње специфичну и маркирану интерпретацију.

2. Опште одлике аориста у говорном језику

Бројни радови из области темпоралности прошлих времена (Танасић, 2005, Станојевић 2007, Станојевић и Ашић, 2007) али и свакодневно искуство говоре нам да је аорист у српском језику још веома живо и често употребљавано време. Хипотеза коју ми у својим радовима бранимо је да се аорист (чија је основна семантика тј. темпорална инструкција E-R,⁸⁷) одржао будући да даје

87 Основна семантика дата је рајхенбаховским координатама: S је моменат говора, E је моменат догађаја, а R је референцијална тачка. У овој формули се подразумева да је E раздвојено од R, а R једнако S.

различите ефекте у односу на перфекат свршених глагола и перфективни презент. Сада ћемо накратко подсетити који су то ефекти који се јављају када се у говору определимо за аорист.

Аорист, за разлику од перфекта, сигнализује да је временска дистанца између тренутка у којем се одиграо догађај и момента говора у психолошком смислу мала, што значи да говорник догађај доживљава као нешто актуелно, односно релевантно у моменту говора. Чињеница да је акценат на самом догађају има за последицу да се са аористом у други план ставља стање које је произвео догађај. Осим догађаја у моменту говора релевантно је и емотивно стање субјекта то јест његова реакција на догађај.

Због свега овога се сматра да аорист радњу представља као доживљену те да исказ у којем је употребљен аорист поред комуникативне има и врло изражену експресивну функцију. Важност те компоненте у значењу аориста показује прихватљивост првог и бизарност другог дискурса:

- 1) Разбих чашу. Убиће ме мајка.
- 2) Разбих чашу. ?Купићу нову.

За разлику од дискурса 1) у дискурсу 2) друга реченица није адекватна експлицитација реакције говорног лица на догађај, реакције која је већ наговештена употребом аориста из прве реченице.⁸⁸ Међутим, кохерентност дискурса 2) се може „поправити“ употребом неког израза за индиферентност чија је функција у овом типу примера да дезактуализује ефекат доживљености, а самим тим и емотивно стање субјекта у моменту говора.

⁸⁸ Под дискурсом подразумевамо изговорен или написан из од бар две реченице.

3) Разбих чашу. Ма нема везе, купићу нову.

Компонента емотивности јасно се уочава и у тзв. експресивним питањима са аористом која поред своје основне функције „тражење информације од саговорника“ имају и секундарну, прагматичку функцију изражавања говорниковог става према садржају питања. Тај став је често праћен емоцијама: љутњом, жаљењем, нестрпљењем, прекором, збуњеношћу итд:

4) Заврши ли ти тај твој чланак? Пишеш га већ пола године.

Додајмо још да се за аорист у одричним реченицама везује ефекат неочекиваности: он ту означава радњу која се десила мимо неке субјектове навике или уобичајеног тока догађаја (види Станојевић, 2007):

5) Јао, данас не купих новине! (А сваког дана их купујем).

3. Аорист за будућност/ модални аорист

Будући да аорист подвлачи актуелност догађаја који се одиграо у (релативно) блиској прошлости и упућује да је тај догађај снажно деловао на говорника, изненађује податак да се он може употребити и за реферисање на будуће радње. Па ипак у традиционалним граматицима српског језика (Станојчић и Поповић, 2000, Танасић 2005) говори се о тзв. модалним употребама аориста. Он тада изражава увереност говорног лица да ће се нешто десити или став чврсте намере да нешто оствари. Наиме „Оно за шта говорник верује да ће се са великом вероватноћом догодити представља се као већ остварено“

(Танасић, 2005, 429). Према модернијим прагматичким приступима (види Мешлер, 1998), рекло би се да је овде аорист употребљен интерпретативно,⁸⁹ тј. да изражава радњу која се представља / замишља као свршена у секундарном имагинарном моменту садашњости који је смештен у будућности у односу на стварни моменат говора. Дакле, говорник се фиктивно премешта у будућност и из нове перспективе посматра као већ остварено оно што намерава да уради или оно за шта верује да ће се сигурно догодити. И овде је, као и у случају књижевне нарације, темпорална дефиниција аориста E-R,S* где са S* бележимо моменат замишљене садашњости смештен у будућност. Овом интерпретативном (маркираном) употребом аориста говорник жели да оствари ефекат епистемичке сигурности. Подсетимо се сада да је интерпретативна употреба једног глаголског времена увек маркирана и да се јавља онда када је блокирана дескриптивна (стандардна) употреба.

Да бисмо утврдили шта омогућава футуралну употребу аориста, погледајмо типичне примере у којима се, по нашим ауторима (Станојчић и Поповић, 2000, Танасић 2005), она јавља. У циљу олакшавања анализе поделили смо их у две групе.

- I)
- 6) Још два испита и заврших факултет.
- 7) Још две стране и написах извештај.
- 8) Још један пар ципела и ти сестро потроши све паре.
- 9) Још једна оваква киша и пропадоше нам малине.
- 10) Узми брзо још једно парче, иначе ја и Душан поједосмо целу чоколаду.

89 Када је исказ употребљен интерпретативно он не означава неко стање ствари у свету (као у случају дескриптивних исказа), већ нечију репрезентацију неког стања ствари у свету која се не мора поклапати са реалношћу (види Спербер и Вилсон, 1986).

II)

- 11) Дај ми воде, црких од жеђи
- 12) Дођи да ми помогнеш, изгибох од посла.
- 13) Испадосхе ми очи колико сам се уморио.
- 14) Морам да прекинем разговор, удави ме ова жена.

У примерима 6) до 9) групе постоји имплицитан елемент условности, исказан конструкцијом „још + номинална синтагма“. Оне би се дакле, уколико се примени посебна врста генеративног механизма коерције⁹⁰ и синтагма подигне на ниво клаузе,⁹¹ могле парафразирати погодбеним реченицама за реални будући услов.

90 Генеративна семантика полази од претпоставке да је број речи у лексикону ограничен, али да се, захваљујући, генеративним механизмима, у различитим реченичним контекстима добијају различите интерпретације речи (Pustejovsky, 1995). У ове механизме спадају следеће семантичке трансформације: селективно везивање, ко-композиција и коерција. Коерција представља промену синтаксичког типа језичке јединице у зависности од њеног реченичног контекста. Тако глаголи, у зависности од своје суб-категоризације подижу своје аргументе (дате у облику именичке фразе) до нивоа глаголске фразе: *He wants a glass of champagne, another cigarette.* (Он жели чашу шампањца, још једну цигарету.) Будући да у енглеском језику глагол (*to want* – *желети*) захтева као своју допуну глаголску синтагму, горе-наведене именичке синтагме су „подигнуте“ на ниво одговарајућих глаголских синтагми (*to drink a glass of champagne* – *попијети чашу шампањца*, *to smoke another cigarette* – *попушети још једну цигарету*).

Питање на које сада ваља одговорити је: Како се коерцијом добија синтагма или клауза са тачно одређеним значењем? Наиме, за синтаксички тип добијене конструкције одговорна је субкатегоризација (синтаксичка одлика) глагола, док је за њено значење одговорна структура њених квалија, то јест асоцијација које се јављају у вези са одређеним лексемама.

91 Управо захваљујући квалијама за које везујемо појмове *испијети* – *попијати*, *стирано* – *написати*, *цицеле* – *купијети*, *киша* – *падајети* могуће је конструкције још + НС подићи на ниво клаузе. Важно је међутим истаћи да се ове квалије активирају не само захваљујући датим појмовима већ такође и значењем реченица које су координисане датим синтагмама.

- 15) Ако/кад положим још два испита завршићу факултет.
- 16) Ако/кад напишем још две стране написаћу извештај.
- 17) Ако купиш још један пар ципела потрошићеш све паре.
- 18) Ако падне још једна оваква киша, пропашће нам малине.

Мишљења смо да ипак постоји разлика између примера у којима је експлицитно исказана условност и примера са конструкцијом „још+номинална ситнагма“ и аористом. Конструкцијом „још+номинална ситнатма“ се наине у примерима 6) и 7) подвлачи говорникова чврста намера да оствари оно што је представљено као услов за догађај у главној реченици, те су оне по значењу ближе темпоралним реченицама са *kad*. У примерима 8) и 9) говорник изражава своју велику бојазан да ће се готово сигурно десити нешто што сматра непожељним, а што ће довести до одређених такође непожељних консеквенци. Аористом се овде подвлачи неминовност остварења догађаја у главној реченици, (али само уколико се настави инертан свет,⁹² односно уколико ствари наставе да се одвијају током којим су кренуле) али и релевантност тог догађаја за говорника и његова емотивна реакција на тај будући догађај. Да бисмо ово што смо горе навели и доказали погледајмо примере (извађене из корпуса разго-

92 Инертни светови Dowty (1979:148) су могући светови који су исти као актуелни свет до датог момента (нпр. до момента у којем посматрамо радњу) и у којима будући ток догађаја, након датог момента, није у нескладу са претходним током догађаја (на пример: из *йрелазио је улицу* очекује се *да је йрешао улицу*). Ипак, пошто инертни светови не морају бити идентични са актуелним светом почев од момента евалуације, не можемо тврдити да ће очекивани догађај у прогресивној форми бити доведен до краја).

ворног језика) у којима се аорист налази у аподози правих хипотетичких реченица:

- 19) Ако наши не поправе игру, изгубисмо утакмицу.
Али поправиће, добри су момци!
- 20) Ако сада заспим, ја се не пробудих до три. Зато ћу гледати да не легнем сад.

У овим примерима говорник оставља већу могућност да се не деси оно што је представљено у условној реченици, што је и експлицитно речено у наставку дискурса. Дакле, свет будућности се не посматра као инертан у смислу настављања оног што се дешава, већ му се приписује рачвање (Станојевић и Ашић, 2006) то јест различити могући исходи.⁹³ Аорист у овим случајевима не служи да подвуче да ће се нешто извесно десити, већ да укаже на говорников емотиван став према ономе што се може десити.

У прву групу примера ставили смо и пример 10), будући да им је по значењу близак. Наиме, у њему је такође дата имплицитна условност и то кроз контрастирање двају контрадикторних чињеница (не може се неко нудити чоколадом ако је већ поједена) што је подвучено речцом *иначе*. Пример десет могао би се дакле парафразирати на следећи начин:

- 21) Ако не узмеш брзо још једно парче, неће више остати чоколаде јер ћемо је Душан и ја целу појести / докрајчити.

Аористом се дакле опет истиче увереност говорника да ће се нешто у будућности остварити.

93 У примерима са *још* инсистира се на инертности света. Наиме тешко се може исказ *Још два исцрпљена и завршена факултета*, наставити исказом *Али ипешко да ћу их њоложити*.

Ваљало би сада објаснити једну ствар: уколико би се предикати у аористу првог лица нашли самостално у исказима (без претходног реченичног контекста – *Заврших факултџей. Најисах извешийај*) они не би могли изразити будућност. Наиме, ма колико чврста говорникова намера била да нешто учини, односно ма колико снажно његово уверење било да ће се нешто десити, он то не може да искаже аористом.

Ово наводи на помисао да уколико се ничим лингвистички не блокира темпорална инструкција аориста (прошлост), никакви прагматички ефекти не могу је поништити. Ипак, постоје ситуације у којима ће се употребити аорист иако се радња још није одиграла:

22) Тијана, изгоре ти кора за тарту!

23) Мама, искипе ти кафа!

Осим што могу да означе непожељне догађаје који су се управо догодили (а чији је говорник сведок) овде аористи могу да означе и догађаје који само што се нису десили – односно који ће се извесно догодити осим уколико се хитно нешто не предузме (у нашим примерима уколико се не извади торта из пећнице, односно не скине лонче са решоа). Другим речима, опет се поставља услов и то неопходан услов да се радња не оствари. Тај услов није изречен већ се инферира из контекста.

Покушајмо сада да формулишемо правило за интерпретативну употребу аориста: он не може да означи будућност сем ако лингвистички није изражена условност, односно сем ако не постоји врло очигледан контекстуални елемент за инферирање условности.

Дакле, реченице *најравих ѿорџу*, или *џи ѝресџаде да џуџиџи* изговорене у било ком контексту не могу никако да означавају будућност, баш као што ни примери 22) и 23) уколико нису изговорени непосредно пред до-

гађај који је неумитан (сигурно ће се догодити, сем ако се хитно не спречи) не могу да означе будућност.⁹⁴

У том смислу аорист се разликује од презента код којег је за интерпретативну употребу футуралности дозвољна само информација да се изречена радња не одвија у тренутку говора и који се самим тим у разговорном језику веома често користи за реферисање на будуће догађаје:

24) Путујем у Француску.

25) Селим се из старог стана.

Остаје нам сада да анализирамо примере из друге групе. У прва два примера могуће је инферирати идеју условности (и интерпретирати их као примере из прве групе⁹⁵) али идеје условности сасвим сигурно нема у примерима 13) и 14). Оно што повезује прва два примера је заједничка сема свих глагола – они означавају престанак живота. У том смислу, уколико су употребљени у првом лицу аориста, они означавају физички немогућу ствар – да покојник саопштава да је управо престао да живи. Из тог конфликта би требало да настане футурална интерептација. Ипак бизарност следећих примера, у којима с једне стране, временски прилози експлицитно означавају будућност, а с друге стране нема првог исказа који имплицитно изражава условност, доводи у питање исправност ове хипотезе:

26) ??За пет минута црких од жеђи.

27) ??Следеће недеље изгибох од посла.

94 Погледати следећи пример: *Хоћеш да њравиши ѿорѿиу? Каква си расејана, изѿореће/*изѿоре ѿи кора.*

95 *Ако ми не даш воде, црћи ћу од жећи.*

Стога сматрамо да у примерима из друге групе аорист чува своју инструкцију прошлости, а да дате употребе глагола треба третирати као метафоре. Јер, јасно је да у примерима 11) и 12) говорник не сматра да ће заиста престати да живи, већ само жели да истакну интензитет своје жеђи односно умора. Ако се дати предикати тумаче као метафоре онда се може избећи потреба за футуралном интерпретацијом. Аорист ту означава догађај који се збио у непосредној прошлости и носи собом све ефекте о којима смо говорили у првој секцији.

Аналогно томе, и у примерима 13) и 14) догађаји се морају схватити у недословном значењу (њихово дословно тумачење не би било у складу са здравим разумом и нашим знањима о свету – немогуће је да очи заиста испадну из очних дупљи од умора, нити је могуће да неко неког физички удави својом причом) па аорист и ту задржава своју темпоралну инструкцију прошлости. Дакле у свим примерима друге групе конфликт између информације дате предикатом и контекстуалних информације решава се, не променом у темпоралној интерпретацији (интерпретативном употребом времена), већ променом у интерпретацији самог глагола (недословно значење).

4. Случај аориста глагола *о̄ӣӣћи*

4.1. Једини изузетак

Једини изузетак од горе-наведеног правила је аорист глагола *о̄ӣӣћи* у провом лицу (једнине или множине). Он наиме, независно од лингвистичког и прагматичког контекста означава будућност. Типична реченица коју чујемо у разговорном језику, кад неко жели да напусти место комуникативне ситуације је:

28) Тао! Одох.

Ова реченица означава говорникову јасну и неопозиву намеру да крене. Па ипак он ту никада неће употребити глагол *крени* у аористу (пример 29) већ евентуално, ако већ жели да употреби овај глагол, деонтички модализован исказ.

29) Тао! *Кренух.

30) Тао! Морам да кренем.

Питање које се сада намеће је откуд оваква разлика у интерпретацији аориста глагола који су по значењу веома блиски? Да бисмо објаснили шта условљава ову појаву потребно је да уведемо појмове „опозиција концептуално – процедурално“ и деиктички изрази.

4.2. О концептуалним и процедуралним изразима

У когнитивној прагматици се глаголи сматрају тзв *концептуалним изразима*, што значи да се (баш као именице, придеви и неки прилози) односе на концепте тј, репрезентације које чувамо у нашем менталном лексикону. Сваки концептуални израз активира одређена знања која ми имамо (сакупили смо током живота) о одређеном предмету или појави.

За разлику од концептуалних израза, предлози, заменице, везници, временски наставци, чланови и деикса (све су ово граматичке речи) се не односе на концепте већ упућују на релације међу концептима. Они се називају *процедуралним изразима* и дају инструкције говорницима да изврше одређене операције без којих не бисмо имали логичку форму реченице,⁹⁶ већ само прост след концепата.

96 Логичка форма исказа добија се у процесу његове лингвистичке интерпретације (Sperber & Wilson, 1986).

Процедурална информација се на следећи, круцијалан начин разликује од концептуалне – док нам концептуалне информације саопштавају како да себи представимо референт (он може бити индивидуа, догађај или својство), процедуралне информације нам указују како да детерминишемо референта и манипулишемо њим: тако, чланови показују које операције треба спровести да би се референт доделио референцијалном изразу, глаголска времена које операције треба спровести да би се догађај локализовао у времену, темпорални конектори на који начин треба повезати догађаје у дискурсу, а просторни предлози како локализовати предмет локализације у односу на локализатор.

4.3. О деиктичким изразима

Међутим и међу самим процедуралним изразима постоје суштинске разлике. Упоредимо следећа два исказа:

- 31) Лутка је у кутији.
- 32) Лутка је овде.

У првом исказу процедурални израз, предлог *у* означава однос између два објекта. У другом исказу процедурални израз *овде*, означава однос између једног објекта и просторне локације која сама по себи, изван контекста не значи ништа. То значи да предлог *у* ипак поседује одређени лексички садржај који се може формално представити релацијом инклузије⁹⁷ (Ашић, 2007).

За разлику од речи које имају лексички садржај, деиктички изрази су семантички незасићени, што значи да

97 „ $U^x_{xy} =_{df} \exists z (Hz_y \wedge RLxz)$

(*x* је у *y* је *io* дефиницији једнако, *io*стоји једно *z*, *ia*ко да је *z* *ru*ја, и *x* *est* је *ia*ачно ко-локализован са *z*)

је говорник приморан да тражи додатне информације у комуникативној ситуацији да би их интерпретирао. Другим речима, они се могу тумачити само у односу на говорника и саговорника, а никако апсолутно, дакле изван контекста.⁹⁸ Значење деикса се добија у процесу експлицитације реченице тј. кроз повезивање логичке форме и контекста (Moeschler, Reboul, 1994, 351). Дакле, спацијална деикса представља инструкцију полазећи од које у одређеном контексту, сваки пут изнова локализујемо објект локализације.

4.4. О параметрима за разликовање глагола кретања

Одговор на питање које смо поставили у секцији 4.1, а које се тиче различите интерпретације облика *одох* и *кренух*, лежи у разликама у значењу ова два глагола.

Оба везујемо за садржај директивности који чини усмерено кретање објекта локализације у односу на локализатор (види Ашић, 2007). Међу глаголима кретања могу се уочити неке категорије по којима се они разликују:

А) Начин и брзина кретања ентитета (*тирчајџи*, *ходајџи*, *скакајџи*, *йузијџи*, *кружијџи*)

Б) Тип простора кроз који се ентитет креће а од којег зависи тип кретања (*летџијџи*, *йловијџи*, *йродијајџи се*).

В) Ако се кретање посматра као ограничено између полазне и циљне тачке глаголи се деле по томе да ли упућују на: – приближавање циљној тачки (адлативност): *Гоца сџиже у дворац*.

98 Деиктички изрази су јединствени по томе што не поседују ни виртуелну референцу (лексичко значење) нити референцијалну аутономност (сами по себи, тј. изван контекста, они не реферишу ни на шта). (Moeschler & Reboul, 1994, 524).

– удаљавање од полазне тачке (аблативност): *Душан излази из замка.*

– путању кретања (перлативност) а полазна и циљна тачка нису релевантне:

Паиуљци њрелазе њреко реке.

Јасно је да и глагол *креӣа̄ӣи* и глагол *одлазӣӣи* припадају адлативним глаголима. Осим тога очигледно је да се разлике у њиховом значењу не заснивају на параметрима А и Б (јер они ништа не говоре о начину кретања или типу простора кроз које се ентитет креће).

Потребно је дакле увести још један параметар. До њега се лако долази ако се упореде следећа два примера:

33) Кренула је овде.

34) *Отишла је овде.⁹⁹

Наиме, глагол *креӣа̄ӣи* означава одвајање од ма које тачке у простору тако да циљ тог кретања може бити усмерен и ка говорнику. Насупрот томе, будући да глагол *о̄ӣӣӣи* апсолутно употребљен (тј. без допуне) означава одвајање од места на којем је говорник, циљ тог кретања не може бити место на којем је говорник.

Дакле параметар по којем се разликују ова два глагола је присуство/одсуство деиктичке компоненте у њиховом значењу. Иста ствар се може запазити у код глагола *до̄ӣи* – *стӣӣӣи*.

35) Дођи!

36) Стигни!

⁹⁹ Овај исказ је једино прихватљив када је овде индексикално употребљено то јест када неко показује прстом (на пример на мапи) где је неко отишао (види Ашић, 2007).

Први исказ јасно упућује да говорник позива саговорника да му се (спацијално) придружи, док други исказ само изражава говорникову наредбу да саговорник досегне одређени циљ, који је пожељно и навести и чак темпорално детерминисати:

37) Стигни у школу пре девет!

Дакле глаголи типа *оџићи* и *доћи* могу се сматрати концептуално-процедуралним изразима, јер уз концепт кретања носе и инструкцију о контекстуалној идентификацији његовог смера (потребно је знати где је говорник или саговорник, иначе исказ нема смисла). Код глагола *доћи*, ако је циљ експлицитно наведен, подразумева се да је и говорник тамо. Доказ за то је неприхватљивост следећег дискурса:

38) Доћи у школу.*Ја сам код куће.

Глагол *оџићи* се ту донекле другачије понаша, јер у следећој реченици није обавезно (али није ни искључено) да се говорник налази на месту које је напустио субјекат.

39) Милица је јавила да је отишла из Београда.

Из овога произлази (што је и логично) да је информација о томе да ли је говорник на месту одакле је отишао субјект није у принципу релевантна, за разлику од информације да ли је говорник на месту ка којем се упутио субјекат.

4.5. Решење проблема

Вратимо се сада феномену интерпретације првог лица аориста глагола *оџићи*. Из процедурално-концеп-

туалног значења глагола *оџићи* произлази да путем *одох* саопштавамо следећу информацију: *најусџио сам месџо на којем се налазим док изџоварам овај исказ*. Ова информација је очигледно контрадикторна. Постоји дакле конфликт између процедуралне деиктичке инструкције глагола *оџићи* и употребљеног глаголског лица и времена. Будући да је горе-наведено значење апсурдно, инструкција прошлости инхерентна аористу је блокирана и долази до интерпретативне употребе овог времена. Дакле, реални моменат садашњости S, замењује се фиктивним S*, из перспективе којег се догађај већ одиграо. Важно је истаћи да је довољно да променимо лице (односно када говорник није више и субјекат реченице) или глаголско време па да се конфликт изгуби и облик чува своју дескриптивну (стандардну) интерпретацију. Погледајмо следеће примере:

40) Оде Гоца.

41) Отићи ћу (одавде).

Пример 40) означава да се субјекат померио са места на којем се налази говорник док изговара исказ. Ту нема ничег контрадикторног, као што нема ничег контрадикторног ни у чињеници да неко саопштава да ће напустити место на којем се налази док изговара исказ. Сетимо се да се управо иста информација саопштава и аористом првог лица. Али захваљујући ефектима који се постижу интерпретативном употребом аориста исказ у којем је употребљено ово време звучи убедљивије. Њиме се не саопштава само да ће се догађај *најусџијији месџо џовора* догодити у будућности већ и да ће се то догодити а) извесно (без могућности промене говорникове намере) и б) неодложно (непосредно по изрицању исказа или бар у релативно схваћеној врло блиској будућности).

Као доказ за нашу тврдњу под а) послужиће нам примери у којима се експлицитно (модалним речцама или

зависним клаузама) доводи у питање чврстина говорниково намере. У њима се не може употребити облик *одох*.

- 42) Отићи ћу/*одох можда у подрум.
- 43) Отићи ћу/*одох највероватније код лекара.
- 44) Отићи ћу/*одох код Марије, осим ако се не предомислим.

Занимљиво је подвући да је *одох* неприхватљиво чак и када је употребљена речца *сијурно*:

- 45) Отићи ћу/*одох сигурно тамо.¹⁰⁰

Што се временске дистанце тиче, она, као што показују примери, мора бити мала:

- 46) Отићи ћу / *одох сутра код зубара.
- 47) Отићи ћу/*одох за неколико дана на море.
- 48) Отићи ћу / *одох једном одавде.

Па ипак у следећем примеру (преузетом из корпуса разговорног језика) употребљен је облик *одох*:

- 49) Ја следећег лета одох на море да уживам, а ти седи овде у граду и цркавај.

У овом случају контрастира се говорникова изричита намера да напусти место на којем се налази са инерт-

100 Ово је свакако у вези са немогућношћу да се аористом за прошлост, због идеје извесности коју собом носи а која је у вези са доживљеношћу, не користе модалне/епистемичке речце (*Он је можда уледао змаја*. **Он можда уледа змаја*), као и са чињеницом да се аорист коју собом носи не може наћи у протазии хипотетичких реченица (*Ако сје завршили рад, донесиие ми ја*. / **Ако завршистие рад, донеситие ми ја* // *Да је йоложи исийи, хвалио би се*. **Да йоложи исийи, јавио би се*).

ношћу и малодушношћу које он приписује саговорнику. Мишљења смо да овде *одох* не подвлачи извесност и актуелност самог догађаја, већ неумитност говорникове одлуке, коју пред саговорника представља као свршен чин.

Напоменимо, да би без идеје контраста ова реченица била далеко мање прихватљива:

50) ?Ја следећег лета одох на море да уживам, а и ти пођи са мном.

Што се тиче аориста другог лица глагола *оџићи* он може да значи и непосредну будућност и прошлост. Упоредимо следеће примере:

51) Значи, оде ти! Добро, ако мораш...

52) Перо, ти јутрос оде без поздрава!

У првом случају неопходан је следећи контекст: говорник и саговорник су на истом месту и за говорника је очигледно да саговорник намерава да га напусти. Говорник овде показује да је схватио и прихватио саговорникову намеру да оде, али, управо захваљујући аористу и своје жаљење (емотиван став).

У другом случају је захваљујући адвербу *јуџрос* онемогућена футурална интерпретација, али чак и ако таквог адверба нема, мора бити задовољен следећи неопходан услов: саговорник је већ напустио место на којем се налази/налазио говорник. Аорист овде служи да нагласи негативну емотивну реакцију говорника на саговорничко понашање.¹⁰¹

Најзад, укажимо на још једну ствар. Чак се и аорист трећег лица глагола *оџићи* може односити на блиску

101 Заиста би чудно било рећи: *Ти јуџрос оде машући нам.*

будућност, али само ако задовољава опште услове за футуралну интерпретацију аориста, наведене у трећем поглављу. Дакле потребно је да се било лингвистички изрази (53), било из контекста инферира условност (54):

53) Ако не потрчиш, оде ти воз!

54) Оде ти воз. (контекст: *и њоворнику и саџоворнику је јасно да воз креће*).

Овим аористом говорник поручује саговорнику да ће се уколико ствари наставе да иду током којим су кренуле, непожељан догађај сигурно одиграти. Логично, могуће је аорист трећег лица употребити и ако је воз отишао.

55) Оде ти воз. Видиш колико си неодговорна!

Аорист опет овде изражава говорникову емотивну реакцију на догађај.

4.6 Перфекат глагола *оџићи* за будућност

Често се у говору младих данас облик *одох* замењује перфектом овог глагола:

56) Отишао сам. Поздрављам вас.

Ипак, уколико је наведен циљ кретања перфекат се, за разлику од аориста, не може употребити:

57) *Отишао/одох сам код доктора.

Ово је последица семантизма перфекта (Станојевић и Ашић, 2006). Наиме ово време даје инструкцију да је релевантан резултат догађаја (у овом случају то је „бити код доктора“). Дакле пример 57) у перфекту би значио да

је говорник већ код доктора (у противном би употребио неки други глагол, нпр. *кренуо сам, њошао сам* исл.). Са аористом се инсистира на самом догађају, дакле на моменту одвајања од места говора а не на његовој последици. Још један аргумент у прилог овој тврдњи је чињеница да се перфектом може, а аористом не може одговорити на следеће питање:

- 58) .Може ли Пера да ми помогне?
Не, отишао је/ * оде из куће.

Наиме, перфектом говорник даје информацију о стању проузрокованом догађајем а које је, у случају овог питања, релевантно.

5. Додатак: о глаголу *доћи*

Ако узмемо у обзир деиктичку инструкцију глагола *доћи*, код њега би требало да се јави конфликт када је глагол употребљен у првом лицу будућег времена (или презента за будућност):

- 59) Доћи ћу/долазим.

Наиме, ако се пође од правила да глагол *доћи* означава кретање до говорника, ова реченица би требало да значи преместићу се на место на којем се налазим, што је апсурдно.

У том случају горе-наведени исказ би једино био прихватљив ако би се употребио адверб *ојейи* који подразумева понављање радње, дакле ради се о повратку на место говора:

- 60) Доћи ћу опет у ово село. Много ми се свиђа природе овде.

Па ипак, уобичајени су у говору искази:

61) Доћи ћу./ Долазим одмах.

Ови искази не означавају кретање ка говорнику већ ка саговорнику. Наиме, у њима долази до менталног измештања говорника али не у времену, већ у простору. Говорник имагинарно заузима саговорников положај, који одређује смер његовог кретања. Овде се може говорити о интерпретативној употреби спацијалне деиктичке компоненте глагола.¹⁰²

Из истог разлога питање *Да ли је Душан дошао?* може се односити било на место где се налази говорник (и саговорник којем је питање упућено), било на место где се налази искључиво саговорник.¹⁰³ Па ипак у наредбама са конструкцијом „нека + презент“ (*Нека дође Душан!*) примат се даје положају говорника. С овим у вези намећу се бројна друга питања везана за факторе који утичу на интерпретацију деиктичких глагола, а која би могла бити тема других радова.

6. Закључак

Деиктичке инструкције се не јављају само у деиктичким речима (заменицама и прилозима) већ су саставни део семантике неких глагола и утичу на њихову темпоралну интерпретацију. Наиме, оне могу доћи у конфликт са употребљеним глаголским временом и лицем и тада про-

102 Ово ментално транспоновање је свакако у вези и са феноменом учтивости. О томе говори Филмор (Fillmore, 1997, 101) и наводи да је у језику мазаха у писмима могуће рећи: *Волео бих да моју да дођем овде да вас видим, али тио је немоуће. Да ли дисџе сџоџа моџи оџиџи тџамо да ме џоседџије?* Овде дакле говорник преузима просторну перспективу особе којој се писмено обраћа.

103 Ситуација замислива ако се ради о телефонском разговору.

узрокују фиктивно темпорално (или пак спацијално) измештање говорника. Као резултат тог менталног процеса одвајања од момента говора јављају се одређени прагматички ефекти, какав је ефекат интенционалности облика *одох*.

ЛИТЕРАТУРА

- Ašić T. (2007), *Espace, temps, prépositions*, Genève, Droz.
- Ашић Т. и Станојевић В. (2007), „О употреби глаголских времена у разговорном српском језику – зашто аорист ипак опстаје?“, *Зборник скуџа „Српски језик, књижевност и уметност“*, ФИЛУМ, Крагујевац.
- Fillmore C. (1997), *Lectures on Deixis*, Stanford, CSLI Publications.
- Moeschler J. et al. (1998), *Le temps des événements*, Paris, Kimé.
- Moeschler J. & Reboul A. (1994), *Dictionnaire Encyclopédique de Pragmatique*, Seuil, Paris.
- Pustejovsky, J. (1995), *The Generative Lexicon*, Cambridge (Mass.), The MIT Press.
- Станојевић В. и Ашић Т. (2006), *Семантика и њрамајтика глаголских времена у француском језику*, ФИЛУМ, Крагујевац.
- Станојевић В. (2007), „Аорист у српском и у француском језику: семантичке и прагматичке разлике“, Међународни састанак слависта у Вукове дане 2006, Београд.
- Станојчић Ж. и Поповић Љ. (1997), *Грамајтика српској језика*, Београд, ЗУНС.
- Стевановић М. (1986), *Савремени српскохрватски језик*, Београд, Научна књига.
- Танасић С. (2005), „Синтакса глагола“, у: Пипер и сарадници, *Синтакса савременој српској језика: њросјта реченица*, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матича српска, Београд-Нови Сад, стр. 345–476.
- Reichenbach H. (1947), *Elements of Symbolic Logic*, New York, The Free Press.
- Sperber D. & Wilson D. (1986), *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford, Blackwell.

О НЕСПАЦИЈАЛНОМ ЗНАЧЕЊУ ГЛАГОЛА СТИЋИ И ЊЕГОВОГ ФРАНЦУСКОГ ЕКВИВАЛЕНТА ГЛАГОЛА *ARRIVER*

1. Увод

У овом истраживању бавићемо се феноменом граматикализације глагола *стићи* у српском језику, коју посматрамо као семантички процес у коме он губи своју семантичку и синтаксичку самосталност и служи да саопшти информацију о потпуном извршењу радње у оквиру неког ограниченог временског интервала.

- 1) Пре него што је отишао на посао стигао је да спреми цео стан.

Овакви обрти се у синтаксичком смислу могу изједначити са сложеним предикатима у којима се јављају полупомоћни глаголи фазне модификације¹⁰⁴ (*йочетїи*, *їресїайїи*) који као комплементизатор имају инфинитив или облик *да + їрезенї*.

Ми ћемо у овом раду покушати да покажемо у каквој је вези апстрактно значење илустровано примером број 1 са основним, спацијалним значењем ове лексеме, те да ли она проистиче из когнитивне блискости појмова

104 Фазни глаголи су глаголи који прецизирају одређене фазе у реализацији онога што о чему реферише дата синтаксичко-семантичка допуна (Ивић, 1970, 44)

*йпростор и време.*¹⁰⁵ Један од наших задатака је и да опишемо механизам који омогућује трансформацију његовог основног значења у оно које бисмо могли означити као процедурално¹⁰⁶ (Ашић, 2014), односно везу између његове две основне наизглед сасвим различите употребе. Након тога осмотрићемо из новог светла његов однос са прототипичним фазним глаголима. У контрастивном делу рада упоредићемо неспацијално значење глагола *с̄ӣӣћи* са неспацијалним значењем његовог француског еквивалента, глагола *arriver*.

2. Основно значење глагола *с̄ӣӣћи*

2.1. Семантичка структура глагола *с̄ӣӣћи*

У свом основном значењу глагол *с̄ӣӣћи* означава било а) досезање неког објекта који се налази у покрету (тада је обавезно прелазан), б) досезање неке тачке у простору, када је обично праћен прилошком одредбом/ допуном за место.

- 2) Лисица је стигла зеца који је бежао од ње.
- 3) Душан је стигао у парк.

Напоменимо овде да у другом случају глагол *с̄ӣӣћи* може бити замењен глаголом *го̄ћи*, који за разлику од првог у себи има деиктичку компоненту: њиме се саопштава да је локализатор у којег смештамо субјекат реченице подударан са местом где се налази говорник, односно неко друго лице из чије перспективе посматрамо про-

¹⁰⁵ Види Брес и Лабо, 2012 и Гојенс и Де Мулдер, 2002.

¹⁰⁶ Процедурално значи да се не односи на концепте већ на операције над њима (види Ашић, 2014).

стор. Али значењска разлика између ове две лексеме не може се свести само на поменућу опозицију. Наиме, само *стићи* даје пресупозицију о томе да је кретање ка циљној тачки већ започето, или се планира. Доказ за ово је да негирање предиката не негира чињеницу да се субјекат налази на путу ка одредишту, а никако не може поништити информацију да има намеру да крене ка њему:

- 4) Гости нису стигли. Гужва је у граду. *Уморни су, одлучили су да остану код куће. // (?)Пусти их, тек ће сада да крену.

Пошто се субјектова намера не може негирати, недосезање крајње тачке започетог кретања значи само да у моменту говора циљ није остварен, а да се очекује. Уколико пак говорник жели саопштити да субјекат никад није дошао на одредиште, подразумева се да су постојали (најчешће¹⁰⁷) спољни фактори који су довели до прекида кретања:

- 5) Том Сојер није стигао на гробље: на пола пута ухватила га је тетка Поли и одвукла кући.

Одсуство компоненте вољног одлучивања у семантичкој структури глагола *стићи* чини да се он, сем у врло специфичним контекстима (када има тзв. *и́ренесено значење*), не може употребити у заповедном начину:

- 6) *Стигни кући!

Анализа одричних реченица које садрже глагол *стићи* навела нас је на идеју да се и његово спацијално значење јавља у два вида.

107 Види пример: *Три ученика нису ни стиила на циљ. Почели су да тирче али су убрзо, да би изнервирани насџавнике, одустџали и сели у џраву да ленчаре.*

2.2. Резултативно и нерезултативно *стићи*

Када је *стићи* употребљено у перфекту може преовладати резултативна значењска компонента: њиме се онда казује не само да је субјекат досегао крајњи циљ свог кретања већ и да је на снази стање које проистиче из тог догађаја (тада он алтернира са *доћи*):

- 7) Стигао је директор. Сад ће сви да утишају мобилне телефоне.

Међутим, у одређеним случајевима (у зависности од семантичких фактора – од типа просторне одредбе и субјекта, односно од контекста у којем се исказ интерпретира) акценат није на последичном стању већ на чињеници да је субјекат успео да, упркос спољним неповољним факторима (препрекама, у ширем смислу), дође до крајње тачке своје путање. Такве реченице имплицирају да кретање *а њиори* не подразумева стизање на одредиште (већ само настојање) и да тај чин треба сматрати успехом. Предикати у њима најчешће се интерпретирају не као догађаји везани за одређену референцијалну тачку већ као факта која се односе на неко својство које приписујемо субјекту:

- 8) Он је чудо: стигао је на циљ са ногом у гипсу.
 9) Замисли беба је пузећи из спаваће собе стигла у двориште.
 10) Та лудак је без икакве опреме стигао на врх Килиманџара.
 11) Човек је чак стигао и на Месец.

Пошто је у овим случајевима акценат на тежини досезања циља глагол, подразумева се активно учешће субјекта и интенционалност, што потврђује прихватљивост примера у којима је употребљен глагол *одлучићи*.

12) Урош је чврсто одлучио да стигне на другу обалу.

Овде је врло важно уочити да се у примерима 8–11 глагол *стићи* може заменити еквивалентном парафразом *успети да + изречени* од *стићи*. Та замена у примерима где код *стићи* преовладава резултативна компонента није могућа а да не дође до промене у значењу:

13) Директор је успео да стигне. ?Сад ће сви да утишају мобилне телефоне.

Некохерентност овог дискурса потиче управо из чињенице да први предикат не уводи стање „бити у А“ које представља оквир за догађај у другој реченици, већ даје информацију о томе да су препреке на путу до коначног одређишта савладане. О природи тих препрека биће речи у следећој секцији овог рада.

4. Неспацијално *стићи*

4.1. Са именицама које се односе на места

Показали смо да је услов за нерезултативну интерпретацију глагола *стићи* сагледавање циља као нечег тешко досежног. Информација коју говорник жели да саопшти није дакле да се субјекат налази у крајњој тачки свог кретања већ да је успео да савлада пут. Типичан пример за то су врх планине, уз који се треба успети или обала до које треба допливати. Међутим, нерезултативно *стићи* се јавља и уз именице које се односе на места чија се доступност подразумева:

14) Душан је данас једва стигао у школу.

За разлику од примера разматраних на претходним страницама, овај пример се не бави субјектовом способношћу да савлада одређени простор већ да у циљној тачки буде у одређеном предефинисаном тренутку. Другим речима, горњом реченицом се саопштава да субјекат није закаснио у школу.

Ова интерпретација је могућа зато што именица *школа* има сложену семантичку структуру (у Теорији Генеративног лексикона рекло би се да је *ДОТ објект*): она има и физичку природу (односи се на зграду у којој обавља настава) и апстрактну природу (која је веома сложена¹⁰⁸ али нас у овом тренутку занима значење које се односи на дневну наставу – ентитет који се протеже у времену, дакле има свој почетак и крај).

15) Школа почиње у осам часова.

Сада је јасно да се пример 14) не тумачи у смислу успеха да се стигне до одређеног места (јер та информација није релевантна, осим у неким посебно маркираним контекстима) већ у смислу успеха да се на том месту буде у неком предефинисаном моменту, а то је тренутак када у њему почињу активности. Дакле овде се као препрека не јавља простор већ време. Ђоворник саопштава да је упркос ограниченом времену субјекат успео да пређе пут који га одваја од циља. Акцент је на његовој брзини. Овај пут може бити схваћен у физичком али и у апстрактном смислу, као низ активности који треба обавити пре одласка у школу. Али, оно што се и код спацијалног *сџићи* подразумева јесте намера субјекта да крене ка циљу:

16) Потрчи, иначе нећеш стићи у школу.

¹⁰⁸ Може се односити на институцију, на школовање, на процес подучавања.

- 17) Јао, касно сам пробудио, још сам у пицами, не знам да ли ћу стићи на факултет.

Уколико пак, са овом врстом именица, желимо про-извести спацијалну интерпретацију, уместо предлога *на* употребићемо предлог *до*, којим се инсистира на досезању границе локализатора:

- 18) Није стигао до школе. Ударила су га кола на пешачком прелазу.
19) Таксисти су блокирали улице. Стићи ћеш до факултета само ако паркираш кола и наставиш пешке.

Уколико реченица поседује временску одредбу она служи да догађају означеном глаголом *стићи* додели темпоралну референцу, чиме се губи могућност да се из именице која означава циљ инферира моменат у којем субјекат треба да се на том циљу нађе а самим тим и интерпретација савладавање „темпоралног интервала“ (овде је могуће уместо *стићи* употребити *доћи*).

- 20) Инспектор је стигао/дошао на факултет у десет.

Рецимо такође да је неспацијална интерпретација могућа само са именицама које допуштају асоцијацију са догађајима који почињу у одређено време. Управо због тога је, осим у имагинарном свету где би објекти нестајали, немогуће рећи:

- 21) *Пожури, иначе нећеш стићи у зграду.

Све у свему, у овом изведеном значењу глагола *стићи* идеја досезања тачке у простору замењена је идејом достизања те тачке у кратком временском интервалу; у оба случаја субјекат мора уложити одређени напор да би се дошло до краја пута.

4.2. *Сћићи* са догађајима

Догађаји су онтолошки одређени пре свега својим темпоралним границама. Стога не чуди што кад се јаве као одредбе глагола *сћићи* могу произвести интерпретацију: успети стићи на почетак неког збивања:

- 22) Остао је дуже на послу и једва је стигао на отварање изложбе.
- 23) Јован се успавао али је ипак стигао на прозивку.

Наведене реченице саопштавају да је субјекат успео да искористи минимални временски интервал којим је располагао (а који је с леве стране ограничен почетком догађаја). Нерезултативно *сћићи* се дакле увек односи на капацитет субјекта да дође до циља.

Напоменимо да *сћићи* кад се односи на догађаје може каткад имати интерпретацију где је акценат на резултативности догађаја. Ту се његово значење у потпуности поклапа са резултативним спацијалним, јер се тиче појављивања субјекта на месту одигравања догађаја које се уједно сматра и крајњом тачком његовог кретања. Начин на који ћемо интерпретирати реченицу зависи од њене семантичке структуре (присуства одређених израза који акценат стављају на постизање циља) и прагматичких фактора (који одређују да ли је релевантна констатација о нечијем појављивању на неком догађају или информација о појављивању у одређеном тренутку). Упоредимо сада примере 24 и 25:

- 24) Директор је стигао на састанак. Сад му можете поставити питање о годишњем одмору.
- 25) Директор је, упркос бројним обавезама, стигао на заказани састанак са шефом нашег сектора.

Спацијална интерпретација се јавља у реченицама које имају одредбу за време; у њима је акценат на момен-ту одигравања предиката а не на способности субјекта да се појави на неком месту и присуствује датом догађају.

26) Стигао је на састанак у пола 7.

Из наших анализа произлази да је услов за нерезултативну интерпретацију (како са спацијалним тако и са временским одредбама) заправо довођење у питање чињенице да кретање ка неком ентитету аутоматски подразумева и долазак до тог ентитета (схваћеног као просторна локација или као догађај). Обично се као тачка која ограничава временски простор узима почетак догађаја, а ако је то неки други моменат у развоју догађаја то се мора експлицитно нагласити:

27) Ако пожуриш, стићи ћеш на крај предавања, тако да ћеш бар моћи да чујеш завршне речи.

Напоменимо да идеју савладавања временске препреке није могуће изразити глаголом *гоћи*, управо што он не подразумева намеру досезања циља. Као потврда нашег запажања послужиће нам поређење следећа два примера:

28) Једва је стигао на ручак.

29) Једва је дошао на ручак.

Примером 29) казује се да је субјекта било тешко убедити или да се нерадо одлучио да дође на ручак а не да је у доласку могао да га спречи недостатак времена.

4.3. Стићи са другим врстама комплемената

Занимљиво је да се уз глагол *стићи* могу јавити предлошке конструкције у којима именица није ни простор-

ни ентитет ни догађај, те да оне, логично, не могу имати резултативно спацијално значење, то јест саопштавати да се субјект налази на крајњој тачки свог пута.

30) Не брини. Стићи ћемо на дезерт.

31) Једва смо стигли на аутобус.

Једина могућа интерпретација је „Успети наћи се на месту у иницијалном моменту догађаја за које везујемо дате лексеме“. Ова семантичка реконструкција одбија се захваљујући генеративном механизму коерције којим се именичке синтагме подижу на синтаксички статус предиката. Тип предиката условљен је тзв. теличким квалијама¹⁰⁹ присутним у лексичкој структури именице, које упућују на њене функције.

Управо због због тога је могуће рећи:

32) Отићи ћемо пре десерта.

Десерт није темпорални ентитет који има временске координате али се уз помоћ коерције реконструише предикат и пример 32) интерпретирамо као *йре неіо шііо йослуже десерті*.

Вратимо се сада нашим почетним примерима: „стићи на аутобус или десерт“ заправо значи успети појавити се на релевантном месту у тренутку у којем се служи десерт, односно полази аутобус. Дакле, опет постоји временско ограничење које приморава субјекта да у одређеном року дође до свог циља.

Важно је напоменути да постоје ограничења употребе глагола *сйићи* са овим типом допуна. Наиме, да би рече-

109 Квалије су, у теорији Генеративног лексикона, значењски елементи лексеме који одређују обрасце њене предикације. Постоји четири врсте квалија: конституитивна, формална, агентивна и теличка (функционална – чему служи нешто).

нице употребним предметима биле прихватљиве неопходно је реконструисати глагол али и моменат када ће се предикат догодити. У противном реченица је бесмислена јер не поставља пред субјекта задатак да на месту одвијања догађаја стигне у ограниченом временском интервалу

33) *Не брини, стићи ћемо на воду.

Неприхватљивост горе наведеног примера управо потиче из чињенице да пијење или служење воде не представља догађај који се везује за одређени тренутак.

5. *Стићи* као део сложеног предиката

У уводу смо показали да глагол *стићи* може у процесу граматикализације постати семикопулативни глагол и творити сложене предикате. Напоменули бисмо такође да, иако се у синтаксичком смислу понаша као фазни глаголи (његова допуна је или инфинитив или облик *да* + *йрезенѝ*), значење овог глагола се не може свести на аспектуалну инструкцију.

Наиме, он не даје информацију о томе да ли се процес сагледава на почетку, и току или на крају његовог одвијања али ни обавештење да је процес обављен, што се постиже реченицом са простим предикатом:

34) Стигао је да напише писмо.

35) Написао је писмо.

Пример 34) за разлику од примера 35) саопштава да је субјекат успео да у ограниченом временском интервалу којим је располагао обави дату активност.

Ово значење је у блиској концептуалној вези са резултативним значењем глагола *стићи* и допуне које

индиректно уводе моменат почетка неког догађаја. Когнитивни механизам је исти: у случају *стићи на њредавање* субјекат треба да у одређени час буде на месту на којем се одвија догађај – он дакле, као што смо већ објаснили располаже ограниченим временским интервалом. У случају сложених предиката субјекат такође треба да у ограниченом времену изврши одређену активност: она се стога може посматрати као апстрактни пут који треба прећи. Реченица у оба случаја даје информацију о томе да је субјекат упркос временском ограничењу достигао свој циљ.

Погледајмо сада шта се дешава са негираним реченицама:

36) Није скувао ручак.

37) Није стигао да скува ручак.

Први пример даје информацију да радња није извршена а друга да је код субјекта постојала намера да се она изврши, али да због недостатка времена он није успео у томе.

Идеја намере је очигледна и када се *стићи* јави у упитним реченицама.

38) Хоћеш ли стићи да урадиш домаћи? (Крећемо за пола сата).

Говорник ту полази од чињенице да саговорник жели да испуни своју обавезу и питање се једино односи на то да ли је временски период којим располаже довољан.

Напоменимо да се код негираних сложених предиката са *стићи* контекстуално инферира да ли је а) радња започета па прекинута (ово нарочито важи за процесе који се могу јасно поделити по етапама) или б) да до покушаја њеног извршења није ни дошло (иако је постојала намера):

- 39) Нисам стигла да ти напишем препоруку. Имала сам превише других обавеза.
- 40) Нисам стигла да направим сендвиче за журку. Само сам насекла хлеб и сир а онда сам морала да кренем у школу.

Закључујемо да значење *не стићи* може бити еквалентно и значењу израза *немајћи времена*, с тим што су код првог идеја намере (а самим тим и потенцијални перлокуцијски ефекат на саговорника) јачи.

Напоменимо да глагол *доћи*, који у свом значењу нема идеју досезања циља, у комбинацији са обликом *да* + *йрезенџи* остаје пунозначна лексема која уводи зависну, намерну реченицу:

- 41) Дошла сам да ти скувам ручак.

Уколико се уз *стићи* јави одредба за место он аутоматски добија своје примарно спацијално значење (престаје да буде полупомоћни глагол) и реченица која следи може се интерпретирати само као финална:

- 42) Разредни је стигао да нам помогне да украсимо учионицу.
- 43) Разредни је стигао у школу да нам помогне да украсимо учионицу.

Присутво темпоралног адверба који повезује догађај са моментом говора намеће резултативну спацијалну интерпретацију:

- 44) Разредни је малопре/управо стигао да нам помогне да украсимо учионицу.

Глагол *сѝићи* је у овој функцији могуће употребити и без допуне али само ако је у домену негативног или модалног оператора. Глагол који је носилац главног значења је имплицитно присутан: исказан је у реченици с којом је непотпуни предикат у субординисаном или координисаном односу.

- 45) Данас нисам стигла, али сутра ћу ти сигурно направити палачинке.
- 46) Знам да си јако заузета али кад стигнеш, погледај тај филм.
- 47) Ако стигнем, отићи ћу сутра у банку да се распитам за кредите.

Будући да се и резултативно спацијално *сѝићи* такође јавља и без допуне, могуће су двосмислене реченице:

- 48) Кад стигнеш, обавести нас како је време тамо.

Ова реченица може значити да се од саговорника очекује да кад се нађе на одредишту саговорнику да тражену информацију (и тада се тумачи као наредба), било да се саговорник моли да кад буде имао времена пружи релевантно обавештење. Глагол *сѝићи* има често у оваквим реченицама прагматичку функцију ублажавања: говорник не жели да представи своју жељу као захтев већ као предлог, сугестију.

Указали бисмо на крају и на један врло специфичан феномен: постоје примери у којима упркос томе што се уз *сѝићи* јавља спацијална допуна, он има функцију непотпуног глагола, односно представља део сложеног предиката где је главни глагол неизречен.

49) Стигла сам јуче и у биоскоп и на базен.¹¹⁰
Ова реченица еквивалентна је примеру:

50) Стигла сам јуче да одем и у биоскоп и на базен.

Сама структура реченице сугерише нам да се не ради о резултативном *сйићи* (постојање две допуне за место). Ипак остаје нам да објаснимо како се реконструише предикат *ојићи*. Употребљене именице (Ашић и Корблен, 2014) не означавају само просторне објекте већ и активности које се везују за те објекте. *Бији на базену/у биоскоју*, односно *ојићи на базен/ у биоској* не значи само боравити на том месту већ и провести тамо одређено време да би се учествовало у тим активностима. У том смислу *сйићи* управо показује да је субјекат успео да у интервалу којим је располагао нађе времена за обављање дате радње.

Доказ за то је да се уместо локације на којој се обавља радња може употребити и глаголска именица која на њу реферише:

51) Стигла сам данас да одем и у биоскоп и на пливање.

Јасно је да *сйићи* не може уз било коју именицу изгубити своје примарно спацијално значење и постати део елиптичног сложеног предиката. Услов за то да именице поседују теличке квалије које нам омогућују да их подигнемо на статус предиката:

52) *Стигла сам данас у зграду и у двориште.

110 Наравно да је могућа и спацијална интерпретација: Стигла сам у биоскоп. Где си ти?

Указали смо на почетку овог рада на сложену семантичку структуру именице „школа“. Она се, између осталог, може односити на часове (што омогућује неспацијалну интерпретацију глагола *сѝићи*) али и на институцију у којој се обављају одређене активности које трају у времену. Конструкцију *сѝићи* у *школу* могуће је дакле интерпретирати и као скраћени облик сложеног предиката у којем је глагол *оѝићи* изостављен:

- 53) Сутра нећу стићи у школу. Од јутра до мрака бићу са оцем на њиви.

Ова интерпретација је ипак секундарна и условљена. Другим речима, јавља се само ако је интерпретација у којој *сѝићи* означава долазак на циљну тачку у одређено време блокирана. У горњем примеру то се постиже прилогом *суѝра*: наиме, необично је планирати или предвидети закашњење у будућности, пре момента у коме започиње кретање ка циљној тачки, јер се, сем у посебним (маркираним) случајевима, не може знати с којим ће се временским интервалом располагати. Зато је да би се задржала интерпретација *усѝеѝи њојавиѝи се на циљу у одређеном ѝренуѝку* природно додати прилошки израз *на време*:

- 54) Сутра нећу стићи у школу на време. Идем ујутру код доктора.

Ствари се мењају ако се експлицитно наведе време у којем говорник изговара свој исказ: тада он одмерава своју темпоралну удаљеност од момента када треба да се нађе на одређеном месту. У том случају је интерпретација „провести време које обично потребно да се у некој институцији обаве активности“ сасвим потиснута (али не и немогућа, као што показује пример 57).

- 55) Већ је 7 и 45. Нећу стићи у школу.

- 56) Већ је 7 и 45. ? Нећу стићи да одем у школу.
57) Шта, већ је пола четири?! Нажалост, нећу стићи на базен. Морам у пола пет да идем по дете у школу.

6. Контрастивна анализа са француским

Француски глагол *arriver* је у спацијалном значењу еквивалентан нашем глаголу *стићи*: означава долазак на крајњу тачку пута, при чему акценат може бити на последичном стању (резултативна интерпретација) или на способности субјекта да, упркос препрекама, дође до циља.

- 58) Il est arrivé: On peut commencer.
Стигао је. Можемо почети.
59) Il est arrivé au sommet de la montagne tout en étant blessé.
Стигао је на врх планине иако је био повређен.

Међутим француско *arriver* не може да означи савлађивање временске препреке. Чак и са лексемама које имплицирају догађаје чији је почетак фиксиран у времену неопходно је експлицитно навести временску одребу *à temps* (на време).

- 60) Si tu veux arriver à l'école à temps il faut que tu te dépêches.
Ако хоћеш на време да стигнеш у школу, мораш да пожуриш.

Што се тиче процеса десемантизације глагола, француско *arriver* такође учествује у формирању сложеног предиката, али са различитим значењем. Наиме *arriver à* + инфинитив значи *успејети у нечему, имајти менијални или физички капацитет да се нешто уради*.

61) Il arrive à marcher tout seul maintenant.

Он је сада у стању да хода самостално.

62) Il arrive à soulever 100 kilos.

У стању је да подигне сто килограма.

63) Il arrive à survivre avec cent euros par mois.

Успева да преживи са сто еура месечно.

64) Il va arriver à sauver notre entreprise.

Поћи ће му за руком да спасе нашу фирму.

65) Il n'arrive pas à dormir.

Не може да спава.

66) Je n'arrive pas à comprendre ses arguments.

Не успевам да разумем његове аргументе.

Подсетимо да се у случају српског *сћићи* способност субјекта да врши радњу не доводи у питање. Ипак, између ове две употребе постоји семантичка веза која је резултат чињенице да у оба случаја није сасвим уташена изворна просторна сема ових глагола: наиме *усиети* се може посматрати као долазак до неког циља, односно као досезање неке тачке (стања) на коме је могуће обавити неку радњу.¹¹¹ Овакве реченице имплицирају – сугеришу да је субјекат уложио труд и енергију да нешто постигне, односно ако су предикати негирани, да, упркос томе, не успева.¹¹²

111 Дошао је до стања у којем може да чини А.

112 У ситуацијама када успевање у нечему не представљају крај неког процеса већ резултат неке активности која не мора бити вољна користи се *réussir*: Jean a réussi à se ruiner (Жан је успео да се уништи). Elle a réussi à irriter tout le monde (Успела је да наљути све). Le son de la voix réussit à me calmer (Звук његовог гласа успева да ме умири).

С друге стране, *стићи урадити нешто* значи успети доћи до краја неке радње (у одређеном задатом временском интервалу). У оба случаја ради се, дакле, о могућности да се пређе неки фигуративни пут, само што су препреке различите природе (тичу се тежине задатка односно краткоће временског интервала). Лингвистичка потврда повезаности ове две конструкције је и амбивалентност примера:

67) Je suis arrivée à préparer le déjeuner.

Успела/стигла сам да припремим ручак.

Ова реченица је двосмислена, може да значи субјектову способност да зготови ручак или пак његову способност да обави дату радњу у одређеном временском интервалу. Ово је последица два својства предиката: најпре наша знања о свету нам говоре да је скувати ручак нешто што не захтева достизање одређене умешности а потом и чињенице да је то процес који није тренутан (заузима временски период који је дужи од момента). Друга интерпретација је фаворизирана уколико је експлицитно поменута временска граница.

68) Je suis arrivée à préparer le déjeuner avant de partir au travail.

Стигла сам да припремим ручак пре одласка на посао.

Рецимо, најзад, да и наш глагол *успети*, чије је примарно значење *успети резултат*, може под истим условима који важе за пример 69) да се интерпретира као *стићи урадити нешто у ограниченом временском интервалу*.

69) Добро је, успела сам да скувам ручак. Мислила сам да нећу имати времена.

Логично, чим се предикат сматра за нешто тешко оствариво, *усйейи* чува своје основно значење:

70) Добро је, успео сам да поправам веш машину. Нећу морати да зовем мајстора.

7. Закључак

Значењска компонента глагола *стићи* која подразумева достизање завршне тачке у кретању је у основи његових изведених, нестандартних употреба. Ова лексема носи у себи пресупозицију да се субјекат налази на путу и да је долазак на одредиште нешто очекивано. Резултативно *стићи* само даје информацију о томе да је у моменту говора или неком другом тренутку досегнута финална тачка кретања.

Уколико нам контекстуални или лингвистички фактори сигнализирају да се досезање границе не подразумева, то јест да постоје препреке на путу, онда се интерпретација из резултативне трансформише у интерпретацију „успевање“. У српском језику препреке не морају бити само спацијалне већ и временске природе, па се стићи на А, уз одређене типове именица, може тумачити и као стићи на почетак одређене активности (*стићи на време*).

Граматиализација овог глагола (његова трансформација у семикопулативни глагол) такође је условљена његовим спацијалним семантизмом. Трајање одређеног процеса посматра се као пут до чијег краја треба стићи у одређеном времену. Та когнитивна представа коју задржавамо и кад се овај глагол нађе у сложеним предикатима, чини га посебним у односу на прототипичне фазне глаголе. Он наимае, као што смо већ показали, казује не

само да је радња доведена до краја већ даје и информацију о активном субјектовом савлађивању временске принуде.

У француском језику глагол *arriver* се такође јавља у сложеним предикатима, али у значењу успевања. Ипак, показали смо да се и ту чува веза са просторном семантиком овог глагола јер се нечија способност да нешто чини може сматрати завршном тачком у савлађивању задатака, односно досезању одређеног физичког или менталног квалитета.

ЛИТЕРАТУРА

- Ашић 2014: Т. Ашић, *Наука о језику*, Београд: Завод за уџбенике.
- Брес и Лабо 2012: J. Bres et E. Labeau, (Des)amour(s) de venir avec l'extraordinaire, *Le français moderne*, 81/1, 84–107.
- Гојенс и Де Мулдер 2002: M. Goyens et W. De Mulder, Grammaticalisation: Le cas des prépositions locatives, *Special issue of Lingvisticæ Investigationes* 25, 247–273.
- Ивић 1970: М. Ивић, О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником да, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 13/1, 43–55.
- Пустејовски 1995: J. Pustejovsky, *The generative lexicon*, The MIT Press.

НЕСТАНДАРДНЕ УПОТРЕБЕ
ДЕИКТИЧКИХ ПРИЛОГА

О СЕМАНТИЦИ И ПРАГМАТИЦИ
ЗАМЕНИЧКО-ПРИЛОШКИХ ПРОСТОРНИХ
ЛОКАЛИЗАТОРА *ОВДЕ* И *ТУ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
И ЊИХОВИМ ПРЕВОДНИМ ЕКВИВАЛЕНТИМА
У ФРАНЦУСКОМ

1. Увод

Иза наизглед неодређених и једноставних речи *овде* и *ту* крије се читав низ загонетки које се тичу везе између семантике и прагматике, повезаности нашег поимања простора и времена и односа учесника у комуникативном чину. У овом раду покушаћемо да одговоримо на нека од питања која проистичу из употребе ових деиктичких прилога у српском језику и њихових преводних еквивалената у француском.

2. Изучавања деиктичких израза
у лингвистици и филозофији језика

Деиктичким (индексичким)¹¹³ изразима је у 20. веку посвећена велика пажња, пре свега у домену филозофије језика и прагматике. Бројни аутори су настојали да опишу начине њиховог функционисања и зависност од контекста. Позната је Капланова подела (1989) на а) праве индексикалне изразе коју упућују аутоматски – тиме што

113 Деиктичка / индексичка обележја су она која се неопосредно односе на карактеристике ситуације у чијем се оквиру догађа неки исказ.

су изговорени (*ja, saga*) и б) праве демонстративе (*īiaj, īii, ona, īiamo*) којима су, да би упућивали, потребна додатна језичка или паралингвистичка средства, попут показивања прстом, такозвана *средствва за усмеравање интјенције*. Напоменимо да Каплан прилог *овде* ставља у прву групу, што је став који се, као што ћемо показати на следећим страницама, врло лако може оспорити.

Прагматичарима су деиктички изрази интересантни јер их (погрешно) сматрају лишеним лексичког значења и референцијалне аутономије,¹¹⁴ другим речима јер су семантички празне речи чије се тзв. „процедурално значење“ добија искључиво из контекста и самим тим непрекидно варира у говору (Мешлер и Ребул, 1994, 351). Штавише, поборници савремених когно-прагматичких теорија тврде да начин на који се деиктички изрази интерпретирају говори у прилог чињеници да контекст игра улогу у добијању тзв. „логичке форме“ исказа, а не само у настанку импликатура (Спербер и Вилсон, 1986).

Много је међутим очигледних доказа да деиктичке речи имају своје значење¹¹⁵ и да се може говорити о њиховој семантици. Оне се, пре свега, деле на класе које јасно упућују на одређене категорије које везујемо за њихове референте (лице, простор, време) а и унутар тих класа постоје поделе по начинима на које упућују и оне на шта упућују (упоредити нпр. различите деиктичке просторне, односно временске прилоге). С друге стране код неких деиктичких речи (нпр. прилога *овде, īiamo, saga, īiada*) можемо говорити о полисемичности.

Један од циљева лингвистике био би да се утврди, полазећи од редукционистичког принципа Окамове Оштрице (Грајс, 1978), минимална семантика простор-

114 Изоловани немају значење, да би се односили на нешто морају бити употребљени у исказу.

115 Као што наводи Пипер (Пипер, 1983,25) оне нису асемантичне већ уопштене.

них и временских деикса, дакле да се сваки деиктички прилог учини оно што је урађено за спацијалне и темпоралне предлога (види Ашић, 2008) – да се опише једноставном и прецизном формулом. Она би притом важила у свим његовим употребама, али би истовремено представила танану значењску разлику која постоји између њега и других семантички блиских јединица.

Нема сумње да деиктичке речи почивају на одређеним концептима и разликују се по инструкцијама које се односе на одређене елементе контекста. Стога је могуће говорити о њиховој типологији, као што је још 1934. уочио Билер када је деиктичке речи поделио на 1) оне које упућују на објекат присутан у говорној ситуацији; 2) објекат који је присутан у представи учесника у комуникацији (што се може сматрати подврстом прве групе) и 3) упућују на лингвистички контекст (ко-референцијална употреба) (види Билер, 1978).

Место прилога „овде“ и „ту“ у систему заменичко-прилошких просторних локализатора

Језички и когнитивни принцип изражен Локалистичком хипотезом и Хипотезом тематских релација¹¹⁶ (Лајонс, 1977; Џекендоф, 1986) објашњава зашто је у систему заменичких прилога најразвијенији подсистем прилога са просторним значењем као и зашто се овај подсистем може сматрати семантички примарним у односу на друге (види и Пипер, 1983).

У својој познатој студији Пипер (1983) објашњава да се у семантичким структурама просторних заменичких

116 Локалистичка хипотеза полази од идеје да су речи за именовање апстрактних односа постале од речи за именовање просторних односа. Хипотеза тематских релација ову појаву објашњава путем принципа когнитивне економије.

прилога укрштају две врсте семантичких обележја: статичка, у којој се однос локализатора и објекта локализације¹¹⁷ сматра константним, и динамичка где се објекат локализације може кретати у различитим правцима и смеровима у односу на локализатор (Пипер, 1983, 97).

На тај начин настали су у српском језику бројни заменичко-прилошки просторни локализатори.¹¹⁸ Они се деле на статичке (којима ћемо се ми бавити у овом раду) и динамичке, који се даље деле на основу типа кретања објекта локализације (адлативност, аблативност, перлативност). Напоменимо да сваку подгрупу чине три члана: изборно они се везују за категорију лица. Тако код статичких прилога, *овде* одговара првом лицу, *џу* другом, *онде*, трећем.

Ово заправо значи да би се њихова семантика могла свести на инструкцију: *месџо ѓде се налази/м ја, џи или он*. Међутим, анализа примера где су употребљени показује да се њихово значење никако не може свести на чисту индексикалност и да стога циљ који смо себи поставили (одређивање њихове семантике и прагматичких ефеката) има смисла. Наш циљ се чини смисленим, утолико пре што, као што С. Кордић показује у свом чланку (Кордић, 2003), њихова значења варирају а они су катакада међусобно заменљиви, а употребљавају се и уместо динамичких прилога.

Посебно је велики изазов разумети значење прилога *џу*, који је најфреквентнији прилог у језику, а који се, како показује Кордић, некада може парафразирати прилогом *овде* (на ово указује и Тополинска у свом раду

117 Локализатор је објекат у односу на којег се упућује (а ужи простор њиме одређен зове се оријентир), а објекат локализације је крајњи циљ упућивања. (Пипер, 1983)

118 Пипер, (1988, 20) наводи следеће заменичко-прилошке просторне локализаторе у српском: *овде*, *овамо*, *одавде*, *овуда*, *довде*, *одовуда* // *ту*, *тамо*, *одатле*, *туда*, *дотле*, *отуда*, *онде*, *онамо*, *оданде*, *онуда*, *донде*, *одонуда*.

(1997, 300) где наводи да је *ѿу* алтернативна стилистичка варијанта прилога *овде*), некад прилогом *онде*, а некад прилогом *ѿамо*. Ово протејско понашање заменичког прилога *ѿу*, потврђују и подаци из Матичиног речника: он може значити (овде говоримо само о просторној употреби о осталим употребама биће речи касније), баш као и *овде* – „на овом месту“, али и „на том месту“, док се у одредници динамичко *ѿамо* изједначава са значењем овог прилога.

Овде

Семантичка анализа

Прво питање на које треба одговорити у вези са семантиком деиктичког прилога *овде* је шта је заједничко његовим различитим употребама, илустрованим следећим примерима:

- 1) Овде је топло. (говорник се налази у одређеној просторији)
- 2) Дођи овде/овамо.¹¹⁹
- 3) Стави га овде! (са гестом показивања)
- 4) Овде се не служи алкохол (натпис у ресторану).
- 5) Отворити овде. (на неком паковању)
- 6) Ви сте овде (на пану стрелица показује место на карти на коме се налазите)

Примери 3–6 показују да се значење речи *овде* не може свести на „место где се налази говорник“ и да се иза његове употребе крије сложени деиктички механизам.¹²⁰ *Овде*, како наводи француски лингвиста Клајбер у

119 *Овде* се често користи уместо адлативног прилога *овамо*.

120 Ово се поклапа са познатим Кастанединим запажањем

својим студијама о *ici*, његовом значењском еквиваленту у француском, означава свој денотат посредством елемента који су у спацијално-темпоралној релацији са његовим појављивањем (види, Клајбер, 1995а, 1995б, 2008). Тај елемент-посредник који омогућава интерпретацију *овде* може бити говорник који изговара ову реч („егоцентрично овде“) или, онда када локализатор и оријентир нису идентични, предмет на којем је она написана, односно гест којим се она доводи у везу са неком тачком у простору.

Без тог елемента немогуће је интерпретирати овај прилог. Управо из тог разлога он, за разлику од других заменичких прилога, не може бити анафорички употребљен.¹²¹

- 7) Душан је отишао у Париз. *Овде/тамо ће купити много књига

Следеће питање тиче се онтологије ентитета на које може да упути овај прилог: другим речима, треба одредити на какве све апстрактне просторе *овде* може да се односи. Познати су примери његове тзв. текстуалне употребе где аутор упућује на текстуалну целину (чланак, студију, прозно дело); употребе засноване на истом принципу на којем се заснива егоцентрично *овде* (пример 1), с тим што се говорник налази у имагинарном простору:

- 8) Критеријум класификације типова говора овдје (= у овом раду) ће бити граматичко-стилистички (М. Ковачевић,¹²² 2009).

(Кастанеда, 1987) да се деиктички изрази не могу свести на изразе који их парафразирају; нпр. ја и „особа која говори“.

121 Управо због те своје особине овај прилог се користи у слободном индиректном говору, као средство за стварање унутрашње фокализације (види Ашић, 2011).

122 (Реферат са Међународног научног скупа *Косово и Мејохија у цивилизацијским њоковима*, 8–11. октобар 2009.

Овде такође може да се односи на прецизно место у тексту, што је употреба слична спацијалном употреби *овде* са гестом показивања (пример 9):

- 9) Овде се ова прича коначно завршава. И из густе и болне празнине пробиће се једна нова приповест (Т. Ашић, Дангете, 217¹²³)

Напоменимо да *овде* може да се односи и на уметничка дела других форми израза – музичка или ликовна:

- 10) Овде (у овој композицији) је Моцарт превазишао самог себе!

Али *овде* може да значи и много апстрактнији ентитет него што је уметничка или научна творевина, као у следећем примеру, где упућује на одређену ситуацију :

- 11) У овом случају додавање јода у води за пиће даје задовољавајуће резултате. Овде се често јавља само естетски проблем, јер птица остаје без перја.

http://www.alesvet.com/kavezne_ptice.html

Остаје да се у будућим радовима покаже на које нефизичке ентитете може да упућује *овде* а на које не. Ево само неколико случајева (не)могућности употребе овог прилога: А) *овде*, на *лејтовању* / *јушовању*/ *свадби*/ *журки*/ *конјресу*/ *концерџу*/ *сасијанку*/ *јироди*/ *јецању*/ *џакмичењу*.

Б) *овде* у *рајџу*/ у *олуји*/ на *сџудијама*/ у *свађи*/ *разјовору*/ *јрављењу колача*/ *рушењу зјраде*. Условно речено обе групе ентитета односе се на догађаје – трају у времену и могу се употребити са темпоралним предлозима.

123 Тијана Ашић, *Данјетје*, Беобук, Београд, 2011.

Али само догађаји прве групе (на које се без проблема може односити реч *овде*) су одређени управо простором у којем се одвијају.

Једна ствар је сигурна: *овде* не може никако да се односи на чисто временски ентитет, на моменат говора (или шири интервал). Другим речима, не може се употребити уместо *сада*:

12) *Овде/Сада је време да кренемо.

Прагматичка анализа

Значењска функција речи *овде* је скретање пажње примаоца поруке на одређено место у простору (које је у директној или индиректној вези са местом емитовања поруке), али она ништа не казује о томе докле се протеже то место. Наиме, *овде* подразумева могућност физичког додира с означеним простором, било непосредно, било преко хијерархијски виших скупова коју обухватају основни простор, где се налази говорник. Покажимо то на следећем примеру:

13) Овде има пуно лавова!

Овде се може односити на сафари парк где се говорник тренутно налази, али и на Кенију, земљу у којој је тај сафари парк, односно на Африку, уколико се пореди животињски свет на континентима. А уколико је говорник неки посетилац из Свемира, може се односити и на планету Земљу.

Слично, у следећем исказу се *овде* може односити на кафић где се нашао говорник, или на Београд, град у који је свратио или на целу земљу, ако је говорник гост из иностранства.

14) Овде се носе мини сукње!

Величина простора на који упућује *овде* увек мора се дакле инферирати на основу комуникативног контекста.¹²⁴

Прагматика такође игра важну улогу и интерпретацији нееоцентричног *овде* (примери 4) и 5)) , тј. у одређивању опсега простора на који се односи написана информација.¹²⁵ Такође знање о свету нам помаже да натпис „Овде бацити отпатке“ написан на зиду изнад канте за смеће интерпретирамо на прави начин (*овде у канџу, а не њоред на њог!*). У сваком случају *овде* увек подразумева омеђени простор А који је супротстављен неком другом простору Б (најчешће означеном прилогом *џамо*, види Кордић, 2003) који се на неки начин издваја / разликује од простора А

15) Овде је сунчано, а тамо пада киша.

Ту

Анафоричко *џу*

За разлику од прилога *овде*, *џу* се често јавља корелацијално, упућујући на неки већ уведени појам у тексту, у анафоричкој функцији. У свом чланку С. Кордић (2002, 89) показује да се може говорити о три типа анафоричке употребе ове речи. *Ту* упућује на место споме-

124 Комуникативни контекст (види Ашић, 2011) је скуп знања које поседују учесници у комуникацији а који потичу из говорне ситуације али и из њиховог знања о свету (енциклопедијске меморије).

125 „Овде се не пуши“ написано на зиду у некој просторији може важити само за ту просторију, али натпис „овде се не примају еури“ који стоји у приземљу једне робне куће сигурно је на снази у целој згради.

нито у претходном контексту (пример 16), на претходно описану ситуацију (пример 17) или уводи неки метатекстуални додатак (пример 18):

- 16) Цариградска полиција се држи освештаног начела да је лакше невиног човека пустити из Проклете Авлије него за кривцем трагати по цариградским буџацима. Ту се врши велико и споро одабирање похашшених (...). Ту има ситних и крупних преступника (Андрић, Проклета Авлија, 9¹²⁶).
- 17) Кажеш, он се више не виђа с Мајом. И шта ти је ту чудно?
- 18) Његов слаби гласић није допирао до џинова око њега. Ту се прича прекида (Т. Ашић, Дангете, 24)

Остаје да се објасни зашто се само у првом случају анафоричко *ѿу* може заменити прилогом *ѿамо*.

Деиктичко и квази-деиктичко *ѿу*

Ретки су примери у којима се *ѿу* узима за место где је саговорник и тиме супротставља месту које заузима говорник (види и Пипер, 1988, 22¹²⁷ и Тополинска, 1977¹²⁸):

19) Пераја ћу спаковати овде код мене, а ти маску стави ту код себе.

Ту, се као што види из следећих примера може односити и на место где је говорник (пример 20, 21) или где су и говорник и саговорник (22):

126 Иво Андрић, *Проклетѿа авлија*, Сезам Бук, 2011.

127 Због природе комуникације (близине говорника и саговорника) долази до неутрализације сфере *ја* и сфере *ѿи*. Историјски то илуструју и прелази са трочланог на двочлани систем просторних деикса. Ту ретко указује на сферу *ѿи*, а чешће на сферу *ја* (Пипер, 1983, 368).

128 У свом раду Тополинска (Тополинска, 1077, 299) објашњава да се се заменице (па самим тим и изведени заменички прилози, *онај* – *ѿај*) супротстављају по лицу, док се *онај* – *ѿај* повезани заједничким просторним значењем удаљености од првог лица.

- 20) Пера је још ту, причамо. Још није кренуо код тебе.
(телефонски разговор)
- 21) Ја сам ту. Чекам те. (смс порука)
- 22) Е па лепо, сад смо обоје ту!

Покушајмо да одредимо његову инструкцију и то такву да покрије широк распон његових значења. Кордић у свом чланку (Кордић, 2003, 8) објашњава да место на које упућује *џу*, за разлику од места на које упућује *овде*, није наглашено и прецизно ограничено. Али како објаснити чињеницу да *џу* можемо везати за говорника, али и за саговорника или пак за место где су обоје? Да ли се *џу* у неким исказима испољава понашање које Шленкер назива *монструозним*¹²⁹ (Шленкер, 2000)?

Ствари постају јасније ако осмотримо примере неанафоричког *џу* блиске примерима са показивачким овде:

- 23) Окачите ту капут и седите. (медицинска сестра пацијенту који улази у чекаоницу и скида капут.)

Зашто је говорник, упућујући на чивилук, у овом исказу употребио *џу* а не *овде*? Зашто што подразумева да саговорник намерава да капут окачи баш на чивилук (а не нпр. о прозор!). Прилог *џу* је когнитивно анафорички употребљен (то би била Билерова друга група деиктичких израза), он се односи на место за које говорник зна да га саговорник има на уму. Клајбер (2008) то назива меморијским приступом анафори.¹³⁰

129 Такозвано „монструозно понашање“ деиктичких речи везујемо за оне исказе у којима они не упућују на директан контекст већ на контекст неког другог субјекта свести (Шленкер, 2000). Типичан пример било понашање прилога *сага* у слободном индиректном говору.

130 И Кликовац у свом раду (Кликовац, 2006, 130) објашњава да у опозицију ту и овде критеријум удаљености није ни једини ни

Сада можемо објаснити зашто је у примерима 20, 21 у 22 употребљено *ѿу* а не *овде*: говорник се у 20) позива на место где саговорник очекује да се субјекат реченице налази, односно у 21) на договорено место на које се и саговорник спрема да дође, и најзад у 22) на место где су обоје по договору дошли.¹³¹ Дакле, у сва три случаја место је унапред когнитивно активирано. Ово објашњава и употребу *ѿу* у телефонским разговорима, због чега се у раду Зиг-Фукса (1996, 53) оно погрешно изједначава са *овде*:

24) А: Да ли је ту Урош? Б: Да, ту је, дађу ти га.

Својим питањем особа А жели да зна да ли је субјекат на месту где се налази саговорник а у одговору особа Б потврђује да је он (субјекат) на том већ когнитивно активираном месту. Почетне секвенце телефонских разговора (види Кордић, 2003, 95) логично увек садрже прилог *овде* (*Хало, добар дан, овде је Тијана*).

Показали смо да се анафоричко *ѿу* често односи на апстрактне појмове (ситуацију, стање ствари) који се чак ни у метафоричком смислу не могу сматрати простором. И у деиктичкој употреби његова спацијална компонента слаби и он се често користи не да (као *овде*) упути на неко место, већ да означи присутност, конкретну или апстрактну, и не може се никако парафразирати изразом *на овом/ѿом месѿу*.

25) Шта радиш? Ево трачарим. Ту ми је сестра.

26) Поред трошкова смештаја ту су још и трошкови превоза.

најрелевантнији, и да се потискује другим функционалним критеријумима као што је нпр „намена“.

131 Уколико су се мимоишли и траже се говорник ће са неког другог места рећи: Ја сам овде испред Поште! Где си ти?

Кад *ѿу* означава простор око саговорника онда контрастира са *ѿамо*, у смислу проксималности-дисталности.¹³² Ако је саговорник близу зграде Бобура у Паризу и пита где се налази Српски Културни Центар, онда ће говорник употребити прилог *ѿу*, а ако је на другом крају града, или се тек спрема да крене у Париз, прилог *ѿамо*:

27) То ти је одмах ту код Бобура.

28) То ти је тамо код Бобура.

5.3 Метафоричко *ѿу*

Чињеница да *ѿу* кад се односи на физички простор означава било простор близак саговорнику, било простор који је активира у свести и говорника и саговорника омогућила је пренесено значење овог прилога. Веома често се у разговору могу чути овакви експресивни искази:

29) За тебе ћу увек бити ту.

30) Не брини, рачунај на нас, ту смо!

У њима *ѿу* не означава место већ душевну блискост са саговорником и спремност да му се нађе у невољи, да му помогне. Управо због тога ово емфатичко *ѿу* често се користи у поезији.¹³³ Али, о томе у неком другом раду.

Идеју близине и познатости *ѿу* преноси и када се као у следећим примерима користи да појача идеју временске близине¹³⁴

132 Нагласимо да *овде* и *ѿу* не можемо објаснити овом опозицијом већ опозицијом *централност-периферност* (види Пипер. 1988).

133 *Прикован на једно место //Без ѿрава на одмор ѿу сам да ѿи ѿслужим //Ко снаја и ко ѿрестіо. //Волим и ѿу ми је исѿрајајѿи.* (Л. Арагон, *Волим ѿе*).

134 *Не долази честіо, већ сврајѿи ѿу и ѿамо.*

- 31) Ту, (пре) неки дан (= недавно).
 32) Ако није завршила факултет, ту је (негде). (= ускоро ће)

Специфичности француских прилога *ici* и *là* у односу на *овде* и *џу*

Ici и *овде*

Све што је у раду речено за *овде* у његовим просторним и изведеним употребама може се применити и на француско *ici*. Разлика је у могућностима употребе овог прилога у темпоралном значењу (види Ле Драулек и Боријо, 2013). Он може, али искључиво у комбинацији са одређеним предлозима означити садашњи тренутак (бити синоним деиктичког временског прилога *maintenant* (*saga*)):

- 33) Vous recevrez la lettre d'ici trois jours.
 Примићете писмо за три дана.
 34) Jusqu'ici, j'ai mené une existence tranquille.
 До *saga* сам живео мирно.

Занимљиво је да прилог *là* може да означи десну границу временског интервала који отвара *ici*:

- 35) Vous partirez si vous vous en sentez le courage, mais d'ici là, je vous le répète, vous êtes en notre pouvoir.
 (*Mademoiselle de la Seiglière*, Jules Sandeau)
 Отпутоваћете ако осетите довољно храбрости, али од сада па до тада, понављам, бићете у нашој моћи.

У следећем примеру *ici* се може превести српским спацијалним деиксом *одавде* (динамичким еквивален-

том прилога *овде*) јер се време представља у функцији пређеног пута:

36) D'ici Paris, on a le temps d'avoir faim.

Одавде до Париза, имаћемо времена да огладнимо.

Осврнимо се сада на, у лингвистици често цитиран пример, квазитемпоралне употребе прилога *ісі* (види Ашић¹³⁵):

37) Max leva son poignard. Ici les choses se gâtèrent.

Макс њодужи нож. Ту ствари њођоше рђавим њоком.

Ова употреба *ісі* идентична је анафоричкој употреби нашег прилога *њу*, као метатекстуалног додатка (пример 18)

10) *Là* и *њу*¹³⁶

Прилог *là* у својим анафоричким употребама еквивалентан је прилогу *њу*. Он такође у деиктичкој употреби може да се употреби где и прилог *њу* (када овај означава простор око саговорника). Такође, у својој квазидеиктичкој употреби, баш као и *њу*, означава „активирано место“ за које говорник зна да већ постоји у саговорниковој свести (види Клајбер, 2008). Разлике настају онда када *њу* пре свега означава физичку или апстрактну присутност, у том случају се у француском користи обрт *il y a*:

38) A côté de tout cela, il y a aussi mes parents qui ne me laissent pas tranquilles.

135 Овај пример користи Фоконије у својој когнитивистичкој теорији мешања менталних простора (Фоконије, 1985).

136 Колеги Владимиру Павловићу дугујем захвалност за коментаре и идеје о функционисању прилога *ту*, односно *là*.

Поврх свега, ту су ми и родитељи који ме не пуштају на миру.

39) En plus des frais d'hébergement, il y a aussi les frais de transport, des vêtements.

Поред трошкова смештаја, ту су и трошкови превоза и одеће.

Француски прилог јавља се у истој метафоричкој употреби као и *иу*:

40) Je serai toujours là pour toi.

Увек ћу бити ту за тебе.

Là се не користи у временској апроксимацији. Међутим, овај прилог има далеко ширу темпоралну употребу од *иу*. Попут *ici* користи се у комбинацији са предлозима (*jusque là*; буквално: *до иу*) али и самостално:

41) Jusque là, j'ai mené une existence tranquille.

До сада/тада сам мирно живео.

42) Là, il est temps de partir.

Сада/дакле/ значи/ време је да се крене.

У примеру 41) *là* се у зависности од контекста преводи као *иага/сага*, док у примеру 42) оно може да означити моменат говора (*сага*) али и полазиште за закључак.

Закључак

Начин функционисања деиктичког прилога *овде* (као и француског еквивалента *ici*) у различитим исказима указује на јединствени принцип усмеравања саговорникове пажње, а његова употреба за упућивање на ап-

страктне просторе је аргумент у прилог Локалистичкој хипотези. Протејско понашање и неспацијална употреба прилога *īu* (односно француског *là*) сведочи с једне стране о семантичкој динамици (променама у инструкцијама процедуралних речи и потреби за сагледавањем стварности из различитих перспектива), а с друге стране, о важности маркирања когнитивне повезаности говорника и саговорника (*īu* упућује на когнитивно обострано активан простор). Надамо се да је овај рад још једна потврда тезе Ноама Чомског да је лингвистика наука која говори о структури људског ума.

ЛИТЕРАТУРА

- Ашић 2011: Тијана Ашић, *Наука о језику*, Беобук и Филум, Београд.
- Ашић 2008: Tijana Ašić, *Espace, temps, préposition*, Droz, Genève.
- Билер 1978: Karl Buhler, *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Frankfurt/ Mein etc.: Ulstein GmbH.
- Драулек и Боријо 2013: Anne Le Draoulec et André Borillo, «Quand ici, c'est maintenant», in ed: Asic Tijana et Stanojevic Veran, *Langue française num. spec. sur l'espace et le temps*, Paris.
- Фоконије 1985: Gille Fauconnier, *Mental Spaces*. Cambridge, Mass, MIT Press
- Грајс 1978: Grice H. P. (1978), „Further notes on Logic and Conversation”, in Cole P. & Morgan J.L. (eds), *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*, New York, Academic Press, 113–127.
- Џекендоф 1983: Ray Jackendoff, *Semantics and cognition*, Cambridge: MIT Press.
- Каплан 1989: Kaplan, David: 1977/1989, ‘Demonstratives’, in Almog, Perry, and Wettstein (eds.), *Themes from Kaplan*, Oxford University Press.
- Клајбер 1995а: George Kleiber, «Ici on ne peut pas utiliser là», in A. Figueroa& J. Lago (éds), *Estudios en homenaxeás profesoras Françoise Jourdan Pons e Isolina SánchezRegueira*, Université

- de Saint-Jacques de Compostelle, Département de Philologie Française et Italienne, 133–146.
- Кастанеда 1987: *Hector-Neri Castaneda*, „Self-Consciousness, Demonstrative Reference, and the Self-Ascription View of Believing”. *Philosophical Perspectives* 1: 405–454.
- Клајбер 19956, George Kleiber: «D’ici à là et vice versa : pour les aborder autrement», *Le Gré des Langues* 8, 8–27.
- Клајбер 2008, George Kleiber: «Comment fonctionne ICI», *Cahiers Chronos* 20, 113–145.
- Кликовац 2006: Душка Кликовац, „О употреби показних речи у српском језику“, *Којнолинџивисџичка љроучавања срџској језика*, Београд, Сану, 125–143.
- Кордић 2003: Snježana Kordić, „Prilozi ovd(j)e / tu/ тамо/onamo/ ovuda/tuda/onuda“, *Južnoslovenski Filolog* 59, 81–103.
- Лајонс 1976: John Lyons, *Semantics*, CUP, London.
- Мешлер и Ребул 1994: Moeschler J. & Reboul A. (1994), *Dictionnaire Encyclopédique de Pragmatique*, Seuil, Paris.
- Пере 1991: Michel Perret, «Le système d’opposition *ici, là, là-bas* en référence situationnelle», in A. Eskénazi & M. Perret (éds), *Études de linguistique française à la mémoire d’Alain Lerond*, numéro spécial de LINX, Nanterre : Université de Paris X, 141–159.
- Пипер 1983: Predrag Piper, *Zamенички прилози*, Institut za strane jezike, Novi Sad.
- Пипер 1988: Predrag Piper, *Zamенички прилози у српско-хрватском, руском и полјском језику*, Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik.
- Спербер и Вилсон 1986: Sperber D. & Wilson D. (1986), *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford, Blackwell.
- Тополинска 1977: Зузана Тополинска, „Семантичка и синтаксичка дистрибуција заменичких корена *џи-*, *оџ-*, *он-* у српскохрватском језику“, *Научни сасџанак славистџа у Вукове дане 1976*, Београд, 297–305.
- Шленкер 2000: Philippe Schlenker, „A plea for monsters“, *Linguistics and Philosophy* 26: Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands, 29–120.

О АПСТРАКТНИМ УПОТРЕБАМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА *ОВДЕ* И *ТУ*

1. Увод

У овом раду анализирамо нестандартне, апстрактне употребе заменичких прилога *овде* и *ту*. Полазимо од хипотезе да је *овде* прави деиктички израз, док се *ту* може сматрати еквивалентом синтагме са одређеним чланом.¹³⁷ Показујемо такође у чему се разликују њихове спацијалне и неспацијалне употребе и под којим условима су оне могуће.

2. Прилог *овде*

2.1. Стандардне употребе

Прилог *овде* спада у праве деиктичке (контекстуално зависне) прилоге (види Лајонс, 1975 и Каплан, 1989) али за разлику од прилога *јуче* и личне заменице *ја* који су једнозначни (*јуче* увек упућује на дан пре дана који обухвата моменат говора а *ја* се увек односи на говорника), он

137 Ово важи за језике који имају члан. У српском се као њихов еквивалент сматра гола именица која се односи на нешто већ познато саговорнику. Упоредити: *Догај ми чашу* (зна се тачно на коју чашу говорник мисли) и *Догај ми једну чашу* (било коју из групе доступних).

је поливалентан. То значи да у зависности од намере говорника он може имати различите вредности тј. не мора увек да означава простор у којем се налази говорник. У том смислу *овде* је блиско демонстративима и често означава простор на који говорник показује руком (види Клајбер, 1995). Ево неколико примера његове употребе:

- (1) Овде је вруће.
- (2) Овде говоримо кинески (на пануу)
- (3) Овде отворите (на паковању кафе)! Овде притисните! (на зиду)
- (4) Ви сте овде (на карти са стрелицом)
- (5) Овде га стави! (са показивањем прстом)

Важно је истаћи да у свим употребама *овде* указује на ограничени простор који контрастира са другим простором (или просторима) представљеним прилогом *ијамо*.

Напоменимо да се величина простора прагматички инферира. Тако овде из примера 1) може указивати на собу, регију или цео континент (Африку).

За наш рад битно је да нагласимо да *овде* никада нема анафоричку функцију:

- (6) *Он се *ијреселио* у Париз и *овде* се *дивно осећа*.

2.2. Нестандардна употреба

Поред физичког простора *овде* може указивати, у својој дискурзивној употреби и на апстрактан текстуални простор у коме се говорник у метафоричком смислу налази:

- (7) Овде (у овом раду) ћемо говорити о нестандартним употребама глаголских времена.
- (8) Овде (на овом месту) ћемо на тренутак прекинути причу да бисмо јој се вратили касније.

Постоје случајеви у којима је далеко теже повезати просторну и непросторну употребу овог прилога. Тако у свом раду Л Драулек (2018) анализира примере где *овде* (тј. његов француски еквивалент) упућује на тренутак у прошлости:

- (9) 1945. у једном бомбардовању, Шотокан је потпуно уништен. Овде почиње један мрачан период за мајстора Фунакошија.

Како објаснити ову специфичну употребу? Један од начина је да се прича у метафоричком смислу сматра путем и да се *овде* метонимијски односи на почетак или крај кретања по тој путањи, што одговара идеји момента (*идем*). Али ово објашњење је доста компликовано будући да захтева учешће два когнитивна механизма, метафоре и метонимије.

Друга могућност је да сматрамо да у овој употреби *овде* и даље остаје спацијални прилог, односно да се у горе наведеном примеру он односи на физичко место где почиње нови период у животу мајстора Фунакошија.

Да бисмо оборили ову хипотезу тј. доказали да *овде* није спацијално, треба да сагледамо примере у којима је потпуно искључено да се он односи на неко место и где може да има искључиво темпоралну вредност. Покушали смо да смислимо такав пример. Узмимо следећи случај:

(10)? Петар није могао нигде да се настани. Он је путовао, мењао континенте и земље. Где је он био 1926, о томе не знамо ништа, али овде почиње најсрећнији период у његовом животу.

- (11)? Где је тачно била моја мајка 14. новембра 1928?
Никад нисам са сигурношћу сазнао али знам да се овде завршава врло мрачан период њеног живота.

Сматрамо да су наведени примери недовољно прихватљиви. Међутим, ако у њима поменемо неко прецизно место ове реченице постају природније:

(8') Петар није могао нигде да се настани. Он је путовао, мењао континенте и земље. 1926. настанио се у Мексику. Овде почиње најсрећнији период у његовом животу.

(9') ?Где је тачно била моја мајка 14. новембра 1928? Она ми је на крају признала да је била у Паризу. Овде се завршава врло мрачан период њеног живота.

С друге стране, чини се да се спомињање места, без временске одредбе, није довољно да се употреби *овде* које се односи на темпорални сегмент:

(12) Париз поседује старе римске остатке Лутемцијанске арене, овде почиње један заиста мрачан период у мом животу.

Да би реченица била прихватљива она мора да садржи временску одредницу: тренутак у коме је ситуиран спацијални антецеденс.

(13) Тринаести арондисман био је у дану победе у неописивом стању. Овде почиње најсрећнији период у мом животу.

Дакле, може се закључити да је улога прилога *овде* да упути на уведени спацијални појам који је ухваћен у одређеном релевантном тренутку.

Сама реченица са *овде* има дискурзивну функцију коментара: аутор интервенише на свом тексту и комуницира са читаоцем. Као да његово приповедање

упућује на неку сцену (на место на које је реферисано у одређеном тренутку), која се посебно истиче и важна је за даљи след догађаја (утисак који се код читаоца јавља је да се приповедачево око зауставља над сценом из неког филма). То је обично тренутак кад нешто почиње или се завршава, другим речима тренутак промене стања ствари у јунаковом животу.

Напоменули бисмо да овај поступак није могућ са деиктичким временским прилогом *сада*, који никада нема демонстративну функцију, те никад не служи да се њиме укаже на неки посебан тренутак. Он у својој нестандардној употреби упућује на тренутак нечије туђе садашњости (*сада* одговара моменту унутрашњег говора смештеном у прошлости, из чије перспективе књижевни јунак сагледава своју прошлост и будућност) чиме се ствара било ефекат слободног индиректног говора (види Банфилд, 1982; Корблен и Ашић, 2014), било ефекат приповедачевог присуствовања догађајима, чиме се ствара живост и веродостојност у приповедању:

(14) Сада је могла да одахне. Он ће се ускоро вратити кући!

(15) Некада брбљива и енергична, сада је одавала утисак тихе и повучене особе.

У првом примеру приповедач преноси јунакињине мисли, а у другом описује утисак који је на њега оставила јунакиња у два различита тренутка приповести.

Разлике у понашању прилога *овде* и *сада* потичу из суштинске онтолошке разлике између тродимензионалног простора и једнодимензионалног времена, те разлика у нашој перцепцији ова два феномена.

3. Прилог *ѿу*

3.1. Стандардне употребе прилога *ѿу*

У својој студији о заменичким прилозима Пипер (Пипер, 1988) објашњава да значењска опозиција између прилога *овде* и *ѿу* постаје релевантна само уколико контекст обезбеди елемент на коме може да почива опозиција *централно – периферно*:

- (16) Ставићемо један букет овде, на мој сто, а други ту, на твој сто, а трећи тамо, на његов сто.

Други лингвисти наводе да између ова два прилога нема суштинске разлике у значењу, (Тополињска 1977), док у својим радовима С. Кордић показује да је у одређеним контекстима он синоним прилога *ѿамо* (Кордић 2003).

У нашим радовима (Корблен и Ашић, 2017, Корблен и Ашић, 2022) ми полазимо од хипотезе да *ѿу* није дектичка реч већ да по својој природи има функцију израза са одређеним чланом. Доказ за то је да поседује све врсте употреба које имају одређени изрази: строгу анафоричку, слабу анафоричку (релациону) и идиоматску.

У строгој анафоричкој употреби *ѿу* се односи на претходно уведено место:

- (17) Отишао је у Париз и ту упознао љубав свог живота.

Код слабе анафоричке употребе немамо изречени антецеденс али се подразумева да саговорник зна на које место се односи *ѿу*:

- (18) Да ли ти је ту удобно? Ако није, седи на кревет.

Код идиоматске¹ употребе *ту* се везује на место на којем се субјекат по својој природи или функцији¹³⁸ налази, а то може бити било кућа, било радно место.

(19) Директор данас није ту. Дођите сутра.

(20) Јеси ли ту послеподне? Хоћу нешто да ти донесем.

Када значењски елемент спацијалности ослаби, *ту* означава присуство или доступност, а када се појам простора у потпуности изгуби добијамо значење постојања (пример 24 и 25):

(21) За тебе ћу увек бити ту.

(22) Ту сам за све додатне информације.

(23) Кад мачка није ту, мишеви коло воде.

(24) Учитељи су ту (постоје) да васпитавају децу.

(25) Полиција је ту (постоји) да нас штити.

Напоменимо да се овакве идиоматске конструкције јављају и са неживим субјектима, где *ту* означава присуство на уобичајеном или предвиђеном месту, односно месту где субјекат врши своју функцију:

(26) Отворио сам машину. Веш није ту.

(27) Лифт је ту. Отвори врата!

138 Ова употреба прилога *ту* блиска је употребама именица са slabим одређеним чланом у значењу обављања неке друштвено детерминисане активности. Упореди:

Душан иде у школу. (у значењу: *Душан је ученик.*)

Душан данас иде у једну школу. Ваљда ће њамо усјећи да прога неколико својих књија. (види Ашић и Корблен 2016. и Ф. Корблен, (2014).

Да је у примеру (27) употребљен прилог *овде* добили бисмо значење „на овом месту у згради“ док у горе наведеном примеру имамо значење: лифт је на месту на којем се може користити тј. ући у њега (на спрату где се налазе говорник и саговорник).

3.2. Неспацијална употреба прилога *ѿу*

За наше истраживање битна су запажања С. Кордић, која у својим радовима (Кордић 2003, 2007) наводи да можемо разликовати три типа анафоричне употребе речи *ѿу*:

- а) *ѿу* се односи на простор већ уведен дискурсом;
- б) *ѿу* се односи на већ поменути ситуацију;
- в) *ѿу* уводи мета-текстуални комплемент (и значи „на овом месту у приповедању“).

Само у случају под а) могуће је *ѿу* заменити прилогом *ѿамо*.

(17') Отишао је у Париз и ту/тамо упознао љубав свог живота.

(28) Кажеш, он више не излази с Мајом. И шта ти је ту чудно?

(29) Превише се задужио: ту му нико не може помоћи.

(30) Његов слаби гласић није допирао до џинова око њега. Ту/овде/*тамо се прича прекида. (Т. Ашић, *Даніејхе*, 24)

Ови примери показују да прилог *ѿу* релативно лако напушта своју примарну спацијалну употребу и постаје анафорична реч за позивање на језички већ уведени елемент, који може бити и апстрактне природе. Ово је потпуно у складу са општеважећом локалистичком хипотезом (Ашић 2008) по којој се апстрактна значења речи

изводе из њихових примарних, просторних значења. Управо из тог разлога не чуди што се као антецеденс за овај заменички прилог могу наћи и временске одредбе:

- (31) Кад је имао 14 година почео је да тренира карате и ту се његов живот сасвим променио.
 (32) Једног дана упознао је једног будистичког монаха и ту је схватио да његов живот треба да крене у сасвим другом правцу.

У наведеним примерима *џу* је синонимично са временским прилогом *џада*.

Ту у метафоричком смислу може да значи и временску или квантификативну проксималност:

- (33) Пролеће је ту, иза ћошка.
 (34) Ако није завршила факултет онда је ту негде.
 (35) Њих двојица су ту по висини.
 (36) За та кола треба ти ту (око) 4000 евра.

У својој студији о прилогу *џамо* Кликовац (2018) показује да он може имати и временску употребу тј. означавати темпоралну дисталност (*видећемо се џек џамо у сејџембру*). Ипак он не може имати анафоричку употребу, већ се искључиво јавља праћен временском одредбом која га спецификује.

Сам прилог *џу* може, у процесу граматикализације да постане речца за изражавање негодовања због саговорниког лошег понашања и то у реторским питањима:

- (37) Шта се ту дереш ко неки јунац?!
 (38) Ма што се ту правиш важан?! До јуче си се крио иза мамине сукње.

Има ли ова употреба речце *иу* везе са стандардним употребама прилога *иу*? Одговорићемо да има, јер се *иу* односи на контекст у којем се врши непримерена радња.

То јасно показује следећи пример:

(39) Шта сте се ту разгаламили? Није вам ово утакмица, ово је позориште.

Наиме, у позоришту, за разлику од спортских терена не сме се гласно говорити и коментарисати представа.

4. Закључак

Прилог *овде* је прави деиктички израз који се често јавља и као демонстратив. Он не напушта сасвим свој спацијални домен чак и када је употребљен у наизглед темпоралном значењу: тада се односи на просторни сегмент ухваћен у једном релевантном тренутку. За разлику од њега прилог *иу* понаша се као синтагма са одређеним чланом и лако добија неспацијално значење (што је у складу са Локалистичком хипотезом). Када је процес граматикализације изведен до краја, онда *иу* постаје прагматичка речца за изражавање негодовања.

ЛИТЕРАТУРА

- Ашић 2008: Т. Ашић, *Espace, temps, prépositions*, Droz, Genève.
- Ашић и Корблен 2014: Т. Ашић et F. Corblin, „Telic definites and their prepositions: French and Serbian“; in ed by Agualar-Guevara, Ana, Bert Le Bruyn and Joost Zwarts: *Weak Referentiality*, John Benjamins, 183–212.
- Банфилд 1982: А. Banfield, *Unspeakable Sentences: Narration and Representation in the Language of Fiction*. Boston: Routledge & Kegan Paul.

- Булер 1978: К. Bühler, *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Frankfurt/Mein: Ulstein GmbH.
- Филмор 1982: С. J. Fillmore, „Towards a descriptive framework for spatial deixis“, in R. J. Jarvella & W. Klein (eds), *Speech place and action*, London: Wiley & Sons.
- Каплан 1989: D. Kaplan, *Demonstratives*, in Almog, Perry, and Wettstein (eds.), *Themes from Kaplan*, Oxford: Oxford University Press.
- Клајбер 1995, KLEIBER G., 1995, «D'ici à là et vice versa: pour les aborder autrement», *Le Gré des Langues*, 8, p. 8–27.
- Кликовац 2018: Д. Кликовац, „О систему заменичких прилога са место у српском језику: прилог *џамо*“, *Српска славистика*, 125–139.
- Корблен и Ашић, 2017: F. Corblin et T. Ašić, „Une nouvelle approche de l'opposition *ici/là* et *ovde/tu*“, *Travaux de linguistique*, University of Gent.
- Корблен и Ашић 2022: F. Corblin et T. Ašić, *Là, ici, maintenant* et l'opposition espace/temps, Actes du colloque Chronos, Université de Neuchâtel.
- Кордић 2002: С. Кордић, *Ријечи на ираници џунозначности*, Хрватска свеучилишна наклада, Загреб.
- Кордић 2003: С. Кордић, „Прилози овд(ј)е/ту/тамо/онамо/овуда/туда/онуда“, *Јужнословенски Филолоџ* 59, 81–103.
- Лајонс 1975: J. Lyons, „Deixis as the source of reference“, in E. Keenan (ed), *Formal semantics of natural language*, Cambridge: Cambridge University Press, 61–83.
- Л Драулек 2018: A. Le Draoulec «Ici commence le court bonheur de ma vie» : *ici* temporel dans la narration, *Travaux de linguistique*, University of Gent.
- Пипер 1983: П. Пипер, *Заменички џрилози*, Нови Сад: Институт за стране језике.
- Пипер 1988: П. Предраг, *Заменички џрилози у српскохрватском, руском и џољском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Тополинска 1977: Z. Topolinska, „Semantička i sintaksička distribucija zameničkih korena t-, ob-, on- u srpskohrvatskom jeziku“, *Zbornik Naučnog sastanka slavista u Vukove dane*, 297–305.

НЕСТАНДАРНО У КЊИЖЕВНОСТИ

УПОТРЕБА НЕГАЦИЈЕ ПРЕКИДА У ПРОЗИ ВИДОСАВА СТЕВАНОВИЋА

*Шта се десило? Десило се највеће чудо:
да се ништа није десило. (И. Андрић, Деца)*

1. Увод

Проза Видосава Стевановића одликује се различитим иновацијама и експериментима на свим нивоима језичке структуре. Једна од особина његовог стила је честа употреба негације која, као главна грађа антитеза и парадокса отелотворује пишчев ироничан и песимистички поглед на свет. Али у овој прози се јавља и један други вид негације, чија функција није порицање већ увођење у нарацију одређених, веома специфичних догађаја. Овај рад је покушај да се у светлу савремених семантичких теорија објасни природа те врсте негације, менанизми њеног настајања и утврди стилогеност тих необичних и неухватљивих обрта.

2. Догађаји, темпорална референца и темпорална прогресија

а. Онтологија догађаја

Питање појмовног идентитета и онтолошке природе онога што се у језику назива *догађајем* једно је од горућих питања у савременој филозофији. Иако је свима јасна

денотација ове речи, њена дефиниција предмет је бројних расправа и централна тема многих радова. У њима се покушава утврдити по којим се карактеристикама *догађаји* разликују од других метафизичких категорија: објеката, временских интервала, чињеница и својстава (Парсонс, 1990). Без улажења у актуелне филозофске дебате и допустиши себи један упрошћен приступ овом проблему рећи ћемо да се ентитет А сматра догађајем ако и само ако задовољава следећа три услова (Касати и Варзи 1996): 1) мора се протезати у времену и заузимати одређени простор (имати спацијално-темпоралне координате), 2) мора бити инхерентно теличан што значи да се у времену развија и достиже кулминацију (из овога произлази да догађаји по дефиницију мењају стање ствари у свету). 3) да је потенцијалан или актуелан узрок или последица других догађаја.

Различити аутори заузимају различите позиције у вези са захтевом да ентитет мора бити динамичан и проузроковати промену да би био назван *догађајем*. Ово је питање могуће оставити по страни уколико се појам *догађаја* замени појмом *евентуалности*¹³⁹ која укључује и стања и процесе (Бах, 1986).

У сваком случају, без обзира на полемике о природи и одликама ових ентитета, сви се слажу да људски ум без концепта догађаја не би био у стању да представи основне категорије на којима почива устројство нашег света: време, каузалност и интенционалност (Ладлоу, 1999).

2.2. Догађаји, темпорална референца и глаголска времена

У природним језицима догађаји су најчешће представљени финитним реченицама, дакле синтаксичким

139 Најпознатију класификацију типова евентуалности на основу њихових инхерентних својстава (хомогеност, теличност, трајање у времену) даје Вендлер (1957).

структурама које поседују глагол у личном облику. Ово подразумева да се догађајима путем инструкција које дају глаголска времена приписује темпорална референца: они се смештају на замишљеној временској оси, како у односу на моменат говора, тако и у односу на неки други релевантан тренутак или догађај. Све ове информације можемо изразити експлицитно тако што ћемо темпоралну инструкцију глаголских времена представити као комбинацију три рајхенбаховске (Reichenbach 1947) темпоралне координате S, E и R, где је S моменат говора, E моменат догађања, а R референцијална тачка, тј. моменат из којег се сагледава предикатом описана евентуалност. Напоменимо да у одређивању темпоралне референце исказа (па самим тим и догађаја представљеног исказом) поред семантичких инструкција процедуралних израза¹⁴⁰ учествују и прагматички фактори (контекстуалне инференце).¹⁴¹

Али глаголска времена, поред темпоралних инструкција (Станојевић и Ашић, 2008, 15) дају и друге информације о предикату: у оним језицима где аспект није морфолошки предефинисан она служе да покажу да ли се процес представља глобално (као свршен) или изнутра (као несвршен). Она такође дају и тзв. дискурзивну инструкцију која се тиче темпоралног редоследа догађаја које уводи низ реченица у датом времену. Наиме нека глаголска времена дају инструкцију да два догађаја e_n и e_{n+1} уведена реченицама P_n и P_{n+1} одговарају редоследу реченица које их уводе, а то су аорист у француском и у српском, док нека времена сигнализују обрнут редослед догађаја (нпр. плусквамперфекат у француском и у српском). С друге

140 Процедурални изрази дају инструкције говорницима да изврше одређене операције без којих не бисмо имали логичку форму реченице, већ само прост след концепата (Мешлер, 1998, 8).

141 Укратко, контекстуалне инференце су закључци који доносимо захваљујући нашим прагматичким знањима а који нам помажу да интерпретирамо исказ.

стране, перфекат ни у француском ни у српском није маркиран у погледу темпоралног редоследа.

Нас за потребе овог рада занима први случај, где између два догађаја постоји временска прогресија, што значи да референцијална тачка првог претходи референцијалној тачки другог. Напоменимо да је неопходан услов за постојање временске прогресије између две евентуалности њихова ограниченост у времену. Наиме оне морају, било експлицитно (као у случају два предиката свршеног аспекта, пример 1) било прагматички (као у случају два стања или процеса чију ограниченост инферирамо, као у примерима 2 и 3), бити затворене у оквире одређеног временског интервала, пре и после кога више нису на снази. А тест за постојање временске прогресије је могућност да се употреби неки од прилога за постериорност (*затим, њошом, онда*):

- 1) Ушао је у собу. Затим је упалио светло.
- 2) Прво је био лудо заљубљен у ту певачицу. После се љутио на себе због тога.
- 3) Мара и Душан су играли шах а после су возили бицикл.

3. Негирани догађаји и темпоралност

а. О природи негираних догађаја

Шта се саопштава реченицама у којима се негација односи на догађај? Да се током задатог или инферираног временског интервала ниједном није догодио наведени догађај. Логичари је (овде ћемо да бисмо поједноставили ствари користити Девијдсонов модел репрезентације исказа који не укључује информацију о глаголском времену) стога представљају на следећи начин:

4) Душан није пољубио Иву.

$\neg \exists x$ пољубити (Душан, Ива, е)

Ова се формула од формуле афирмативног исказа разликује само по присуству негативног оператора који стоји испред егзистенцијалног квантификатора. Реч је дакле о непостојању, о одсуству догађаја а то се у логичком смислу не може сматрати догађајем. На шта се онда односе негативне реченице, какве референте оне уводе ако не уводе догађаје? У семантици постоје два приступа овом питању. У првом (Сосир, 2000) се негирани догађај тумаче као стања – хомогене, статичне евентуалности које су на снази током одређеног временског периода. Оно што карактерише та стања је одсуство догађаја (*јуче се Душан није наљутио* = *јуче је на снази било икакво стање у којем се Душан није наљутио иј. био је добро расположен*). Одређени тестови показују да се негирани догађаји заиста у лингвистичком смислу понашају као стања.¹⁴² Ипак, будући да овај критеријум показује извесне мањкавости неки лингвисти (Амсили и Хетау, 1996) мишљења су да негиране догађаје треба сматрати чињеницама, апстрактним ентитетима који су лишени спацијално-темпоралних координата и којима се приписује истинитосна вредност. Чињенице не служе да се у дискурс уведу догађаји који са другим догађајима улазе у темпоралне и логичке односе већ да се саговорнику саопшти одређена, у моменту говора релевантна информација. Тако на пример реченица под 5) нема за циљ да у саговорнику прозведе слику одређеног догађаја већ да му саопшти чињеницу која указује на технолошки развој човечанства. Аналогно томе, као информација – тумачи се и реченица у којој је догађај негиран.

142 То су пре свега Вендлерови тестови за разграничење стања од догађаја (Вендлер, 1957)

- 5) Човек је крочио на Месец.
- 6) Човек није крочио на Марс.

b. Потврдни и одрични искази и темпорална референца

Једна од суштинских разлика између потврдних и одричних исказа је што се код првих, подразумева прецизан моменат када се догађај одиграо, док се другима референцијална тачка не може приписати. У првом случају тај моменат може (7) и не мора (8) бити експлицитно дат, док у другом његово навођење исказ чини неприхватљивим (9):

- 7) 4. маја, пет минута пре поноћи Гордана је родила своје прво дете.
- 8) Прошле године се у нашем селу родило једно чудесно дете. (Подразумева се да се то се догодило одређеног дана у одређени час).
- 9) Урош нам није дошао у госте. *То се догодило јуче у подне.

Питање не које сада треба одговорити је какав временски однос постоји између два одрична предиката, дакле два нерезултативна стања, односно два факта. Из свега што смо до сада рекли о онтолошкој природи и темпоралности негираних догађаја јасно је да међу њима може постојати само симултаност. Већ смо рекли да је ограниченост предиката неопходан услов за временску прогресију. То значи да код несвршених предиката симултаност постоји без обзира на негацију:

- 10) Деца нису плакала. Љубавни парови се нису препирали ни тукли. (Сибила, 297)
- 10a) Деца су плакала. Љубавни парови су се препирали и тукли.

Код свршених предиката, као што се види уз следећег теста, негација укида временску прогресију:

11) *Данас је Душан урадио домаћи а њошом је с мамом најравио колаче..*

11а)* *Данас Душан није урадио домаћи а њошом није с мамом најравио колаче..*

Временска прогресија је немогућа јер се исказ у примеру 11а) не односи на два догађаја већ на две чињенице које немају аспектуалну вредност. Могло би се стога закључити да негација функционише као нека врста аспектуалног оператора који врши аспектуалну коерцију (види де Сварт; Ашић и Станојевић, 2009) – поништава перфективност телничких евентуалности. У примеру 11а) могу се употребити несвршени глаголи а да не дође до промене у значењу:

12) *Данас Душан није радио домаћи и није њравио колаче са мамом.*

с. Француски аорист, негација и темпорални редослед

Француски аорист (*le passe simple*) се од других прошлих времена у француском издаваја пре свега по томе што даје јаку дискурзивну инструкцију временске прогресије (в Станојевић и Ашић, 2008). То значи да чак и када „концептуална правила“¹⁴³ упућују на то да између другог и првог предиката постоји узрочно-последични однос, ми смо принуђени да закључимо да се први догађај догодио пре другог:

143 Концептуална правила се односе на наше урођено и стечено виђење света и повезаности појава у њему. Прототип КП су физички каузални односи типа испустити – пасти (Сосир, 1998, 276).

- 13) Max tomba. Jean le poussa.
Макса је пао (Затим) Јован га је гурнуо.

Међутим, када су прекидати у аористу под негацијом, време се зауставља (не напредује).

- 14) *Jacques n ouvrit pas la fenêtre. Ensuite le téléphone ne sonna pas.
*Жак не отвор прозор. Потом телефон не зазвони.
- 15) Il n entra pas dans ma chambre. Ensuite, il ne s'approcha pas de moi.
Он не уђе у моју собу. Потом се не приближи мени.

У својој књизи Сосир (2000) покушава да објасни блокирање темпоралног редоследа негативним оператором. Он сматра да се овај феномен може упоредити са феноменом енкапсулације (Сосир, 1998, 251). Енкапсулација се јавља када се у нарацији један догађајни предикат објашњава или илуструје уз помоћ једног или више предиката чија је темпорална референца обавезно укључена у иницијални предикат. У примеру 16 енкапсулирајући догађај је уведен првом реченицом, а остали предикати се односе само на његове епизоде:

- 16) L'été de cette année-là **vit** (e_1) plusieurs changements dans la vie de nos héros. François **épousa** (e_2) Adèle, Jean-Louis **partit** (e_3) pour le Brésil et Paul **s'acheta** (e_4) une maison à la campagne.
Тог лета десило се неколико промена у животима наших јунака: Франсоа се оженио Аделом, Жан-Луј је отпутовао у Бразил а Пол је купио кућу на селу.

Мишљења смо да предикати e_2 , e_3 и e_4 будући да служе као елаборација главне теме, губе статус догађаја и по-

стају (као у осталом и негирани предилати) само чињенице. Управо због одсуства догађајности не долази до мерења референцијалне тачке у односу на први, уводни догађај.

4. Догађајност негираних предиката и негација прекида

4.1. Критеријуми за догађајност негираних предиката

У савременој семантичкој литератури запажено је да, у одређеним условима, негирани предикати могу упућивати на догађаје. Тако неки аутори (де Сварт и Молендијк, 1999, Прзепиковски, 1999) наводе четири критеријума на основу којих се негираним исказима приписује догађајност. Напоменули бисмо да су ови параметри доста дискутабилни и да ћемо их ми у овом чланку само представити без критичког осврта на њихове недостатке. Први критеријум је у сваком случају најубедљивији: негирана рененица односи се на догађај уколико се лингвистички може парафразирати потврдном реченицом (*Нисмо њрихвѡили. = Огбили смо*). Други критеријум односи се на могућност да се у даљем дискурсу уместо предиката употреби анафоричка заменица и да се он смести на временској оси (*Јован није добио визу. То се догодило јуче*). Трећи критеријум се односи на могућност употребе темпоралне квантификације (*Ема честѡ не оде на ѡливање*) а четврти је постојање именице негативног префикса која одговара датом догађају (*У овом експерименту се субјектске честѡнице нису сѡјиле. Резултат овог експеримента је несѡјање честѡница*).

4.2. Негација прекида по Сосиру

У својим радовима Сосир се фокусира искључиво на критеријум догађајности који се односи на могућност приписивања темпоралне референце одричном предикату (Сосир 1998, 2000). Доказ за то је чињеница да се у таквој реченици може јавити временска одредба за учесталост, која упућује на то да у оквиру замишљеног интервала постоји више тренутака у којима се одиграо догађај означен предикатом:

17) *A plusieurs reprises Jean ne s'arrêta pas a la station service.*

У више навраћа Јован се није зауставио на бензинској пумпи.

Занимљиво је да за исказе овог типа не долази до блокирања темпоралног редоследа и да се референцијална тачка помера као код следа потврдних предиката у аористу:

18) *Jean ne s'arrêta pas à la station service. Ensuite il emprunta le périphérique.*

Јован се није зауставио на бензинској пумпи. Потом је кренуо спољним кружним булеваром.

По узору на имперфект прекида (*imparfait de rupture*) који у низу исказа упркос својој дискурзивној инструкцији глобалне симултаности (Станојевић и Ашић, 2008) означава низ узастопних свршених догађаја,¹⁴⁴ Сосир ову појаву назива негацијом прекида (*négation de rupture*). Укратко ћемо представити Сосирово објашњење настанка овог семантичког феномена (Сосир, 2000, 345).

144 *Il s'arrêtait, apercevait la rivière, me prenait la main (Он се зауставио, оћазу реку, ухваћуи ме за руку.*

Негација у својој основној функцији има широк до-машај у односу на исказ – она пориче и догађај и његову темпоралну референцу. *Јован није ударио Павла* означава да „не постоји ниједан тренутак *и* такав да је у њему на снази догађај *и*“. То је, по Сосиру, базична интерпретација сваког одричног исказа. Код негације прекида та прва интерпретација није довољно информативна. У прагматичкој Теорији релеватности (Спербер и Вилсон, 1986) рекли бисмо да информација „нешто се није десило“ нема довољно контекстуалних ефеката, због чега се процес интерпретације исказа наставља. У другој фази разумевања исказа, саговорник покушава да закључи шта је заправо говорник хтео саопштити одричним предикатом а његова пажња усмерена је сада на тренутак који уводи предикат у исказу. Ово за собом повлачи сужење домашаја негације – она се односи искључиво на догађај а не и на његову темпоралну референцу. А пошто темпорална референца сама без догађаја не може постојати инферира се постојање новог догађаја *R* који није само одуство догађаја *и* већ има онтолошку вредност сам по себи и, природно, заузима место на временској оси.

5. Догађаји настали из негације – анализа примера из прозе В. Стевановића

5.5. Негација прекида и језичка креативност

У својим радовима Сосир врло мало говори о природи и својствима тих инферираних догађаја који настају упркос негацији или под притиском негације. Само на једном месту помиње да (298) је *R* комплексна пропозиција која се не може формулисати у језику исто као што се језичким јединицама дословног значења не може у потпуности превести смисао метафоричног исказа. У иде-

алном случају негативни догађај је супротност позитивном (нпр *Није заћуџао* = *Насијавио је да јовџри*) и тада се може именовати,¹⁴⁵ али такве ситуације су ретке. Овај лингвиста притом не објашњава које су то одлике исказа, односно његовог контекста и контекста заслужне за то да саговорник инферира постојање тог најчешће неизрецивог догађаја *R*. На ову загонетку надовезује се питање које се тиче онтолошке природе тих догађаја. Наиме, чињеница се они готово по правилу не могу парафразирати потврдним предикатима много говори о неодређености њихове денотације Јесу ли они уопште стандардни догађаји који задовољавају услове побројане на почетку овог рада или су нека специфична подврста догађаја? Зашто се уопште говори о њима?

Верујемо да су управо књижевни текстови простор где треба тражити одговоре на ова питања: најпре зато што у њима налазимо на највише одступања од норме како на плану форме, тако и на плану садржаја, а потом и због сложености процеса њихове интерпретација.

5.6. Анализа неких примера

Ево најпре неколико примера у којима читалац негиране предикате интуитивно тумачи као догађаје који имају темпоралну референцу:

- 19) Прекинуо сам везу и нисам спустио слушалицу (*Калиш, ПЗ, x*).
- 20) Пошао сам напред. Жмурио сам и ходао напамет, као слепац. Нигде се нисам саплео, нити сам у нешто ударио. (*Пз, ПЗ, 102*)
- 21) У том часу нисам се наљутио, нисам побеснео као што ми се често догађа. Био сам некако расејан,

145 Овде се Сосир заправо позива на први критеријум догађајности наведен у 4.1.

- сањиво-равнодушан, необично трпељив и сав се-
тан. (Кућа, ЦР, 419)
- 22) Купио сам карту // чилагери и бапци – што су др-
жали цегере међу ногама, жвакољили и климата-
ли се – и не погледаше ме. (Пз, Пз, 90)
- 23) И засу ми стопала пољупцима; за тренутак је био
роб своје робиње. Али му ни тада не потражих
венац; још више сам га мрзела кад је покушавао
да буде добар. (Тестамент, 98)

У неким примерима (21, 23) се експлицитно саопшта-
ва (путем временских прилога) да се „негативни догађај”
десио у одређеном тренутку (*у њом часу, њага*).

Није тешко открити принцип који повезује све ове
реченице – неостварење очекиваних / ишчекиваних до-
гађаја. А читалац те очекиване догађаје препознаје било
на основу знања о свету (19 и 20), било на основу у припо-
ветки већ саопштених чињеница о понашању јунака које
може (21) али и не мора (22) бити експлицитно дато у ре-
ченици у којој се јавља негација прекида. Изневеравање
очекиваног се каткада образлаже, као у примеру 23).

Стиче се утисак да се читалац сваки пут инспирисан
да створи две паралелне слике: једна је конкретна сли-
ка очекиваног, баналног, незанимљивог догађаја (који је
именован али у приповести неостварен и стога негиран)
а друга је апстрактна представа његовог антипода, чије
постојање више интуитивно осећамо него што га рацио-
нално спознајемо.

И заиста, једино у првом примеру заиста постоји
конкретан антипод догађаја *сиусијији слушалицу* – он се
може лако лингвистички изразити и визуелно предста-
вити – *слушалица лежи њоред њелефона*. И управо је због
тога стилски немаркиран и незанимљив за нашу анали-
зу. У осталим примерима немогуће је именовати денотат
неације прекида. У извесном смислу негирани предикат

има статус стилске фугуре – он упућује на нешто различито од оног што је његово дословно значење (а то је одсуство догађаја), нешто што тек треба открити и спознати, а за шта не постоји конкретно „име радње“.

Остаје да се утврди да ли тај инферирани догађај уопште реално постоји, какве су му просторне координате, метафизичка динамичност и каузална моћ. Будући да му је денотација нејасна, његова је вредност пре свега у конотацији. Кључ за објашњење овог феномена је у томе што су искази са негацијом прекида израз не објективно-чињеничког већ субјективног виђења стварности. Недогађање очекиваног изазива психолошку реакцију јунака (или неког другог субјекта свести који прати збивања у приповести) и управо због тога је и истакнуто у причи. Другим речима, значење који се крије иза негације прекида је реакција неког мислећег субјекта на недогађање. Одрични предикати стога представљају психолошке догађаје – доживљаје, који се одигравају у свести посматрача а не у стварности фикције. Ако бисмо их тумачили као део наратије коју врши неутрални посматрач одричне реченице би биле само факта и не би им се могла приписати темпорална референца.

Због свега наведеног произлази да се негација прекида може сматрати средством за стварање унутрашње фокализације¹⁴⁶ (Женет, 1978), што потврђује и могућност да се она употреби у оквиру слободног индиректног говора:

- 24) Ника закорачи преко ограде (...) Ко каже да је ово тело њено и да она мора остати у њему? Никаква свећа не запламса и не угаси се. И реке беху далеке... (Сибилa, 203)

146 Додајмо да у наративној форми коју одликује екстерна фокализација није могуће употребити негацију прекида.

Рецимо још нешто о идентитету субјекта свести без којег негирани предикат не би могао бити интерпретиран као догађај-доживљај: то може бити било јунак приповести, било приповедач – који није само посматрач збивања већ и њихов тумач, било колективно ја које реагује на недогађање уобичајеног. Тако се у одломку датом у примеру 24) пред нама развија жива слика једног временског периода у којем владају натприродне силе у дешавају се немогуће ствари. У тој слици као најупечатљивија порука издваја се реакција житеља села на одступање од уобичајеног и нормалног (ми као ка присуствујемо њиховом запрепашћену и заносу) а она је изражена управо негацијом прекида:

- 25) Петлови су непрекидно појали. Нико се не разболе, нико не умре – и жене све ређе посећиваху гробље, зарасло у траву. (Сибила, 215)

И да закључимо: да би одсуство неког догађаја Е изазвало реакцију која потом бива интерпретирана као доживљај морају бити задовољена два услова: а) тај догађај Е се мора сматрати очекиваним, природним и логичним и б) мора постојати субјекат а за кога је то одсуство догађаја релевантно и који психолошки реагује на недешавање.

Покушајмо нашу хипотезу да докажемо тако што ћемо упоредити пример 20), у којем се јавља негацију прекида, са следећим примером:

- 26) Ходао сам савршено лако и спретно. Нигде се нисам саплео, нити сам у нешто ударио.

Догађај Е сада није очекиван и логичан. Сходно томе његово изостајање није појава која би изазвала реакцију неког субјекта свести. У примеру 26) одрични предикати представљају чињенице којима се елаборира уводна

реченица. И управо због тога се у њему перфекат, који служи за фактографско и неутрално описивање радње са нагласком на њеној последици не би могао заменити аористом код кога је акценат на догађају и реакцији на њега (види: Ашић и Станојевић, 2007). У примеру 20) је међутим замена перфекта аористом сасвим прихватљива.¹⁴⁷ Аорист подстиче догађајну интерпретацију негираног глагола јер уводи субјекат свести који који уочава недогађање. И заиста, ако бисмо у примеру 25) ово глаголско време у одричним реченицама заменили перфектом (и контекстуално нагласили да се ради о елаборацији), предикате бисмо интерпретирали као факта:

- 27) Та је јесен заиста била по свему изузетна. Петлови су непрекидно појали. Нико се није разболео и нико није умро.

5.7. Стилски ефекти негације прекида

Какве ефекте писац жели постићи кад употреби један маркирани и несвакидашњи обрт као што је негација прекида? Поновимо да се њоме саопштава да се није догодило оно што је уобичајено, очекивано и свакидашње. Каткад се захваљујући негацији прекида транспонујемо у један необичан керовловски свет који се противи законима логике – а такав свет нас, природно, интригира. Тиме се појачава динамика наратије, буди радозналост читаоца и привлачи његова пажња. Њоме се често обележају важна места у наратији – јунакове рекације које нам с једне стране доста казују о његовом карактеру и нарави и које најављују даљи ток приповести. Управо ту

¹⁴⁷ Напоменимо да се аорист у негацији прекида понаша слично као аорист у говору чија је прагматичка функција изражавање негодовања због тога што устаљена или неочекивана радња није извршена (Ашић и Станојевић, 2007) *Јао данас не куйих новине!*

функцију има одрична реченица у наведеном одломку из *Периферијских змајева* (пример 22 – *и не њоїледаше ме*) – она најављује атмосферу првог дела приче у којој јунак спознаје да је заборављен и презрен у старом крају и осећа се старим и одбаченим. И у примеру 19) негација прекида којом се саопштава да актер није учинио уобичајену, механичку ствар (спустити слушалицу након разговора) сигнализира његов безвољан став према животу, „распадање његове свести“ – што је лајт-мотив ове приче.

Но, по нама највећа снага негације прекида је у експресивности коју ова даје тексту. Ако упоредимо пасус у којем имамо низ негација прекида са његовим потврђеним еквивалентном, уверавамо се у експресивну моћ овог феномена.¹⁴⁸

28) Они што су мотрили на улазе у село (---) нису га опазили. Вероватно су придремали или попили коју више. Нису га виделе ни жене што непрекидно вире преко ограда. Пси нису ни залајали на њега. (Сибила, 213)

24а) Они што су мотрили на улазе у село опазили су га. Виделе су га жене што непрекидно вире преко ограда. Пси су залајали на њега.

И следећи пример функционише по истом принципу. Одричне предикате тумачимо као догађаје управо због јунакове (а можда и нараторове који је у овој сложеној причи његов двојник и алтер-его) реакције на равнодушност пролазника. У противном они би били само чињенице – обавештења да тога дана нико на пијаци није приметио умирућег Бору Станковића. Додајмо да се у овом пасусу експресивност појачава и оксимороном (*млад*

148 Додајмо да читаочев напор да интерпретира негиране предикате као догађаје за последицу има моћан естетски доживљај.

сѝарац) као и упечатљивим описом јунаковог лица. Управо његов изглед треба да привуче пажњу људи а она изостаје – отуда је реакција на одсуство догађаја снажна.

- 29) Циганчићи су трчали око тезги са бомбонама и слаткишима и снажне руке су их тукле по ошишаним главама. Нико не примети тог младог старца који се кретао према Скадарлији и нико се не загледа у то изборано лице са угашеним модрим очима. (Сибила, 267)

6. Закључак

Негација прекида се као и друге лингвистичке јединице и конструкције које са нивоа општејезичког прелази у ниво стилистичког, заснива се на принципу одступања (Ковачевић, 2000, 13). Наиме, негирани предикати не интерпретирају се на стандардан начин, као информације о непостојању нечега, већ као догађаји. У том смислу овај прагматички феномен појачава динамику и живост наративне Експресивне снаге негације прекида је управо у томе што је за поимање тих специфичних догађаја-доживљаја неопходно постојање субјекта свести кроз чију се призму сагледава стварност фикције. Рецимо најзад да величина и чудесност књижевности и јесте у томе што у њој, чак и оно што у метафизичком смислу није догађај, може бити представљено као догађање.

ЛИТЕРАТУРА

- Amsili, P. et Hathout, N. (1996). Computational Semantics of Time/Negation Interaction. In Proceedings of the 16th International

- Conference on Computational linguistics, COLING-96), Copenhagen, Denmark
- Asic, T. (2008), *Espace, temps, prépositions*, Genève, Droz.
- Ашић Т. и Станојевић В. (2007), „О употреби глаголских времена у разговорном српском језику – зашто аорист ипак опстаје?“, *Зборник скуја „Српски језик, књижевности и уметности“*, ФИЛУМ, Крагујевац.
- Bach, Emmon. 1986. The Algebra of Events. *Linguistics and Philosophy* 9 (1986): ...
- Davidson, D. (1967) *The Logical Form of Action Sentences*, in N. Rescher ed. (1967), pp. 81–95.
- Ludlow P. (1999), *Semantics, Tense and Time. An Essay in the Metaphysics of Natural Language*, Cambridge (Mass.), MIT Press.
- Moeschler J. et al. (1998), *Le temps des événements*, Paris, Kimé.
- Moeschler J. (2000), «Le Modèle des Inférences Directionnelles», *Cahiers de Linguistique Française* 22, 57–100.
- Станојевић В. и Ашић Т. (2008), *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику*, ФИЛУМ, Крагујевац.
- Станојевић В. (2007), «Аорист у српском и у француском језику: семантичке и прагматичке разлике», Међународни састанак слависта у Вукове дане 2006, Београд.
- Parsons, T. (1990) *Events in the Semantics of English. A Study in Subatomic Semantics*, Cambridge, MA, and London, MIT Press, pp. 3–39 – pp. 127–142.
- Przepiorkowski, A. (1999) *On Negative Eventualities, Negative Concord and Negative Yes/No Questions*, in Matthews and D. Strolovitch (eds.), *Proceeding of Semantics and Linguistic Theory 9 (SALT 9)*, CLC Publications, Ithaca, NY.
- Reichenbach, H. (1947), *Elements of Symbolic Logic*, New York, The Free Press.
- Saussure L. de (1998), «Le temps dans les énoncés négatifs», in Moeschler J. et al., *Le temps des événements*, Paris, Kimé, 271–290.
- Saussure L. de (2000), *Pragmatique temporelles des énoncés négatifs*, Genève, Université de Genève.
- Sperber D. & Wilson D. (1986), *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford, Blackwell.

-
- Swart, de H. (1998), „Aspect shift and coercion”, *Natural language and linguistic theory*, 16: 346–85.
- Swart, H. de and Molendijk, A. (1999), Negation and the Temporal Structure of Narrative Discourse, *Journal of Semantics* 16, pp. 1–42.
- Vendler, Z. (1957), «Verbs and times», *Philosophical Review* 56, 143–160.
- Weiser, S. (2008) The Negation of Action Sentences, Are there Negative Events?, *Proceedings of ConSOLE XV*, 357–364.

СЛОБОДНИ ИНДИРЕКТНИ ГОВОР И ЊЕГОВИ СТИЛСКИ ЕФЕКТИ У ПРОЗИ А. КАМИЈА И В. СТЕВАНОВИЋА

1. Увод

Једна од најзначајних одлика модерне уметничке прозе је говорна разноликост која пружа могућност паралелног представљања више дисонантних светова и њихових пројекција. У својој студији Бахтин (1989) запажа да разлику од поете који пева само језиком своје душе прозни писац настоји да говори свим језицима своје средине, који треба да читаоцу дају што веродостојнију слику стварности. И више од тога, савремене романе и приповетке одликује и полифоничност у оквиру једног исказа: када употреби слободни индиректни говор писац гласу приповедача супротставља глас неког од јунака, а та два звука се истовремено и спајају и раздвајају. На тај начин читалац има утисак да заједно са наратором улази у свест јунака, прати његова унутарња превирања, задржавајући притом одређену дистанцу у односу на личност која се пре њим отвара. У том смислу се може рећи да је овај стилски феномен окосница психолошког романа и средство за суптилне анализе људске душе.

Ми ћемо међутим у овом раду, разматрајући употребу слободног индиректног говора у Камијевом *Страницу* и неколиким приповеткама В. Стевановића показати да се његова функција не може свести само на унутрашњу фокализацију. Наиме ова форма се не мора увек одно-

сити на праћење тока свести већ може представљати и живи, непрерађени говор. Покушаћемо да утврдимо одлике ове специфичне врсте слободног индиректног говора те да откријемо њену улогу у наравији.

2. О феномену слободног индиректног говора

2.1. Опште напомене

Слободан индиректни говор је специфична хибридна форма у наративном поступку. Хибридна, јер у себи садржи елементе и директног и индиректног говора – јасна граница међу њима се губи у тананим преливима наравије. Ваља истаћи да слободан индиректни говор не поседује ниједан особени лингвистички маркер (облик карактеристичан само за њега), по којем би се са сигурношћу могао препознати. Стога његова дефиниција мора бити по природи негативна и двострука, њега одређују управо она својства управног, односно неуправног говора, која су у њему одсутна. Тако у њему нема уводног глагола типа *верба дикенди / сенџиенди* (или је овај постпониран), ни субординисаног везника који уводи комплетивну реченицу. Ово за последицу има одсуство ограничења у погледу модалитета, синтаксичких трансформација и редукција реченице којом се представља нечији говор или мишљење: отуд у слободном индиректном говору често јављају интерогативне, екскламативне и авербалне реченице.¹⁴⁹ У слободном индиректном го-

149 У својој књизи Банфиелд (1995, 128) даје преглед конструкција и обрта који се могу јавити у слободном индиректном дискурсу у француском и енглеском језику, а који су искључени из обичног индиректног говора: 1) питања са инвезијом, 2) топикализација – дислокација реченичних елемената улево (директног објекта) удесно (субјекта, апозиције итд), 3) непотпуне и дефек-

вору из истих разлога често наилазимо на узвике, жаргонизме, некохерентност и недореченост – све оно што чега у обичном индиректном дискурсу нема. По томе је он налик управном говору, који допушта да јунаци говоре природно и неспутано. Од њега га пак диференцира немогућност употребе деиктичких заменица у основних функцији и непостојање знакова за навођење. Додајмо да се спацијалним и темпоралним деикса референца не приписује у односу на моменат исказивања (у овом случају наратије) већ у односу на моменат туђе садашњости S^* (види Станојевић и Ашић, 2008): прилози попут *овде*, *сада*, *суџа*, *јуче*, употребљени су не дескриптивно већ интерпретативно.

Као што смо већ нагласили, у овом типу израза нема експлицитних граница између ауторског говора и говора јунака. Прожимање та два типа говора је потпуно, јер у слободном неуправном говору „с апстрактно-граматичке тачке гледишта – говори аутор, док с тачке гледишта стварног смисла целог контекста – говори јунак“ (Бахтин 1980: 164). Наиме приповедач се уживљава у лик јунака задржавајући своју граматичку позицију, (што је посебно уочљиво по употреби личних глаголских форми и заменице трећег лица (Ковачевић, 2010), не одвајајући се од централног тока приповедања.

Захваљући горе набројаним карактеристикама, слободни индиректни говор омогућава да се истакне аутентичност говора и мишљења јунака али и да се представи један други доживљај стварности фикције које се најчешће не поклапа са нараторовим погледом на свет.

тивне реченице, 4) антепозиција прилога за начин, 5) употреба узвика 6) узвичне реченице 7) езитациона понављања.

2.2. Проблем препознавања слободног индиректног говора

У лингвистичкој литератури се увек наводе типични примери у којима је лако препознати слободан индиректни говор: Најчешће су то реченице које својим модалитетом, присуством узвика, као и редом речи имитирају управни говор иако су изречене у трећем лицу а употребљена времена не припадају дискурзивном већ историјском плану исказивања (Бенвенисте, 1966):¹⁵⁰

- 1) Ah! Qu elle serait jolie, plus tard a quinze ans , ressemblant à sa mere, elle porterait, comme elle, l'été, de grand chapeaux de paille! (Flaubert, MB, 504)
Ах! Како ће бити лепа касније кад са петнаест година буде личила на мајку и буде носила као она, лети, велике сламнате шешире!

Посебно индикативан маркер слободно индиректног говора је присуство спацијалних и темпоралних деикса чија се референца искључиво може везати за перспективу јунака а не за моменат нарације:

- 1) Il s'y montra gai. Mme Arnoux était maintenant pres de sa mère à Chartres. Mais il la retrouverait bientôt, et finirait par être son amant (L'Education sentimentale, Flaubert)

Он се обрадова. Госпођа Арну је сада била била код своје мајке у Шатру. Али он ће је ускоро опет срести и најзад постати њен љубавник

150 Извршена је трансформација времена у односу на управни говор: презент је замењен имперфектом, перфекат плусквамперфектом, а футур кондиционалом простим.

Ипак сетимо се да у уметничком делу ствари никад нису експлицитне и једнозначне као у теорији. Наиме у књижевној прози неретко наилазимо на реченице које ничим у својој форми не упућују на то да се ради о слободном индиректном говору. Текст на први поглед може деловати као обична нарација, у њему нема набоја насталог сучељавањем елемената директног и индиректног говора, али га ми, мотивисани нечим што превазилази границе синтаксе и семантике, тумачимо као вишегласје.

С друге стране (види Ветерс (1994: 183) постоје искази који на први поглед делују као примери слободног индиректног говора (због интерогативног и екскламативног модалитета или присуства деиктичких прилога) али припадају искључиво гласу приповедача, који у том случају афективно приступа нарацији.¹⁵¹

2.3. Прагматички приступ

У прагматичком приступу феномену комуникације полази се од хипотезе да се разумевање исказа не може свести на декодирање језичке форме поруке и да у коначној интерпретацији исказа обавезно морају учествовати и контекстуални (нелингвистички) фактори (Moechler et Reboul, 1994). У процесу интерпретације поруке увек се полази од дословног значења да би се, уколико не одговара когнитивним очекивањима, оно обогатило контекстуалним инференцама.

У обичном разговору (конверзациској размени) ти фактори обухватају наша знања о свету и способност логичког расуђивања, док се у тумачењу реченица књижев-

151 Ветерс у свом чланку наводи бројне овакве примере код Стендала и Нервала. Додајмо и позант пример из Флоберовог најпознатијег романа *Госпођа Бовари* у којима слободан индиректан говор који прати збивања у души Госпође Бовари врви од експресивних описа и одличних метафора.

ног текста њима придружују и информације које добијамо читајући дело а које се односе на фиктивну стварност које оно ствара.

У ова случаја важи иста законитост: процес прагматичке интерпретације исказа је завршен онда када је она за примаоца поруке довољно информативна и смислена (када даје довољно контекстуалних ефеката).

У својој књизи о реторици и стилистици А. Ребул указује на неопходност увођења прагматичког принципа за препознавање слободног индиректног говора. Он је делотворан управо у оним случајевима када слободни индиректни говор ни на који начин није лингвистички маркиран. Како онда препознајемо да неки одломак није део неутралне, објективне, нефокализоване наратије већ експресивно представљање нечијих мисли и осећања? Прагматика на ово питање даје јасан и недвосмислен одговор: онда када нас когнитивни контекст спречава да садржај исказа припишемо наратору ми га приписујемо неком другом субјекту свести. Он тада не изражава нараторов поглед на свет већ представља тачку гледишта неког од јунака. Управо због тога слободан индиректни говор је идеално средство за остварење феномена интерне фокализације – улажења у унутрашњи свет јунака и праћења његовог тока свести (Женет, 1978). Захваљујући том свом потенцијалу он се јавља управо у оним делима где је акценат на психолошкој драми, где доживљаји имају предност над догађајима. Читалац не прати само збивања у реалности фикције већ и збивања у унутарњим световима протагониста. Он је непосредном додиру са њиховим мислима и емоцијама, што је врло необично искуство – искуство какво не можемо имати у стварном животу. У теорији релевантности рекло би се да је напор уложен у интерпретацију оваквих атипичних сегмената дискурса надокнађен изузетним когнитивним ефектом – а то је „телепатско читање мисли“.

Дакле слободни индиректни дискурс се по правилу односи на оно скривено и неизречено – на унутрашњи говор. Важно је разумети да он заправо и не мора бити веродостојно преношење језичке форме коју је сам јунак (који уопште не мора бити даровит и речит) у стању да употреби. Мишљења смо да примарна функција слободног индиректног говора, за разлику од примарне функције управног говора, није да верно и тачно репродукује нечији дискурс већ да створи што снажнију илузију уласка у туђу свест и допирања до туђих скривитих мисли – што је у психолошком смислу немогуће у реалном свету. У томе је и његова огромна привлачност.

3. Употреба слободног индиректног говора у Камијевом *Стрanci*

3.1. О роману

У свом ремек-делу *Страница* (1942) Ками је у форми кратког романа изнео основне постулате своје филозофије – егзистенцијализма. Судбина главног јунака је отелотворење потпуног апсурда нашег живота у дехуманизованом друштву. Главни јунак Мерсо нам у некој врсти дневника описује временски период током којег доживљава трансформацију од обичног службеника уморног од баналне стварности, до осуђеника на смрт који се у затворској ћелији храбро суочава са својим последњим данима. На почетку романа Мерсо добија телеграм у којем га из старачког дома где је смештена његова мајка обавештавају о њеној смрти. Његова реакција на ту вест као и понашање на сахрани одударају од типичне слике ожалошћеног сина искрено погођеног смрћу блиског бића. У наставку романа описује се бескрајна досада његове свакодневнице и суштинска безначајност односа

које Мерсо има са послодавцем, колегама, комшијама и љубавницом.

Та учмалост Мерсоове егзистенције бива прекинута сасвим неочекиваним мрачним догађајем. Готово случајно он се нашао у друштву једног комшије, подводача Рејмона с којим одлази на плажу. Тамо се њих двојица сукобљавају са групом Арапа који желе да се освете због насиља које је макро извршио над сестром једног од њих. Макро је у тучи повређен ножем. Нешто касније Мерсо се сам враћа на плажу где среће једног од Арапа који му показује оштрицу ножа. Избезумљен од тешке врелине и јачине подневног сунца о од које му се муте слике у глави Мерсо вади револвер и испаљује три смртоносна хица у младића.

У другом делу романа Мерсо је ухапшен, против њега се води судски процес и најзад бива осуђен на смрт. Он у затворској ћелији проживљава своје последње дане и суочава се са основним питањима егзистенцијализма – смислом живота, проблемом људске (не)слободе, (не)постојањем Бога и хипокризијом савременог демократског друштва.

Основно питање које покреће ова књига није зашто је Мерсо починио злочин већ – зашто је осуђен. Ками показује да су у свету апсурда људски поступци и пориви, последица случајности и сплета околности који не зависе од наше воље. Зато Мерсо до самог краја романа хладнокрвно прихвата и неутрално описује све што му се дешава, зато и не покушава да се одбрани пред судијама баш као ни пред самим собом. И управо је због тог односа према животу, због своје анималне природности лишене сваке хипокризије, и кажњен. Он је крив не зато што је починио злочин већ зато што одбија да се повинује социјалним конвенцијама које укључују и показивање емпатије.

3.2. Специфична употреба слободног индиректног говора у *Сираницу*

Мерсоов највећи грех је нехај који показује у односу на људе али и у односу на самог себе. Управо због те равнодушности он је у психолошком смислу анти-јунак, недовршено друштвено и морално биће са смањеним афектима, код кога физичке реакције доминирају над душевним животом. Његов дискурс показује да он ништа не доживљава и не преживљава, да само препричава збивања и разговоре у којима истински не учествује. Чињеница да је роман написан у првом лицу показује да Ками не жели да догађаје описује из перспективе свезнајућег наратора који улази у свест јунака. Истовремено, Мерсо није ни класичан приповедач – учесник у радњи; наиме он избегава да размишља о другима, не улази у анализу туђих речи и поступака и несклон је интроспекцији. Много је страница до сада написано о стилу којим се Ками служи у овом роману како би и формом подвукао отуђеност и неприлагођеност свог анти-јунака. То је најпре први роман у француској књижевности у којем је уместо *passé simple*-а у наративу употребљен *passé composé*: ради се о фактографском перфекту захваљући којем се предикатима додељује статус информација а не догађаја између којих постоје узрочно-последични односи (Станојевић и Ашић, 2008). Једноставна синтаксичка структура реченица као и сведена лексика у којој готово да и нема експресивних елемената такође су у функцији штурог и хладног, натуралистичког описа сиве стварности.

Али сасвим неочекивано и противно свим правилима нефокализоване наративне *Сиранице* врви од слободног индиректног говора. Да би се разрешио овај парадокс потребно је утврдити које одлике има ова форма у овом роману и разумети чему, као таква, заправо служи.

Најпре треба истаћи да у *Сираницу* слободни индиректни говор увек и искључиво служи да се представи изречени, гласни говор а никад да се ослика унутрашњи говор. У првом делу романа наратор га користи да би пренео разговоре које води са особама које среће у свом празном и бесциљном животу. Он тај начин вешто избегава навођење дијалога, јер би у том случају морао да пренесе и своје речи, своје реакције – да себе представи као активног учесника у комуникацији С друге стране класичан индиректни говор подразумева анализу пре-причаног, коментар и исказивање става у односу на туђе мишљење. Читалац полако открива да је главни јунак потпуно затворен у себе, те да вербалне размене са другим људима само аутоматски бележи, да на њему оне не остављају стварног трага.

Следећи одломак је пример ове специфичне употребе слободног индиректног говора:

- 2) Il m a déclaré qu'il allait me parler d'un projet encore tres vague. Il voulait seulement avoir mon avis sur la question. Il avait l'intention d'installer un bureau a Paris qui traiterait ses affaires sur la place, et directement, avec les grandes compagnies et il voulait savoir si j'étais disposé a y aller. Cela me permettrait de vivre a Paris et aussi de voyager une partie de l'année.

Саопштио ми је да ће ми говорити од једном свом још доста неодређеном плану. Само је желео да чује моје мишљење о том питању. Имао је намеру да у Паризу отвори представништво које би на лицу места и директно са великим предузећима водило послове и желео је да зна да ли сам спреман да идем тамо. То би ми омогућило да живим у Паризу а такође и да током једног дела године путујем

Ниједан елемент у тексту експлицитно не показује да се ради о слободном индиректном говору. Његово постојање се дакле инферира: наратор у првој реченици информише читаоце да његов саговорник намерава да му нешто саопшти, он нас припрема да чујемо нечије речи. Тиме сигнализира да је текст који следи не треба да посматрамо као нарацију, као део приповедачког размишљања и анализе туђих ставова и поступака (иако нас ништа у самом тексту не спречава да га тако тумачимо!). Највећа специфичност овог стилског проседеа је у томе што нешто што подсећа на размишљање о изреченом ми треба да интерпретирамо само као преношење речи.¹⁵²

Рецимо нешто и о динамици која настаје трансформацијом заменица и поигравањем са њиховим референтима. У нарацији у трећем лицу слободни индиректни говор подразумева да ми то треће лице заправо „чујемо“ као прво, јер смо у директном контакту са ликом који се на тај начин оглашава, делећи с нама своју интиму. Нарација у првом лицу по правилу не допушта могућност такве заменичке трансформације – у њој је (Банфилед, 1995) једино могућа транспозиција нараторовог садашњег *ја* (а под садашњим треба разумети „у тренутку исказивања“) у неко *ја* које припада његовом доживљају стварности из прошлости (опет прошлости у односу на моменат нарације). Када се таква транспозиција ипак догоди остаје нам да закључимо да је писац наратору дао натприродну могућност да искочи из оквира личне исповести и уђе у свест људи које среће на свом животном путу. У *Стиранци* се иза те транспозиције крије нешто сасвим супротно – слободним индиректним говором наратор преноси – не нечији унутрашњи монолог већ нечије (у овом случају

152 Тако *il voulait avoir mon avis / il voulait savoir* ми не тумачимо као Мерсоово размишљање о саговорниковим намерама већ само као навођење његових речи (цитирање). Отуд и прилог *seulement* у првој реченици.

газдино) обраћање њему (наратору). А то што закључујемо да заменица трећег лица стоји уместо заменице првог лица не приближава нас неком субјекту свести, као код класичног слободног индиректног дискурса. Јер, понови-мо још једном, у питању је само преношење говора а не урањање у мисли. Ми присуствујемо Мерсоовом слушању нечијих речи, речи које нам делују туђе колико и њему.

Запазимо сада да се у процесу преношења обраћања дијалогско *јми* замењује заменицом првог лица. Суштинско питање је: ко стоји иза тог *ја*? То није, као што би се на први поглед могло учинити, људско *ја* које размишља, које поставља питања, које анализира, које има жеље и планове. То *ја* је само одјек саговорниковог *јми*, оно припада реченицама које су магнетофонска репродукција туђег гласа. Стварни Мерсо у њима не постоји.

Све у свему, захваљујући овом специфичном слободном индиректном дискурсу, писац негира свако изражавање субјективности. Мерсо је у психолошком смислу јасно дефинисан као отуђен: он је сасвим незаинтересован како за саговорника тако и за садржај поруке коју прима и заправо уопште не учествује у дијалогу, иако се овај непосредно тиче његове будућности. Мишљења смо такође да монотонија саме форме слободног индиректног говора (која је последица чињенице да овај не преноси унутрашњи ток мисли већ изговорене речи) има додатну функцију у овом проседеу: она указује на то да се Мерсо досађује слушајући друге. Али највећа снага овог проседеа је што се у њему губи аутентичност и природност размишљања у првом лицу.

Потпуно исти ефекат постиже се и онда када Мерсо слободним индиректним говором преноси сопствене речи. Он одговара зато што је питан, зато што зна да има обавезу да нешто каже, а не зато што има нешто релевантно да саопшти.:

- 1) 4) Il voulait que je l'aide. il m'a demandé si j'avais eu de la peine ce jour-là. J'ai répondu cependant que j'avais un peu perdu l'habitude de m'interroger et qu'il m'était difficile de le renseigner. Sans doute, j'aimais bien maman, mais cela ne voulait rien dire. Tous les êtres sains avaient plus ou moins souhaité la mort de ceux qu'ils aimaient. Ici, l'avocat m'a coupé et a paru très agité.

Желео је да му помогнем и питао ме је да ли ми је било тешко тога дана. Ја сам међутим одговорио да сам мало изгубио навику да се самоиспитујем и да ми је било тешко да га о томе обавестим. Без сумње сам волео маму, али то ништа није значило. Сва здрава бића су у мањој или већој мери пожелела смрт вољених. Ту ме је адвокат прекинуо и деловао је јако раздражено.

Одломак започиње индиректним говором којим, не случајно, наратор саопштава да није склон самоанализи. Искази који следе би се међутим могли интерпретирати и као његов унутрашњи монолог. На лингвистичком нивоу, у овом одломку не долази до трансформације лица. Ипак, иза првог лица у реченици модификованој прагматичким прилогом (*sans doute...*) не крије се декартовско „*cogito ergo sum*“ – њено „ја“ је само одјек гласа који говори у празно. Мерсо јасно ставља до знања да не жели да нас упутује у збивања у својој души већ само и искључиво да пренесе своје речи, речи према којима је већ успоставио одређену дистанцу. Управо тиме он показује да им не придаје посебну важност иако се тичу врло озбиљних ствари – његовог амбивалентног односа према мајци и његовог виђења људских односа уопште. Мерсо такође нимало не занима мишљење других људи о његовим ставовима – индиректни говор (обичан и сло-

бодни) преноси само оно што је он рекао. Закључујемо да говор главног јунака није чин којим он жели да делује на саговорника и да изазове његову симпатију, већ само пуко неелоквентно говорење. Адвокатов бес није само реакција на садржај онога што је чуо (а то што је чуо се коси са друштвеном и етичком нормом) већ и реакција на чињењицу да Мерсо није кооперативан саговорник. Он не скрива своје бруталне ставове и не покушава да помогне у сопственој одбрани, нити да глуми хумано и емпатично биће.

У другом делу романа функција слободног индиректног говора је још сложенија. Он више није само маркер Мерсоове отуђености и аутистичности већ и начин да се иронично укаже на извештаченост и бесмисленост самог суђења. Стиче се утисак да учесници у процесу који се води против Мерсоа нису људи слободне воље и неспутаног мишљења већ марионете у рукама система који почива на хипокризији и лажним вредностима. Судски процес делом је представљен путем дијалога а делом путем слободног индиректног говора којим се, треба истаћи, преносе кључне реченице оптужбе. Стандардног индиректног говора готово да и нема. Наратор одбија да препричавајући и коменатришући реплике изложи своју интерпретацију реторике којој је изложен. Све се збива изван њега, он у сопственом суђењу не учествује. Пародира се логика оптужбе, наивност одбране баш као и коначна одлука: јунак је осуђен на смртну казну. Банализују се и форма и садржај изреченог. Слободним индиректним говором укида се драматичност ситуација које би по својој природи морале бити истински драматичне. Представљене сцене као да не припадају реалности већ театру апсурда. Оне су бледа пројекција стварности онога кога та стварност не занима. И опет се Мерсоово „ја“ губи у одјецима туђих речи, он је оно што други казују о њему. А други су, као што ће се из следећих одломака ви-

дети, такође само оно што говоре: звучници који емитују готове паролe и празне фразе.

5) *Il s'est présenté et m'a dit qu'il avait étudié mon dossier. Mon affaire était délicate, mais il ne doutait pas du succès, si je lui faisais confiance. Je l'ai remercié.*

Прегстијавио се и рекао ми је да ироучио мој досије. Мој случај је деликастијан али није сумњао у успех ако му будем указао иоверење. Захвалио сам му се.

4) *Il m'a fait asseoir et, avec beaucoup de courtoisie, m'a déclaré que mon avocat, «par suite d'un contretemps», n'avait pu venir. Mais j'avais le droit de ne pas répondre a ses questions et d'attendre que mon avocat pût m'assister. J'ai dit que je pouvais répondre seul.*

Наложиио ми је да седнем и врло куртиоазно ми саоиштиио да мој адвокати „силом ирилика“ сиречен да дође. Али ја сам имао ираво да не одиоварам на њеиова ииштиања и да сачекам да адвокати буде у мојућности да ми иомоине. Рекао сам да моју сам да одиоварам.

И у овом одломку запажамо исти стилски поступак десубјективизације: оно што би се могло схватити као анализа је заправо само преношење речи без икаквог коментара. Мерсо не показује да настоји да проникне у адвокатуву психу, нити да га види као заступника који ће га одбранити. И заиста као да је предосетио да се адвокат на суђењу неће појавити, што је тема следећег одломка – који започиње хибридниm индиректним говором са уметнутим цитатом којим се наводи разлог адвокатувог непојављивања. Тим поступком наратор исказује своје неповерење према оном што му се у судници саопштава. Овај проседе наставља се увођењем слободног индиректног говора. Речи су опет представљене као означи-

тељи без правог смисла и вредности, означитељи који не завређују никакву анализу.

Како суђење иде ка врхунцу тако Мерсо све више допушта да други говоре кроз и уместо њега; његово стварно ја све се мање чује, заглушено је буком туђих интерпретација његовог живота и његове личности.

- 6) J'ai trouvé que sa façon de voir les événements ne manquait pas de clarté. Ce qu'il disait était plausible. J'avais écrit la lettre d'accord avec Raymond pour attirer sa maîtresse et la livrer aux mauvais traitements d'un homme « de moralité douteuse ». J'avais provoqué sur la plage les adversaires de Raymond. Celui-ci avait été blessé. Je lui avais demandé son revolver. J'étais revenu seul pour m'en servir. J'avais abattu l'Arabe comme je le projetais. J'avais attendu. Et « pour être sûr que la besogne était bien faite », j'avais tiré encore quatre balles, posément, à coup sûr, d'une façon réfléchie en quelque sorte.

Помислио сам да његов начин виђења догађаја није био без логике. Оно што је говорио могло је бити истинито: Написао сам писмо помирења заједно са Рајмобом да би привукао његову љубавницу и бацио је у руке човека „сумњивих моралних карактеристика!“. Ја сам провоцирао на плажи Рејмонове противнике. И они су га оземлили. Ја сам му тражио револвер. Вратио сам се на плажу сам да бих га употребио. Упуцао сам Арапина као што сам и намеравао. Сачекао сам. И да бих био сигуран да је задатак добро обављен, испалио сам лагано још четири метка, сигурном руком, на неки начин промишљено.

У горе наведеном пасусу експлицитно је представљено то мешање перспектива: тужиочева визија догађаја постаје Мерсоова исповест. Јасно је да се од оптуженог не очекује да сам исприча шта се десило и открије мотиве свог злочина.

- 7) L'avocat général a déclaré aux jurés que de notoriété générale le témoin exerçait le métier de souteneur. J'étais son complice et son ami. Il s'agissait d'un drame crapuleux de la plus basse espèce, aggravé du fait qu'on avait affaire à un monstre moral.

Главни адвокат је саопштио судијама да је опште познато да се сведок бавио подвођењем. Био сам његов саучесник и пријатељ, Радило се о гнусној драми најгоре врсте, а отежавајућа околност је да се ради о моралном чудовишту.

Иако опет употребљава прво лице главни јунак-наратор не исказује сопствени став према оном за шта га терете, као ни према стравичним карактеристикама које му се приписују. Захваљујући већ у роману устаљеном механизму обесмишљавања ја-исказивања ми схватамо да су те речи заправо ехо туђег мишљења које само пролазе кроз Мерсоа. Ками намерно жели да створи утисак да Мерсо сам о себи говори као о моралном чудовишту, не зато што у то заиста верује већ зато што је у апсурдном свету у којем живи, реч онога који има друштвену моћ неприкосновена. Да су оптужбе изложене директним говором на њих би се могло одговорити, оне би се могле поништити. Међутим овим специфичним стилским проседеом писац поручује да правосудни систем његовог времена није место дијалога и стварне борбе мишљења.

На самом крају суђења наратор нам сам саопштава оно што нам је индиректно казивао начином на који је преносио речи учесника у суђењу. Он наводи да се адвокат обраћа пороти у његово име користећи заменицу првог лица. Тиме је, поручује нам, дефинитвно потврђено да је он у целом процесу „сведен на нулу“, да му се не признаје никакав идентитет, да у сопственом животу не игра никакву улогу и да му једино преостаје да га из даљине равнодушно посматра.

Међутим све се у јунаковој психи мења кад доспе у затворску ћелију где чека на егзекуцију. Ту се он по први пут суочава са светом, животом и самим собом. Најупечатљивији доказ тога је његово обраћање исповеднику, такође дато у облику слободног индиректног говора. Али овога пута функција овог облика је сасвим различита – он прати јунаков ток свести, његову снажну емотивну реакцију и на махове прераста у унутрашњи монолог. Мења се и његова форма – он је, као што се може видети из следећег одломка врло маркиран у односу на нарацију.

- 5) *Il avait l'air si certain, n'est-ce pas ? Pourtant, aucune de ses certitudes ne valait un cheveu de femme. Il n'était même pas sûr d'être en vie puisqu'il vivait comme un mort. Moi, j'avais l'air d'avoir les mains vides. Mais j'étais sûr de moi, sûr de tout, plus sûr que lui, sur de ma vie et de cette mort qui allait venir. Oui, je n'avais que cela. Mais du moins, je tenais cette vérité autant qu'elle me tenait. J'avais eu raison, j'avais encore raison, j'avais toujours raison. (...) Comprendait-il, comprenait-il donc ? (...) Lui aussi, on le condamnerait. Qu'importait si, accusé de meurtre, il était exécuté pour n'avoir pas pleuré à l'enterrement de sa mère ? (...) Comprendait-il donc, ce condamné, et que du fond de mon avenir... J'étouffais en criant tout ceci.*

- 8) Он је деловао тако сигурно, зар не? Па ипак, ни једно од његових убеђења није вредело ни пишљива боба. Он није био сигуран да је жив јер је живео као мртац. А ја сам, изгледао сам као да сам све изгубио. Али био сам сигуран у себе, сигуран у све, сигурнији од њега, сигуран у свој живот и у ту смрт која ће доћи.. Да, имао сам само то, Али бар сам се држао те истине онолико колико је она држала мене. Био сам у праву, и сада сам у праву, увек сам управу. Да ли ме је разумео, да ли ме је дакле разумео? И њега ће осудити. Зар би било важно то што, оптужен за убиство, поднео смрту казну зато што није плакао на сахрани своје мајке? (...) Да ли је разумевао, тај осуђеник и да из дубине моје душе.... Гушио сам се, урлајући, избацујући све ово из себе

По први пут у роману наилазимо на типичну форму слободног индиректног говора. Уочавамо упитни модалитет, понављања, интензификације, емфазе, топикализацију, присуство партикуле *оуи*. Реченице су богате експресивним елементима, набијене сликама-метафорама, ритам се убрзава, мења се тоналитет, тако да израз на махове постаје готово лирски. Питање које се намеће је зашто Ками овде није посегао за управним говором. Мишљења смо да употреба слободног индиректног говора ствара утисак да се Мерсо не обраћа само исповеднику већ и самом себи, да он заправо гласно размишља. Једино се на овом месту ствара ефекат унутрашње фокализације и улажења у ток свести јунака (наратора). У тој свести се најзад нешто збива: он од пасивног објекта постаје активан мислећи субјекат и побуњени човек филозофије егзистенцијализма. Овом драстичном променом стила аутор утиче и на трансформацију читаачевог односа према Мерсоу: од извитопереног странца он по-

стаје аутентично људско биће с којим се поистовећујемо, чију трагедију преживљавамо и чијем филозофском про-светљењу присуствујемо.

4. Употреба слободног индиректног говора у приповеткама Видосава Стевановића

4.1. О приповеткама

Стварносна проза чији је, у српској књижевности, један од главних представника В. Стевановић је и по темама и по односима према јунаку блиска егзистенцијализму. Јер беда која се ту описује не односи се само на материјално већ и на духовно сиромаштво социјалистичког друштва које седамдесетих година прошлог века упада у велику кризу идентитета. Стевановићеве приповетке пркосе слици идеализованог, лажног света коју нуде књижевна дела написана у славу тадашњег режима. Универзум у који нас уводи Стевановић је суров и страшан, у њему нема места за срећу, доброту и љубав. Људски односи су лажни и дубоко нарушени, Стевановићеви јунаци често имају проблем идентитета, не припадају ниједном месту и времену, одликује их сиромашан душевни живот, емоционално су испражњени, резигнирани и избегавају присне односе са људима. Као да се налазе на ивици амбиса у који само што нису упали, полусвесни да нема никог ко ће им пружити руку спаса. Њихово говорење је стога бесциљно, они се непрекидно суочавају са неразумевањем, равнодушношћу или чак агресивношћу саговорника, а ни сами нису ништа бољи у комуникацији.

Анализирајући приповетке које припадају збирци *Периферијски змајеви* уочили смо да у њима бројни стилски елементи и по форми и по функцији одговарају ономе

што смо уочили у Камијевом *Сџраницу*. Нарација је у првом лицу, нема свезнајућег приповедача који би залазио у дубине душа својих јунака. Запажамо да и овде слободни индиректни говор служи да се пренесе живи, изречени а не унутрашњи говор. Он је и код Стевановића средство за стварање ефекта дефокализације и отуђености. Актери Стевановићевих приповести одрођени су од сопствених бића и истинске комуникације. Они говором често само испуњавају заглушујућу тишину својих празних живота.

Ипак оно по чему се у формалном смислу разликују Камијев и Стевановићев слободни индиректни говор је што се, као што смо показали, у првом преносе саме реплике једне стране у дијалогу (оно што неко саопштава Мерсоу или оно што Мерсо казује) док се у другом чују оба учесника у разговору.

- 9) *Подигао сам слушалицу. Јесам ли био ја? Нисам. Јесам ли код куће? Нисам код куће. Отишао сам у мајтерину. Зашто се зезам? Зашто шито се зезам. Прекинуо сам везу и нисам сјусјитио слушалицу.*
(ПЗ, 55)

Управо због тог двогласја горњи одломак на први поглед делује као унутрашњи дијалог. Али контекстуално је сасвим јасно да је у питању препричани разговор у којем су саговорникова питања, која наратор доживљава као неку врсту атака на његову приватност, дат кроз слободни индиректни говор. Оваква бизарност форме је у сагласју је са садржајем разговора, који је заправо антикомуникација, у њему нема никаквог преношења порука.

У следећем примеру слободан индиректни говор је маркер конверзацијске некооперативности: питања у првом лицу показују да овога пута саговорник нараторов говор сматра агресијом на коју не жели да одговори ничим сем псовкама:

- 10) *Враїа ми је оїворіо жїољавко са їлаукомом на деснои оку. Оїейї ја? Сїїоїшину їуїа ја? Момчиловић није код куће – не зна се ни кад одлази, ни кад долази. Шїїо му се не скинем с оне сїівари?.* (ПЗ, 60)

Напоменимо је да су сви дијалози представљени на овај начин по садржају банални и у грајсовском смислу крајње неуспешни. У свету *Периферијских змајева* свако је „Странац“, отуђен и притиснут апсурдом своје егзистенције.

Уочили смо још једну битну карактеристику слобод-ног индиректног говора у Стевановићевим приповеткама која га чини динамичнијим и експресивнијим од његовог хомолога у *Сїїранцу*: он врви од жаргонизама, дијалектизама и уопште одликују га различита одступања од књижевне језичке норме. Он дакле омогућава да се лексички и синтаксички оживи стил а да се не прекида сама наратија – до чега би дошло увођењем дијалога.

- 11) *Једва сам їа наїоворио да вози. Тек је ручао, одмара лечка, вари њуїу. Ако је најред, није њеїов ред. Слаїао сам їа да журим на авион. Да имам резервисано месїо у Дубровнику. Знао ли сам раније да журим? Јесам, али сам заборавио чуку. Ди ми је їрїїљаї? На аеродрому. Моїу ли вожњу без їааксимейїра? Моїу и без їааксимейїра, само да се їура.* (ПЗ, 63)

Још једну ствар треба истаћи: због присуства два сасвим раздвојена гласа овакав слободни индиректни говор (за разлику од примера из *Сїїранца*) се ни формално не може посоветити са преношењем мисли. Наиме у стереотипном слободном индиректном говору не сме бити никаквих маркера обраћања другоме (нпр заповед-

ног начина или вокатива) нити указивања на присуство неког коме је порука намењена. Он се, по Банфилед, никако не може односити на стварну комуникацију између две особе

Ова правила не важе са изговорени слободни индиректни говор те се по нашем мишљењу он може сматрати посебном категоријом у наразији. Следећи пример то и потврђује:

- 12) Још у чекаоници ми неки бакут из прошлог века ували једног тршавог клињу са оволиким очима. Као иде дијете, код родитеља у Дојчланд, нека будем добар, као што сам лијеп, да га испоручим на тамо њиховом јеродрому. Биће заувар, памтиће ми то док је жива.

Првом реченицом наратор сигнализира да је оно што следи преношење говора, не ток мисли. Речца *као* служи да експлицитно уведе туђе изговорене речи и маркира нараторову дистанцу у односу на њих. Следећи важан маркер је специфични обрт са *нека* (уз који не иде као што је уобичајено 3. лице већ 1. лице) којим се преноси заповедни начин. Уочимо најзад и заменицу *ми* која потврђује да наратор преноси нечије обраћање њему.

Занимљиво је да се слободним индиректним говором може пренети и читање написане поруке:

- 13) Исправио сам цедуљу и прочитао је. Књавао сам као мртац, није могла да ме пробуди. Журила је на шљаку, отишла је. Заборавила је наруквице – драг поклон. Никад нисам код куће. Доћи ће сутра по њих. Буба. Дођавола, зар је већ сутра?

Као и код Камија нараторово *ја* бива у референцијалном смислу замењено нечијом пројекцијом његовог

бића. Иза те маске крије се индиферентни јунак који не жели да опише било какву своју реакцију на поруку. А аутор поруке сведен је на треће неутрално лице које не може да се обрати директно главном јунаку и чије речи самим тим немају тежину и важност за њега. Он само равнодушно саопштава шта је написано и његов коментар не односи се на садржај прочитаног већ на спознају да се успавао.

5. Закључак

Основна функција специфичне употребе слободног индиректног говор у којој он преноси непатворени, не-анализирани, изговорени дискурс је слабљене илокуцијске и перлокуцијске снаге реченица у дијалозима које воде Камијеви и Стевановићеви јунаци. Реченице престају да буду говорни чиновни и постају пуко и апсурдно говорење. Истовремено, транспозицијом заменица губе се границе између различитих субјеката свести, бледи аутентичност ликова и њихових погледа на свет. Отуђени човек не слуша да би разумео, нити говори да би био схваћен. У површним и безличним односима са другим људима он губи свој идентитет и свој језик. Резултат је дисонантно вишегласје које саму комуникацију чини бесмисленом. Можда више од било код другог стилског поступка овај специфичан тип представљања изреченог одражава и изражава егзистенцијалистичку филозофију и уметнички *credo*. Примери које смо анализирали у овом раду су књижевно отелотворење ужаса који настаје у сусрету „људског вапаја и бесмислене тишине овога света“ (Ками, *Мий о сизифу*).

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин М. (1989), *O romanu*, Beograd: Nolit.
- Banfield A. (1995), *Phrases sans parole : Théorie du récit et du style indirect libre*, Paris, Seuil.
- Benveniste E. (1966), *Probleme de linguistique générale I*, Gallimard, Paris. *française* 67, 5–19, 32, 87–117.
- Genette G. (1972), *Figure III*, Paris, Seuil.
- Moeschler J. & Reboul A. (1994), *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*, Paris, Seuil.
- Ковачевић М. (2010), „Стилско-језичке карактеристике бајки „Долина јоргована“ Тиодора Росића, (Реферат са Научног скупа *Савремена књижевност за децу у науци и настава* одржаног на Педагошком факултету у Јагодини 20. 3. 2010).
- Ковачевић М. (2000), *Стилистика и прагматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Reboul A. (1992), *Rhétorique et stylistique de la fiction*, Nancy, Presses Universitaire de Nancy.
- Sperber D. & Wilson D. (1986), *Relevance : communication and cognition*, Oxford, Blackwell.
- Vendler Z. (1967), *Linguistics in Philosophy*, Ithaca, Cornell University Press.
- Vet C. & Landeweerd R. (1994), „Locuteur externe et protagoniste interne: le cas du discours rapporté”, in *Travaux de linguistique* 29, 9–19.
- Vetters C. (1994), „Free indirect speech in French” in Vet C. & Vetters C. (ed.), *Tense and Aspect in Discourse*, Berlin; New York, Mouton de Gruyter.
- Vuillaume M. (2000), „La signalisation du style indirect libre”, in Mellet S. & Vuillaume M. (éds), *Le style indirect libre et ses contextes*, Amsterdam; Atlanta, Rodopi, 107–130.

ЈЕЗИЧКА НОРМА У ПОЕЗИЈИ СТЕВАНА РАИЧКОВИЋА

1. Увод

Поетска фигура је одступање од уобичајене и свакодневне употребе језика. У овом ћемо раду показати како српски песник Стеван Раичковић, свесно кршећи језичку норму, ствара песничке слике и стилске ефекте. Најпре ћемо дати кратак преглед нестандартне лексике коју он користи у својим стиховима, потом ћемо се окренути специфичним и атипичним синтаксичким обртима у његовој поезији. У последњем одељку овог чланка анализираћемо Раичковићева поигравања са семантичким правилима. Наш циљ је не само да опишемо језик овог великог уметника, већ и да покушамо објаснити његову лепоту.

2. О поезији и стилу Стевана Раичковића

Стеван Раичковић (1928–2007) је песник који је много пажње обраћао на језик и форму. У том је смислу његова поезија чиста и класична. Пишући о његовим песмама Б. Миљковић је рекао: *Само захваљујући сиром облику њесма је могла да исјуни њразнину у којој се јавља.*

Из љубави према лепом и савршеном поетском облику Раичковић се често опредељује за сонет али није му

стран ни слободни стих (управо због тога М. Лалић његов опус назива *великим ѿоејским ойийом* (Лалић, 1971)). Ипак његова брига за лепоту језичког звука и поштовање стиха и ритма нису парнасовско и ларпурлартистичко идолопоклонство форми. Раичковић, у критици познат као *јесник ѿправа, ѿишина и смрѿи* (види Потих, 2003) пре свега пева да би описао природу и исповедио душу. Он не жели да запањи формом већ да форму до савршенства верленовски усклади са оним што жели слушаоцу да саопшти.

И њега као и В. Попу, одликује изванредна економичност у употреби језичких знакова (Јовић, 1975, 46). Његови стихови су сажети и згуснути. Нема код аутора *Камене Усѿаванке* ничег сувишног, не постоје непотребни украси и гомилања епитета. Раичковићев тон је чист, лак и наизменично тужан и распеван, попут Моцартових концерата и соната. И управо због тога нам се његове песме, иза којих стоји један огроман рад и напрезање да се нађе права реч, чине једноставним.

Иако Стеван Раичковић не прихвата надреалистички принцип поезије као језичког експеримента, односно поезије као уништења стандардног језика да би се створио нови и бољи, у његовом делу ипак наилазимо на одступања од норме и на кршења правила која се односе на различите нивое језика.

3. Необично у лексици

Лексичко онеобичајење у Раичковићевој поезији настаје на три начина која имају различиту стилогену моћ: у њој се јављају неправилни облици речи (они експлицитно крше језичку норму), маркирани облици (обележени као дијалектатски, архаични или поетски) и најзад, необичне и сасвим оригиналне кованице.

Тако песник каже: као *најаднуї даКцилима* (Болест), *їо суйуренима* (Тугованка), *їоврацима* (Тиса 2), *колача од ваниље* (Гурије). Песник користи придеве *розу* (Гурије) *вишља*, *уїаничени* (Пост Скриптум), *каком* (Ветрењача) *диїла* (Остани у том лету), неправилне и скраћене глаголске облике *каїа* (О дај ми!), *маша їучући*, *уїо* (Метаморфозе), *машам*, *їрисїо* (Стихови), *јаши* (Немања), *обрво* (Записи о ЦВ, Гурије), *їромаша* (Цртам по песку кругове).

Напоменимо да код Раичковић често прибегава елизији и тако добијамо облике попут *їримисо* (Ти си мој живот видела из близа), *мисо*, *їосо* (Записи о ЦВ),.

Неки од ових облика употребљени су да би се створила рима (нпр *обрво* римује се са *дрво*), *каїа* са *слаїа* *розу* са *козу*, *неїма* са *свїма*) неки да би се одржао одређени број слогова у стиху а неки просто због своје звучности (*даКцили*).

Међу маркираним речима ту су застарело *вавек* (Двојник), *сїїнуїи* (Крлетка), *чаїїаїи* (Веселину) *родїїи* (Остани), *їроминуїи* (Цртам по песку кругове), *зидаїи* (Касно лето), *смотїриїи* (Запис о песми), данас ретко коришћени турцизми *дукаїїе*, *арїаїа*, *есїаї* (Захарије) и два русизма *їричина* (причина) и *недосклони*. (Плавет).

Каткад необична реч има посебну експресивну вредност, као у стиху *не чїїа он їїе књиїе но чаїи с наших лица заїонейїке и бриїе* (Веселину) где насупрот обичног *чїїаїи књиїе* имамо афективно *чаїи с наших лица*.

Раичковић радо у својој поезији користи и звучне дијалектизме. Његова поезија за децу врви од таквих речи, речи које често стварају и комичан ефекат: *колеба* (Гурије), *ора* (Уморна песма), *руво* (О како дуго), *аїаїи* (Страшило), *лилав* (Балада о уцветалом бадему), *їавиња* (Немања), *ланула* (Пантелија), *крува*, *рженице*, *їужваре* *їразнаре*, *нарезанца* (Ветрењача), *кровињара* (Кровови), *нек се ије*, *длиз* (Гурије), *вейроушка* (Ветар), *скоїној* (Тамница), *їанцаїи* (Михајло), *шлаї-обрсї* (Језиди-мир), *їанца* (Микаило).

Раичковић каткад употребљава и речи које се у речницама означавају као поетске то јест које су карактеристичне за лирски израз: *средросїи*, *суїноњ*, *дањ* (Слика у родитељском дому), *даљ* (Урлик), *їонейайїи* (На друму), *борја* (Час), *зурим нице* (Уместо да у свилу лаку), *неїве*, *дискоси* (Седим на твоме гробу), *рујайїи* (Акваријум), *ресїїи* (Записи о ЦВ), *нейобедан*, *свањива*, *їмуша*, *лейнуїи* (Пролази), *їрихујалосїи* (Остани у том лету), *унавидели*, *наузнако* (Корачам другом улицом), *лисичине* (Причина).

Веома често употреба маркираних речи може се објаснити потрагом за римом (*ланула-нанула*, *верїоуш-ку-крушку*, *їије-ије*, *длиз-низ*, *нице-лице*, *искоси-дискоси*). Каткад се римовањем две необичне речи стварају комични ефекти: *Да куйим есїайа / їреба да се аїа* (Страшило). Посебно је звучан варваризам *їумїозне* (*Прекр-сїио їумїозне //* (Веселину), који чак добија пренесено значење: *ушао је наш доктїор већ и у їодине їозне ал још увек – їумїозне*.

Најзад, у његовој брушеној поезији наилазимо и на речи које је сковао сам Раичковић, у потрази за савршеном римом, милозвучјем или пак за снажним значењским ефектом. Те речи имају најјачу стилогену моћ. Ту су најпре придеви добијени уз помоћ префикса *не*: *Даске криве*, *неделе* (Записи о ЦВ), *Дуд нейїесан* (Киша је тако блага), *несїроїа* (Киша је тако блага). Близак њима по звуку је облик (*Камен*) *невени* (Камена успаванка) сасвим аутентичан, чије се значење мора извести из значења оквира у којем се налази а који се римује са обликом *не вени* : *Заусїави се диљко и не вени // Усїавајїе се, ко камен, невени // Усїавајїе се їужни, уморени*. (овај облик се може тумачити и као вокатив множине именице *невен – цветї*)

Потом имамо придеве, *безмосїи* (*Преко воде безмосїе –* (Скелеција)), и шаљиво *варав* (Гурије).

Посебно је упечатљива језичка игра у песми *Нова ера*, где је домаћа реч *вук* замењена латинском речју *lupus* (која се не користи у нашем језику сем као назив једне болести) –
– *Овце би шиииуио ЛУПУС* – како би се добила рима са *кујус*.

Поменимо најзад и мушки облик именице *Весталка Вестал* (Причина), односно женски облик именице *Ѓак Ѓакуша* (Микаило) баш као и кованице из поезије намењене деци: *йре йола века и и-ха* (Рафајло), реч без значења *Трайалаја* (Нов шешир) и узвик који би требало да је ономотопеја за пољубац: *МЉАС!* (Гурије).

На морфолошком плану посебно је упечатљив облик *неима* који се јавља у неколико песама: *неима ока / уха / Књиге*), *кад мисли неима* (Празнина), *Где мемла йрује а неима лека* (Монолог), *неима шаке* (Двојник) и постао је обележје Раичковићевог стила.

Умећући у класичне лирске структуре жаргонизме, дијалектизме, неправилне и чудновате речи Раичковић примењује стилистички поступак који је, почев од шездесетих и седамдесетих година, карактеристичан за наше прозне писце (сетимо се на пример збирки *Рефуз Мри-вак* или *Периферијски змајеви*, В Стевановића) чинећи тако језик живим и опипљивим.

4. Необично у синтакси

Синтаксичко онеобичајење у поезији најчешће подразумева измене у каноничком реду речи: језичка јединица (види Ковачевић, 2000, 335) се измешта из положаја који јој је предодређен у основној граматичко-семантичкој структури (чиме се добија стилска фигура *анасирофа*).

Раичковићеве реченице теку природно и лако, његови стихови нису подвргнути страшним синтаксичким експериментима и вратоломијама. Баш због тога се често

говори о Раичковићевој наглашеној наративизацији изреча (Потић, 2003), односно о непостојању границе између стиха и прозе (Јерков, 2010, 77). Па ипак, песник се каткад користи поступцима коју су у песничком језику уобичајена одупирања прототипичном реду речи. Тако је инверзија релативно честа: постпозицијом конгруентног атрибута у први план доводи се особина: *Усред дана бела* (Уморна песма), *стиазе ѿајне, даске криве, неделе* (Записи о ЦВ), *с кровљем нејознајим* (Пролази реком), *и моја ѿо биљу расіросірѿа сена* (Стихови), *Шкољке ушне* (Шкољка). Поменимо овде и облик *зорин цик* настао онеобичајењем синтагме *цик зоре* (Гурије).

Такође је субјекат често премештен иза глагола: *Ал се мени није ни у сну сва хѿела ѿа реч да ѿокаже и да буде цела* (Записи о ЦВ), *Ломи се већ ѿвоја ѿрска на вејру* (О врати се), *Мада мало ојор звучи јусѿи звук* (Песма и смрт). Запазимо у последњем наведеном стиху и употребу придева (*ојор*) уместо прилога (о семантици целине биће речи у следећем одељку). Наилазимо и на реченице у којима директан објекат претходи глаголу, и тиме је наглашен: *А ѿруду младосѿи нек заѿруде друѿи за друје и ѿруде* (О врати се) као и на пример где је извршена инверзија именског дела предиката и субјекта: *// да руке нису ми два ѿрсѿа // да очи нису ми две руке* (Отвори сву тишину) односно где и објекат и допуна за место претходе глаголу *Лице у ѿѿицу сад окрећеш ко некад ѿре* (Куда потону век), чиме се ствара врло моћан тон.

Поменимо и следећи поступак наглашавања постпозицијом прилошке одредбе и претфокусном стилском паузом (која се и формално обележава цртицом, види Ковачевић, 2000, 336): *Леѿе кроз зимску језу -- јују* (Запис).

Раичковић, да би нагласио или дао стиху жељени ритам, разбија уско синтагматски повезане компоненте (ова стилска фигура назива се хипербатоном) како би се ставио нагласак на одређену реч (појам): *Горчином зар*

већ обузеи? (Куда потону век) – где је разбијена придевска синтагма, *Мој живојиа ево йонавља се йрича* (Стихови) – где је разбијена именичка синтагма са допуном у генитиву. У примеру *Найрежемо вид не били шїо више зайамїили неких слика из ње кише* (Стихови) глаголом *зайамїиїи* раздвојени су модификатор и остатак синтагме, док је у примеру *Кроз шуйљине између нас ветїар дува шїо времена йо два сїаја* (Нити) именица одвојена од своје релативне клаузе.

У Раичковићевим стиховима има и елипсе. Најчешће се изоставља глагол: *У окну – ни їласа, ни слике* (Сан или јава), *ал још увек – йумїозне* (Веселину), или и глагол и неки предлози: *Коров: йрска и слама. Са сїране: два йрозорска рама, По средини: враїа*. (Гурије) а некад и сви реченични конституенти сем фокуса: *Дај ми две-йри чисїе харїїје, // ал исїе* (Цртанка).

Ипак ће Раичковићев песнички израз пре свега остати упамћен по следећим стиховима из његове чудесне *Камене Усїаванке*: *Усїавајїе се їде сїе зайїечени // По светїу добри, йорки, занесени, // Ви руке йо йрави, ви усїа у сени, // Ви закрвављени и ви заљубљени*. У њима је изостављен предлог *са* и самим тим избегнут инструментал (*са рукама йо йрави, с усїима у сени*) чиме је скраћен стих. Али песник овим стилским поступком постиже много више: он истовремено даје могућност да дате речи интерпретирмао као синегдоху, јер пред нама ниче призор у којем ми видимо пикасовску слику руку и уста.

Раичковић некада експлицитно крши јасна граматичка правила. Тако он по угледу на ослобођеног Диса, од непрелазних глагола твори прелазне *Найокон и ја чезнем неки йосег* (Стабло), *Он хоће йесму – ко кад је йесник вайи* (Записи о ЦВ), *Медвед слеїе слонове сїари* (Уснули кавез) – последњи стих звучи као надреалистичка поезија А. Вуча. Поменимо такође и и пример изневеравања граматичке тмезе: *Зовем ње из ничеїа* (Стихови).

Запазимо и намерно погрешан облик множине *Три-сѣа на дрвѣѣу лисѣа* (Цртанка) – да би се постигла унутрашња рима, и слично *Сѣо и хиљаду мейѣра // ѣроѣр-чала ѣо хайѣи* (Вијорка). На једном месту Раичковић мења род именици и тако добијамо љупки стих *Причу звану Шарен лаж* (Шарен лаж) – где је такође измењен облик фразеологизма *шарена лажа*. Поменимо најзад, конструкцију из песме *Ти оде ѣре свих: још увек си ѣод моји неѣама*, где се реч неѣа јавља у множини (да би се направила рима са *жеѣама*), а сама необична конструкција ствара слику изузетне лепоте – слику туге, љубави и посвећености.

5. Необично у семантици

5.1. Анализа примера

Једна од најзначајнијих идеја генеративне граматике и савремене семантике је да су структура реченица и могућност комбиновања њених елемената одређени природом јединица лексикона. Другим речима, речи у себи носе информацију о томе с којим речима могу стварати сложеније структуре. Тако је познат принцип субкатегоризације глагола по којем сваки глагол у себи носи и информацију колико допуна захтева као и каква је значењска природа тих допуна.

У својој поезији Стеван Раичковић се поиграва синтаксичко-семантичким принципима комбиновања речи. Његови стихови врве од комбинација које би у обичном језику биле сасвим неприхватљиве. Речи, како је објаснио Д. Јовић анализирајући стваралаштво В. Попе (Јовић, 1975, 51) ступају у везу не својим стандардним значењем већ могућностима асоцијативних веза. Тиме оне бивају ослобођене ригидности и статичности.

Основни принцип Раичковићевих семантичких игравања је порицање базичних концептуалних опозиција између апстрактног и конкретног, живог и неживог, односно нељудског и људског. Бројни су примери где песник апстрактним појмовима приписује особине материјалних објеката (у облику епитета): *Речи љустје ко смола, шум сјор, јоло ћушање, љустји звук, шум сјор* (Руке бола), *ћешлки ћамни звук* (Песма и смрт), *јлав сан камени* (Камена Успаванка), *меки болесни сан, ћуји сан* (У зимски сумрак), *худе крје* ((Сунцу крај је)), *крстијално јразан слей и чистиј час* (У зимски сумрак), *ћамна јлаг* (Стихови), *Изломљену сенку // сенку шујљу* (Касно лето), *Мајнејску ћишину* (Запис), *нейроходне мисли* (О какав јуче беше дан), *најуклу сјрују мора* (Остани).

Материјализација апстрактног се огледа и у могућности да појмови постану директне и индиректне допуне прелазних глагола који захтевају конкретне објекте: *Најни сан* (Отвори сву тишину), *Одшкринући сјрашни круј* (Флор), *Сударимо с јеком* (Нови повратак), *У јлас и јерје облачим* (Стихови), *Тренућак је крашак и ћреба ја најречац Ухваћији за узде* (Људи се буде без оружја). Специјализација апстрактних концепата види се и на следећим примерима, где они добијају димензије, делове и множину: *Дохвај вида* (Стихови), *на јоловини близине* (Балада), *Дно видика* (Цртам), *сметјови јодина* (Остани).

Материјализовани појмови могу постати субјекти глагола који означавају радњу карактеристичну за предмете: *јесма јруне* (Пост скриптум). *вече се као рана ојварало* (Касно лето), *реч шјо јоне* (Руке бола), *слива самоћа* (Опрости камену што ћути) *жићак кайље слух у дно јустјолине, јразнина друји* (Празнина), *јоне реч* (Слушам), // *ћишина расје између нас, јење се као јрозирна кула* (Непозната у давнини), *Мисао чили у небо ишарано* (На два смо глува места), *Свића времена се збира // око моја куйка моја* (У мојој глави станујеш), *јесма*

сїоро улази у їмину, їлави о коју луїа їросїор сав. (Хвала сунцу, земљи, трави).

Приметимо да већина горе наведених појмова односи на звукове (или одсуство звука), на снове, сенке, време и само лирско певање (језик).

Апстрактно такође, код осетљивог Раичковића, може попримити особине живих бића: *усїаванка без їласа*, (О дај ми) или *Песма нема ошїрих зуба*), те улази у субјекатске или објекатске конструкције глагола које по правилу субкатегоризују категорију живог: *усїаванка свейї неїознаїи оївара* (О дај ми), *земља живински криче* (Наилази...) *кроїе луду реч* (Пост Скриптум). Каткада појмови поприме и људске особине: *речи їорге ко мач їоїола* (Руке бола), *Будни сан*, (чиме се истовремено добија и оксиморон) (О дај ми),. Насупрот томе, и живо може постати апстрактно па се уз *їрмље* ставља епитет *шїур* (Плавет).

У Раичковићевој поезији живо-нељудско постаје људско (ради се, наравно, о стилској фигури персонификације), што је постигнуто било употребом одређеног глагола: *Шкољка роби сїрују мора* (Остани), *Лиїа смеје као їусїи врїи*, (Букет), било прилога *Удовички оглази река* (Варка од лета). Запазимо чудесну цикличност стиха из песме „Букет“: најпре се дрвету дају људске способности, а онда се то пореди са биљним светом (*врїиом*)! И људско тело добија карактеристике људског ума: *Моје їшло сања сїокој їрма* (Метаморфозе).

И материјално такође поприма одлике људског, што је изражено било употребом придева *Уснули кавез* ((Уснули кавез)), *сїроїо небо* (Пролази...), *киша је блаїа и несїроїа* (Киша је тако блага), *бесловесно око* (Запис о песми, било употребом одређених глагола *їо їолом месу шїио їаїи* (О врати се), *Облаци їи кулу облаче у бело* (Тврђава), *Ко зида маховину* (Касно лето), *нека се и ївоја крв їовуче у мук* (О врати се).

На једном месту супстанца оживљава, али не претвара се у човека већ у биљку: *Пустіом ваздуху без иједне іране* (Стихови).

Посебно оригинални су обрти где песник – чаробњак речи, жива бића (односно њихове делове), употребом одређених глагола претвара у предмете: *Злајіна куна іиііа* (Уснули кавез), *Где сам живео, сивео, долно вредео* (Тугованка), *ііроіно месо* (Сунцу крај је), *одіікринем зене* (Усну те нема), *іорко чело раздіјено* (Руке бола), *долне очи хоћу да іосејем* (Мир). У извесном смислу овом проседеу блиска је и комбинација *меіално дрго* (Куда потону пек) у којој се нежива природа претвара у предмет.

Од необичних а изузетно лепих спојева наведимо и две употребе глагола *вејайіи* који по правилу захтева специфичан субјекат (снег), чиме се стварају снажне песничке слике: *іірава мирно веје* (Букет), *Нек веје о сунце и веітар на іуііање* (Мир).

Занимљива је и употреба прилога *кобно* (који обично иде уз глаголе произвођења звука) уз глагол *лелујайіи* (Нити), односно прилошког израза *наіііе срца* (који се користи уз глагол *іоііііи*) с глаголом *чіііайіи*, као и глагола *шушкаііи* као ономатопеје за звук срца (уз који се обично користе *кучайіи*, *лујайіи*, *удараііи*).

5.2. Запажања

Једна од најизразитијих одлика Раичковићевог стила али и погледа на свет је синестезија. У његовим стиховима звук добија *ојор укус* (*Ојор звучи іусііи звук* (Песма и смрт), *речи постају іусііе као смола* (Руке бола), *крискайіе* (Наилази).

У његовој поезији отелотворена је Локалистичка хипотеза (по којој су све апстрактне речи изведене од речи које су првобитно служиле за изражавање просторних односа, види Лајонс, 1977 и Ашић, 2008): време ту по-

стаје опипљиво и мерљиво попут простора а и сам језик добија тежину у густину конкретних објеката.

Управо тим тектонским покретима који разбијају темеље семантичких правила настаје оно што Н. Милошевић (Милошевић, 1974) назива *фанијаситична дубинска равна Раичковићеве поезије* (која се налази успод површинске, реалистичне равни). И тако, наизглед једноставне слике природе приповедају о сложености и недокучивости универзума.

Напоменимо да трансформације апстрактног у материјално, неживог у живо и њудског у људско нису само резултати метафоризације, фигуре којом се уз помоћ једне речи објашњава и описује друга. Код Раичковића као да заиста долази до метафизичког претварања супстанце у форму и оживљавања неживог света. Он то, уосталом и сам поручује у својој песми „Људи се буде без оружја“: *Онда ђолако // Звезде навиклим знаком најављују // Меџа-морфозу // И невидљиво // Тихо се иза кулиса мењају улоје*. Стеван Раичковић је притом велики јер никад не прелази границу бесмисла и не мучи језик: нема код њега дадаистичког механичког нагомилавања речи или семантичких егзибиција неталентованих квази-поета. Његово значењско онеобичајење није производ насилног разбијања језичке норме већ одраз његовог дубоког проживљавања света у којем живи, проживљавања које он успева да чудесним стиховима *скамени*, као на најбољим импресионистичким платнима.

Стеван Раичковић је једно од ретких, одабраних људских бића коме је муза удахнула моћ да разуме говор неживих ствари и биља, да ослушне тишину, да физички осети лепоту речи и риме. Презент који је преовладавајуће време у његовој поезији потврђује да он у сваком описаном тренутку осећа дубину и ширину вечности. А лепота његове поезије потврђује да је он ту вечност у стању и да искаже.

6. Закључак

Може ли лингвистичка анализа да објасни *и*реј*и*јаје добрих *с*и*и*хова и најовеш*и*јаје сличне даху? Може ли наука, сецирајући стихове, да покаже како настаје оно што је једва изрециво, тај лирски звук који је више од говорења али је јаснији од музике?

Ми смо на претходним страницама описали каквих све лексичких, синтаксичких и семантичких онеобичајења има код Раичковића. Расветлили смо како она настају и какви су им стилски ефекти. Али нисмо ни покушали немогуће, а то је – разумети наднаравну тајну стварања добре поезије. Јер поезија никако није једноставан производ низања стилских фигура, кршења језичке норме и проналажења речи које се римују.

Мишљења смо ипак да ако лингвистичке анализе не могу никако помоћи стварању поетских дела оне могу, бар у извесној мери, допринети њиховом разумевању.

Хвала песницима што постоје.

*Хвала свему иио ос*и*авља *и*о све*и*у сен, у мени *и*ра*и*.*

ЛИТЕРАТУРА

- Ашић 2008: Asic Tijana, *Espace, temps, préposition*, Droz; Genève.
Ашић 20014: Ашић, Тијана, *Наука о језику*, Завод за уџбенике, Београд.
Делић 2007: Јован Делић, „Ноћни откоси стихова и смрти“, *Поџовор Зашсима о Црном Владимиру*, Београдска књига, Београд, 39–89.
Јовић 1975: Јовић Душан, *Лин*и*вос*и*илис*и*ичке анализе*, Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност, Београд.
Јовановић 1997: Александар Јовановић, „Мукла исповест трава“, *и*ред*и*овор Здирици Камена ус*и*авнка и гру*и*е *и*есме, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 7-22.

- Лажонс 1977: Lyons John, *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Јерков, 2010: Александар Јерков, *Смисао (српској) сјиха*, Институт за књижевност и уметност, Београд.,
- Лалић 1971: Лалић В. Иван, „Искушење лирског певања“, предговор књизи *Кријика и дело*, Нолит, Београд.
- Ковачевић 2000: Ковачевић Милош, *Сјилисјика и јрамајика сјилских фијура*. Кантакузин, Крагујевац, 2000.
- Милошевић 1974: Милошевић Никола, *Раичковићева „сложена једносјавносј“*, стр. 7–16.
- Потић 2003: Поттић Душица, „Раскошни хаос вишегласја, Српска песничка сцена последње деценије прошлога века“, *ПОЉА*, година XLVIII / број 426.

Цитиране збирке Стевана Раичковића:

- Камена усјаванка* (1963), Просвета, Београд
- Сјихови* (1964), Српска Књижевна задруга, Београд
- Пролази реком лађа* (1967), Матица српска, Нови Сад
- Варке* (1967), Просвета, Београд
- Зайиси о црном Владимиру* (2007), Београдска књига, Београд
- Фасцикла 1999/2000* (2001), Српска Књижевна задруга, Београд
- Гурије, Слике и јрилике* (1998), Бигз, Београд

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Радови које сам изабрала да објавим у овој књизи показују како сам, годинама, испитујући различита понашања предлога, глаголских времена, начина и деиктичких прилога откривала како њихова основна значења прелазе у апстрактна и атипична. Разлог за ову појаву је двојак: предлози и прилози које сам проучавала по својој суштини су просторни а глаголска времена упућују једнозначно на садашњост, прошлост или будућност, међутим предлози и прилози нам омогућују да представимо и друге врсте (апстрактних) односа, а глаголска времена и начини да на други начин представимо и сагледамо догађаје.

Моје интересовање најпре су пробудили основни спацијални предлози *ио*, *на*, *у* и начини на који се они због разлика у свом семантизму комбинују са временских и метеоролошким ентитетима. Потом су ме привукли предлози *ипред* и *за*, и то због елемента функционалности који собом носе па се не могу представити само меротополошким предикатима, већ у своје значење укључују и природу локализатора и објекта локализације. Могућности њиховог комбиновања са различитим ентитетима пружају нам увид у то како људски ум посматра одеђене активности и односе. Најзад, поредећи у контрастивном раду француско *par* и наш *ио* показали смо да за разлику од француског наш језик није склон потпуној десемантизацији предлога, те да се управо зато конструкције у којима *par* уводи темпорални комплемент преводе нашим номиналним синтагмама без предлога.

Представљајући понављање у прошлости потенцијалом говорник пружа аутентичну слику присуствовања сваком појединачном догађају. Могућност да се аорист глагола *отићи* употреби у значењу непосредне будућности везан је за његову деиктичку природу: говорник не може изјавити да је отишао са места на којем се у тренутку говора налази. Теличност (у смислу досезања циља) код глагола *стићи* и његовог француског еквивалента *arriver* омогућила је њихову граматикализацију: они губе основно просторно значење и постају полу-помоћни глаголи за изражавање досезања до краја неке радње.

Деиктички прилози *овде* и *ту*, премда у својој основној употреби изражавају место где се налазе говорник или саговорник путем когнитивне транспозиције могу добити временско или текстуално значење.

На крају књиге кроз анализу приповедне прозе и поезије показали смо како нестандартне употребе у синтакси (неочекивана употреба негације код Стевановића), односно необично коришћење слободног индиректног говора за преношење туђих речи у Камијевом *Сиранцу* и Стевановићевим приповеткама и романима, као нестандартни облици и значења речи у стиховима Раичковића постају носиоци естетске језичке функције, поштујући принцип да је онеуобичајење основ литерарне уметности.

БИБЛИОГРАФСКА ЗАБЕЛЕШКА

Радови сабрани у овој књизи објављени су у следећим међународним часописима и зборницима у периоду од 2004. до 2024. године:

- 1) Ашић Т, (2004), „Предлози *ио*, *на*, *у* у српском језику и њихова физичка интерпретација“, *Зборник Мајнице српске за славистику*, Нови Сад, 160–168.
- 2) Ашић Т, (2006), „Временске и просторне употребе предлога *уз*“, *Зборник 35. Научној састанка славистиа у Вукове дане*, Београд, 40–53.
- 3) Ашић Т. (2008), „О предлозима *исјед* и *јед* у српском језику“, *Семантичка и проучавања српској језика*, Милорад Радвановић и Предраг Пипер (ур.), САНУ, Београд, 129–150.
- 4) Ašić, Tijana (2015) Izražavanje teličnosti i prostorni predlozi u srpskom jeziku. U štampi u Arsenijević, Boban i Sabina Halupka-Rešetar (ur.), *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji*, 219–236. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- 5) Ашић Тијана (2018), „Спацијалне и апстрактне употребе предлога *јед* у српском језику“, *Српски језик: сјајус, сисџем, ујојреба*, *Зборник у часи јроф. Милошу Ковачевићу*, Ј. Петковић, В. Поломац (ур.), ФИЛУМ, Крагујевац, 247–258
- 6) Ašić Tijana, u štampi, „Les usages non standard de la preposition *par* en français et ses equivalents serbes (la preposition *po*)“, (Non-standardne upotrebe predloga *par* u francuskom i њени преводни еквиваленти на српски (predlog *po*)), *Travaux de linguistique*, De Boek. Caim.
- 7) Ашић Т, (2007), „С оне стране потенцијала“, *Зборник 36. Научној састанка славистиа у Вукове дане 2006*, Београд, 137–151.

- 8) Ашић Т. (2008), Деиктичка компонента у значењу глагола : случај глагола отићи, *Научни састџанак славистија у Вукове дане*, 37/1, МСЦ, Београд. 113–126.
- 9) Ашић Тијана (2015), „О нестандартном значењу глагола стићи и његовог француског еквивалента глагола arriver“, *Српски језик од Вука до данас*, Зборник радова са IX међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, 179–193.
- 10) Ашић Тијана (2019), „О апстрактним употребама заменичких прилога *овде* и *тју*“, *Јужнословенски филолој*, књига LXXV, св. 1, 63–71.
- 11) Ашић Тијана, (2013), „О семантици и прагматици заменичко-прилошких просторних локализатора *овде* и *тју*“, *Научни састџанак славистија у Вукове дане*, 42/1, 105–117.
- 12) Ашић Т, (2011) „Употреба негације прекида у прози Видосава Стевановића“, Зборник 40. *Научној састџанка славистија у Вукове дане*, Филолошки Факултет Београд.
- 13) Ашић Т, (2011) „Slobodni indirektni govor i његови стилски ефекти у прози А. Камџа и V. Stevanovića“, ur. M. Kovačević, *Књижевни (standardni) језик и језик књижевности*, Зборник радова са V међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.
- 14) Ашић Т, (2012), Језичка норма у поезији Стевана Раичковића, Зборник 41. *Научној састџанка славистија у Вукове дане*, Филолошки Факултет Београд, стр 343–355.

ИНДЕКС ИМЕНА

А

- Амсили, П. (Amsili, P.) 253, 266
Ашер, Николас (Nicholas Asher)
31, 38, 45, 53, 88, 110
Ашић, Тијана 15, 17, 23, 25, 26, 35, 39,
42, 48, 53, 56, 63, 76, 78, 83-85,
87, 89, 92, 96, 110, 111, 114, 115,
117, 127, 129-133, 135, 137-140,
146, 151, 155, 159, 162, 165, 170,
171, 177, 182, 184, 189, 192, 194,
207, 213, 219, 222, 223, 225, 226,
233, 239-242, 244, 245, 251, 255,
258, 264, 267, 271, 277, 305, 307

Б

- Банфилд, Ен (Ann Banfield) 239,
244, 270, 279, 293
Бах, Емон (Emmon Bach) 250, 267
Бахтин, Михаил (Михајл
Михајлович Бахтин) 269,
271, 293
Бенвенист, Емил (Emile
Benveniste) 272, 293
Блејкмор, Дијана (Blakemore,
Diana) 95, 111
Боријо, Андре (André Borillo) 85,
111, 230, 233
Брес, Жак (Jacques Bres) 194, 213
Булер, Карл (Karl Buhler) 219,
227, 233, 245

В

- Вајсер, Стефани (Weiser,
Stéphanie) 268
Ванделоаз, Клод (Claude
Vandeloise) 58, 84, 85, 112
Варзи, Акиле (Achille C. Varzi)
17, 18, 22, 23, 27, 31, 54, 56,
60-62, 83, 84, 250
Вендлер, Зено (Vendler Zeno) 20,
27, 36, 37, 54, 170, 250, 253,
268, 293
Вет, К. (Vet, C.) 293
Ветерс, Карл (Carl Veters) 273, 293
Вијом, Марсел (Vuillaume
Marcel) 293
Вилсон, Дирдри (Deirdre Wilson)
31, 46, 161, 167, 174, 181, 192,
218, 234, 259, 293
Вју, Л. (Vieu, L.) 31, 53

Г

- Гојенс, Мишел (Michèle Goyens)
194, 213
Грајс, Херберт Пол (Grice
Herbert Paul) 56, 84, 218, 233

Д

- Дејвидсон, Доналд (Donald
Davidson) 267
Делић, Јован 307

- Драулек, А. Л. (Anne Le Draoulec) 230, 233, 237, 245
 Дис, Владислав Петковић 301
- Е
- Есенбах, Карола (Eschenbach, Carola) 58, 84
- Ж
- Женет, Жерар (Gérard Genette) 167, 170, 262, 274, 293
- И
- Ивић, Милка 17, 27, 48, 129, 137, 146, 152, 155, 164, 166, 170, 193, 213
- Ј
- Јерков, Александар 300, 308
 Јовановић, Александар 307
 Јовић, Душан 296, 302, 307
- К
- Каплан, Давид 217, 218, 233, 235, 245
 Кастанеда, Хектор-Нери (Hector-Neri Castaneda) 222, 234
 Клајбер (George Kleiber) 221, 222, 227, 231, 233, 234, 236, 245
 Кликовац, Душка 227, 234, 243, 245
 Ковачевић, Милош 154, 170, 222, 271, 293, 299, 300, 308
 Корблен, Франсис (Corblin, Francis) 85, 86, 89, 111, 115, 117, 127, 207, 239-241, 245
 Кордић, Сњежана 220, 225, 227, 228, 234, 242, 245
 Ками, Албер (Albert Camus) 269, 275-277, 285, 287, 289, 291, 292, 310
 Касати, Роберто (Casati, Roberto) 17, 18, 22, 23, 27, 31, 54, 56, 60-62, 83, 84, 250
- Л
- Лабо, Емануел (Emmanuelle Labeau) 194, 213
 Ладлоу, Питер (Ludlow Peter) 250, 267
 Лајкоф, Џорџ (Lakoff, Geogre) 78, 84, 105, 111, 127
 Лајонс, Џон (Lyons, John) 26, 27, 84, 105, 111, 114, 127, 147, 219, 234, 235, 245, 305, 308
 Лалић, Иван 296, 308
 Ландевирд, Р. (Landeweerd, R.) 293
 Левинсон, С. (Levinson, S.C.) 27, 55, 58, 59, 84
- М
- Мешлер, Жак (Moeschler, Jacques) 115, 128, 147, 157, 165, 170, 174, 183, 192, 218, 234, 251, 267, 273, 293
 Милошевић, Никола 306, 308
 Миљковић, Бранко 295
 Мулдер, Валтер Де (Walter De Mulder) 194, 213
- О
- Орнаг, Мишел (Aurnague Michel) 87, 111
- П
- Парсонс, Теренс (Terence Parsons) 250, 267
 Пере, Мишел (Michel Perret) 234
 Поттић, Душица 296, 300, 308
 Попа, Васко 296, 302
 Поповић, Љубомир 23, 27, 161, 170, 173, 174, 192
 Пипер, Предраг 17, 27, 30, 55-57, 62, 68, 73, 75, 76, 79, 81, 83, 84, 96, 102-104, 111, 153, 155, 160, 162, 163, 170, 218, 220, 226, 234, 240, 245

- Пустејовски, Џејмс (James Pustejovsky) 22, 27, 29, 40, 54, 67, 84, 88, 111, 117, 128, 175, 192, 213
- Р
- Раичковић, Стеван 295-305, 307
- Рајхенбах, Ханс (Hans Reichenbach) 23, 27, 170, 192, 251, 267
- Ребул, Ен (Reboul, Anne) 27, 35, 115, 128, 183, 192, 218, 234, 273, 274, 293
- С
- Сварт, Хенријета де (Henriëtte de Swart) 255, 257, 268
- Симовић, Марија 129-133, 135
- Сосир, Луј де (Louis de Saussure) 158, 253, 255, 256, 258-260, 267
- Спербер, Ден (Dan Sperber) 31, 46, 161, 167, 174, 181, 192, 218, 234, 259, 267, 293
- Станојевић, Веран 56, 76, 78, 83, 84, 90, 111, 114, 127, 151, 165, 170, 171, 177, 189, 192, 251, 255, 258, 264, 267, 271, 277
- Станојчић, Живојин 23, 27, 161, 162, 170, 173, 174, 192
- Стван, Лаурел Смит (Stvan, Laurel Smith) 86, 87, 112
- Стевановић, Видосав 249, 259, 269, 288-290, 292, 299, 310
- Стевановић, Михаило 152, 163, 170, 192
- Стошић, Дејан 131, 134, 147
- Т
- Талми, Леонард (Leonard Talmy) 54, 69, 72, 84, 133, 147
- Танасић, Срето 24, 27, 105, 170, 171, 173, 174, 192
- Тополињска, Зузана (Зузана Тополинска) 220, 226, 234, 240, 245
- Ф
- Филмор, Чарлс (Fillmore Charles J.) 191, 192, 245
- Фоконије, Жил (Gille Fauconnier) 231, 233
- Џ
- Џекендоф, Реј (Ray Jackendoff) 16, 20, 27, 37, 54, 78, 81, 84, 219, 233
- Ш
- Шленкер, Филип (Philippe Schlenker) 227, 234

АУТОРУ

Тијана Ашић рођена је у Београду 1973. Потиче, по мајци, из породице песника Ј. Јовановића Змаја. Завршила је, као студент генерације, две групе на Филолошком факултету у Београду, а потом магистрирала на истоименом Универзитету, као и на Универзитету у Женеви. Доктор је лингвистике на Универзитету у Женеви и когнитивних наука на Универзитету у Лиону.

Добитник је награда : *Нејлор њрајз*, Универзитет у Охају, за најбољи рад из славистике и *Шарл Баји*, за најбољи докторат Универзитета у Женеви.

2005 године је изабрана за доцента, 2009 за ванредног, а 2013 године, као најмлађа у региону, за редовног професора теоријских лингвистичких дисциплина и француског језика на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Предаје, такође, на Филолошком факултету у Београду. Држи курсеве на основним, мастер и докторским студијама из следећих области: увод у општу лингвистику, историја лингвистике, семантика и прагматика времена и простора, синтакса и семантика реченице у француском језику, историја семантике у Француској, фонетика са фонологијом, социолингвистика. Била је ментор магистарских радова и докторских дисертација у Србији, Француској и Швајцарској.

Аутор је више научних књига (између осталог *Espace, temps, prépositions*, 2008, *Droz Genève, Paris* и *Наука о језику, Завод за уџбенике*, 2014) као 130 радова у врхунским

међународним часописима из области семантике, прагматике и стилистике, као и неколико романа (од којих је најпознатији *Данїеїе, душа која се смеје* Беобук 2011. године) и многобројних приповедака и препева. Предавала је на престижним универзитетима широм Европе, у Француској, Швајцарској, Немачкој, Италији и Великој Британији. Ангажована је на више међународних пројеката како у земљи тако и у иностранству. Тренутно ко-руководи међународним пројектом CONCRETE са Универзитетом у Монпељеу.

Поред српског матерњег језика, говори и француски, енглески, немачки, италијански и свахили.

Библиотека
ЗНАМЕН СРБИСТИКЕ
Одјељење за језик
Књига 18

Тијана Ашић
СТАНДАРДНО И НЕСТАНДАРДНО У ЈЕЗИКУ

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник
Проф. др Милош Ковачевић

* * *

Издавач
АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ
Трг Николе Тесле, Андрићград
00387 58 620912; info@andricevinstitut.org

За издавача
Емир Кустурица, директор

Лектура и коректура
Желидраг Никчевић

Прелом текста
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак, Београд

Тираж
100

ISBN 978-99976-89-30-6

ISBN 978-99976-89-30-6

9 789997 689306

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

811.163.41'367
811.133.1'367

АШИЋ, Тијана, 1973-

Стандардно и нестандардно у језику / Тијана Ашић. -
Вишеград : Андрићев институт, 2024 (Београд : Белпак). - 318
стр. ; 20 см. - (Библиотека Знамен србистике. Одјељење за
језик ; књ. 18)

Тираж 100. - О аутору: стр. 317-318. - Библиографска
забелешка: стр. 311-312. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз свако поглавље.

ISBN 978-99976-89-30-6

COBISS.RS-ID 141472769

